

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

KUR'AN VE HADİS BAĞLAMINDA
ZÜHD HAYATI
(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman
Prof. Dr. Süleyman TOPRAK

Hazırlayan
Mustafa TÜRKÖZ
034244062002

KONYA-2007

(KUR'AN VE HADİS BAĞLAMINDA ZÜHD HAYATI)

Mustafa TRKZ

ÖZET

Çalışmamız bir giriş ve iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde "Zühd Kelimesinin Semantik Tahlili" başlığı altında, zühd kelimesinin lgav ve terim manasıyla beraber, zühd kelimesiyle eş anlamlı kavramlardan bazıları (takvâ, vera', tebettül, tehannüs) ve Zühdün Tasavvuf Tarihindeki Yeri üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde "Kur'ân-ı Kerîm'de Zühd" başlığı altında, Kur'ân-ı Kerîm'de Zühd ve Anlam Alanı, İkinci bölümde "Hadislerde Zühd" başlığı altında, Hz. Peygamber (sav)'in Zühd Hayatı, Sahabe'de Zühd ve Zühd Hayatıyla meşhur sahabiler, örnekler vererek konu ele alınmıştır.

İşte İşlam'da zühd hayatı olarak ifade edilen, ilk olarak asr-ı saâdet döneminde Hz. Peygamber (sav)'in son derece sade ve gösterişten uzak yaşantısıyla başlayan, Kur'an'da tezkiye, takvâ ve tebettül kelimeleriyle ifade edilen bu hal, ibadet, ahlak ve nefsin terbiyesi olarak kabul edilmiştir. Başlangıçta zâhidlik ve zühdi yaşayış olarak bilinen zühd hayatı, zamanla gelişerek hicri II. ve III. asırda metodu ve hedefi olan bir ilim olarak ortaya çıkmış, daha sonra tasavvuf adıyla sistemleşerek gelişmesine devam etmiştir.

Asceticism In The Qur'an and The Hadith

Mustafa TRKZ

ABSTRAKT

This thesis contains one introduction, two parts and one result part.

In introduction part, we have tried to describe dictionary meaning and technical meaning of “zhd” (ascetic) word and synonymous concepts (takva, vera', tebettul, tehannüs) and place of “zhd” in the History of Mysticism.

In the first part we have tried to explain the area of meaning of the “zhd” in the Qur'an. And in the second part the life of Hz.Muhammed's “zhd” and in his companions with the examples of companions who are famous with their “zhd” life.

The expression of this situation in Qur'an is “tezkiye, takvâ and tebettül”. We accept these terms in the meaning of worship, ethic and disciplining of real self. In the beginning we see this term as a asceticism and ascetic life and after that it developed as a science which has method and goal in the 2.nd and 3th.(Hijri) ages.

Keywords: Qur'an, zühd, hadith, ascetic, asceticism.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

ZÜHD KELİMESİNİN SEMANTİK TAHLİLİ

I)	"Zühd"ün Sözlük Manası.....	1
a)	"Zühd"ün Terim Manası.....	4
II)	Zühd Kelimesiyle Anlam Yakınlığı Bulunan Bazı Kavramlar.....	12
	A) Tebettül.....	12
	B) Takvâ	17
	C) Vera'	25
	D) Tehannüs	29
III)	"Zühd"ün Tasavvuf Tarihindeki Yeri.....	34
IV)	"Zühd"ün Dereceleri.....	39

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'DE ZÜHD

I)	Kur'ân-ı Kerîm'de Sözlük Anlamıyla Zühd	44
II)	Kur'ân-ı Kerîm'de Kavram Olarak Zühd....	46
III)	Kur'ân-ı Kerîm'de Dünya Hayatı.....	51
	A) Dünyanın Fâni Oluşu.....	54
	B) Dünyanın İmtihan Yeri Oluşu	62

C)	Dünyaya Bel Bağlama.....	67
IV)	Âhiret Hayatının Ebediliği.....	71
A)	İnsanın Yaratılış Gayesi	73
B)	Dünya Âhiret Dengesi	79
C)	Âhireti Kazanmanın Önemi	85

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE ZÜHD

I)	Zühd Kelimesini İçeren Hadisler	91
II)	Hz. Peygamber'in Zühd Hayatı.....	96
A)	Özel Hayatında Zühd	101
B)	İbadet Hayatında Zühd	105
C)	Sosyal Hayatında Zühd	110
III)	Sahâbe'nin Zühd Hayatından Örnekler	117
A)	Hz. Ebubekir ve Zühd Hayatı.....	123
B)	Hz. Ömer ve Zühd Hayatı	126
C)	Hz. Osman ve Zühd Hayatı	129
D)	Hz. Ali ve Zühd Hayatı	132
E)	Ashab-ı Suffe ve Zühd Hayatı.....	136
F)	Ebû Zerr ve Zühd Hayatı.....	140
IV)	İlk Dönem Zâhidlerinden Örnekler	144
A)	Üveys el-Karânî ve Zühd Hayatı	146
B)	Ömer b. Abdülaziz ve Zühd Hayatı ...	149
C)	Hasan el-Basrî ve Zühd Hayatı	151
D)	Râbiatü'l-Adeviyye ve Zühd Hayatı ..	157

SONUÇ	161
BİBLİYOGRAFYA.....	165

ÖNSÖZ

Her ilim hakiki yönü ile ancak kendi kaynağından öğrenilir. Bir din hakkında veya dini bir konu hakkında da durum aynen böyledir. Dînî ilimlerin kendilerine mahsus, hakiki bilgileri alabilecekleri kaynakları vardır. Her dinin müracat kaynağı farklıdır. Bir dini konuyu kendi kaynaklarının dışında öğrenmeye çalışırsak, öğrenmeyi amaçladığımız şeyi bulamamış oluruz. Mesela İslam dininin konularından olan bir meseleyi, asıl kaynak olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (sav) sözü olan Hadis-i şerife müracat etmeden veya bu kaynaklarla doğru biçimde irtibatı olan bir başka esere istinad etmeden vermek yanlış olur.

Bundan dolayı islâmî disiplinlerin bir konuda öncelikle başvuracakları temel kaynaklardan ilki Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm bu konumunu Allah kelamı ve ilâhî emirlerin yazılı bir metni olmasından almaktadır. Hz. Peygamber (sav)'in söz ve fiillerini içeren hadis-i şerifler ise, Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber (sav)'e tebliğ olunduğu, kendisi tarafından beyan edildiği ve bizzat hayatında uygulandığı için ikinci kaynağı teşkil eder.

Dinin belirli emirlerini yerine getirip yasakladığı şeylerden uzak durmak, inanılan dinden zevk almanın ilk ve kaçınılmaz şartıdır. Ancak bununla yetinmek kişinin selameti için yeterli olursa da insanın ruhî derinliklerinde bulunan yüce arzuları doyurmaya yetmez.

İşte İslam'da zühd hayatı olarak ifade edilen, ilk olarak asr-ı saâdet döneminde Hz. Peygamber (sav)'in son derece sade ve gösterişten uzak yaşantısıyla başlayan, Kur'an'da tezkiye, takvâ ve tebettül kelimeleriyle ifade edilen bu hal, ibadet, ahlak ve nefsin terbiyesi olarak kabul edilmiştir. Başlangıçta zâhidlik ve zühdi yaşayış olarak bilinen zühd hayatı, zamanla gelişerek hicri II. ve III. asırda metodu ve hedefi olan bir ilim olarak ortaya çıkmış, daha sonra tasavvuf adıyla sistemleşerek gelişmesine devam etmiştir.

Bu çalışmamızda doğru ve gerçekçi zühd anlayışından hareketle, Kur'an başta olmak üzere Hz. Peygamber (sav)'in zühde ve dünyaya bakışını, bu bakışın ayet ve hadisler çerçevesinde ele alınışını ve bu anlayış çerçevesinde oluşan zihniyeti ortaya koymaya çalıştık. Amacımız İslam manevi hayatı olarak kabul edilen zühd-tasavvufun sınırlarını ortaya koymak değil, bu anlayışın, Hz.

Peygamber (sav)'i takip eden (sahabe, tabiûn ve daha sonraki) nesillerde tezahürlerini ortaya koymaktır.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde "Zühd Kelimesinin Semantik Tahlili" başlığı altında, zühd kelimesinin lûgavî ve terim manasıyla beraber, zühd kelimesiyle eş anlamlı kavramlardan bazıları (takvâ, vera', tebettül, tehannüs) ve Zühdün Tasavvuf Tarihindeki Yeri üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde "Kur'ân-ı Kerîm'de Zühd" başlığı altında, Kur'ân-ı Kerîm'de Zühd ve Anlam Alanı, Kur'ân'da Dünya Hayatı ve Özellikleri, Kur'ân'da Ahiret Hayatı, Kur'ân'da Dünya ve Ahiret Dengesi konuları ele alınmıştır.

İkinci bölümde "Hadislerde Zühd" başlığı altında, Hz. Peygamber (sav)'in Zühd Hayatı, Sahabe'de Zühd ve Zühd Hayatıyla meşhur sahabiler, Tâbiûn'da Zühd ve Zühd Hayatıyla meşhur Tâbiîlerden örnekler vererek konu ele alınmıştır.

Çalışmamız boyunca kıymetli zamanları içerisinde bize vakit ayıran, çalışmayı baştan sona tetkik edip bu şekilde gelmesinde büyük yardımları olan muhterem hocam Prof. Dr. Süleyman Toprak'a, ayrıca yönlendirici ve teşvik edici katkılarından dolayı değerli hocalarım, Doç. Dr. Dilaver

Gürer beye ve Doç. Dr. Hülya Küçük hanımefendiye
teşekkür ediyorum.

Mustafa TÜRKÖZ

25.03.2007

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen Tebliğ
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
cc	: Celle celâlüh
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	:Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H. No	: Hadis no
h.	: Hicrî
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
md.	: Maddesi
MÜİF	:Marmara Üniversitesi İlahiyat

	Fakültesi
Neşr.	: Neşriyat, Neşreden
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölümü
ra	: Radıyallahü anh
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
sav.	: Sallalâhü aleyhi ve sellem
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ŞİA	: Şamil İslam Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
trc.	: Tercüme eden
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve sâire
Yay.	: Yayınevi
ys.	: Yersiz

GİRİŞ

ZÜHD KELİMESİNİN SEMANTİK TAHLİLİ

I) "Zühd"ün Sözlük Manası:

Zühd z-h-d fiilinin masdarı olup sözlükte soğuk ve ilgisiz davranmak, Allah'tan başka her şeyi (mâsivâyı) terk etmek, değersiz bulmak, kötü kabul edilen şeylerden yüzçevirmek, dünyaya karşı rağbet ve hırsı gidermek,¹ bir şeye rağbet etmemek, meyletmemek,² dünyaya buğzetmek, iğretiye sırt dönmek küçük ve değersiz olan bir şeyi ondan

¹ İbn Manzûr, Ebu'l Fadl Muhammed b. Mukerrem el-Mısırî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru-Sâdır, Beyrut, 1990, c.III, s.197; Cevherî , İsmail b. Hammâd, *es-Sihah Tâcu'l-Lüga ve Sihahu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr,) Dâru'l -İlim, Beyrût, 1990, c. II, s. 411, 4. Baskı; Tehânevî, Muhammed Ali, *Mevsûatü Keşşâfî Istılâhâtî'l-Funûn ve'l-Ulûm*, (thk. Ali Dehrûc), Mektebeti Lübnan, 1996, Beyrût, c. I, s. 913.

² Cürcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *Ta'rîfât*, (trc. Arif Erkan), "zühd" md., Bahar Yay., İstanbul, 1997, s. 118.

daha hayırlısını elde etmek maksadıyla terk etmek,³ dünya ve içinde olan şeylerden yüz çevirip, nefsi Allaha meyil ve muhabbete yönlendirmektir.⁴ Allah'tan başka her varlık bu şey kavramı içine girer. Bu terk etme işi, o şeyi küçümsemekten, günah saymaktan veya azlığından dolayıdır.⁵ Bazıları zühdü dinde, zehâdeti ise, dünyada olan perhizkarlık diye tarif etmektedir.⁶ Bazılarına göre ise zühd, dünyaya karşı rağbet ve hırsı gidermektir. Zehâdet ise, bütün eşyada söz konusu olup ona rağbet etmemektir.⁷

Bazı ilim adamları, zühd kelimesinin sözlük anlamlarında geçen “uzaklaşma, rağbetsizlik” işinin, birisi zâhirî diğeri bâtınî olmak üzere iki aşamada gerçekleşeceğini söylemişlerdir. Zâhirî uzaklaşma günahlardan uzak durma, bâtınî uzaklaşma ise, terki gereken şeylerin sevgisini kalpten atıp kalbi Allah’a tahsis etmektir⁸.

³ Cevziyye, İbn Kayyım Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, *Medâricü's-Sâlikîn*, (trc. İbrahim Tüfekçi ve diğerleri), İnsan Yay., İstanbul, 1990, c. II, s. 11.

⁴ Çankı, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe Lügatı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1954, c. I, s. 227.

⁵ Zebîdî, Muhammed Murtaş el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevheri'l-Kâmûs*, Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire, 1306 c. II, s. 365-366.

⁶ Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, "zhd" md., Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305, c. I, s. 1155.

⁷ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. III, s. 196.

⁸ Tehânevî, *a.g.e.*, c. I, s. 914.

Bütün Arap dâilçileri zühâ kökünden türeyen bütün kelimelerde azlık veya azla yetinme manalarının esas olduğı hususunda ittifak halindedirler. Nitekim malı az olan insana "muzhid", az yemek yiyen erkeğıe "zâhid", bir şeyin en küçüğüne "zahâd" denildiğı gibi, zekata da malın çok az bir miktarına tekâbül ettiğı için "zahada" denir.⁹ Bu sebeple zühdü “helallerden yetecek miktarda almak” diye tarif edenlerde olmuştur. Aynı kökten türetilen "zehîd" "زهد" de az olan manasına gelmektedir.¹⁰

Kısaca zühâ, isteksizlik, râğbetsizlik, önem vermemek, terk etmek, kötü kabul edilen şeylerden yüz çevirmek, dünyaya buğz etmek, mâsivâyı terk etmek anlamlarına gelmektedir.¹¹ Bununla birlikte zühdün, dünya mal ve nimetlerinden çok az bir şeye sahip bulunmak, ya da hiçbir şeye sahip olmamak gibi anlamları olmasına râğmen, tarihi süreç içerisinde kâmil manasıyla zühâ ve zâhid olmak için zikredilen bu hususlar yeterli görülmemiştir. Çünkü bu anlayışa göre zühâ, aslında kalble ilgili bir haldir. Zühâ dünya malından eli değıl, gönlü çekmektir. Zühâ eşyaya

⁹İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. III, s. 197., Öztürk, Yaşar Nuri; “Zühâ” md. *İA*, c. XIII. s. 638. Asım Efendi, *a.g.e.*, "zhd" md. c. I, s. 1155.

¹⁰ Tehânevî, *a.g.e.*, c. I, s. 915.

¹¹ Tehânevî, *a.g.e.* c. I, s. 916.

değil, onu yaratana güvenmektir. En geniş anlamıyla zühd, insanın sonsuzluğuna yardımcı olmayan her şeyin terkidir.¹²

Zühd kelimesinin sözlük anlamını verdikten sonra, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından ıstılâhî manası üzerinde durmak daha yerinde olacaktır.

II) "Zühd"ün Terim Manası:

Istılâhî anlamda birçok âlim zühdü değişik şekillerde tarif etmişlerdir. Bu tariflerde ya aynı şeyi farklı biçimde söylemişler veya zühdün bir mertebesini açıklamışlardır. Tasavvuf kaynaklarında çok sayıda tanımla karşılaşmak mümkündür. Üzerinde ittifak edilen bir tanım söz konusu değildir.

Hasan Basri'ye (ö.110/728) göre zühd, "dünyaya karşı zâhid olmak, dünyayı sevenlere buğz etmek ve dünyada bulunan şeylerden nefret etmektir."¹³ Yine o, zühd hakkında çok kapsamlı bir ifade kullanmıştır: "Zühd, helali haram kılmak veya malı yok etmek değildir. Fakat Allah elindeki kendi elindeki maldan daha çok güvenmen ve belaya uğrayıp sevap beklemeyi, belaya uğramayıp sevapsız

¹² Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1995, 6. Baskı, s. 173.

¹³ Kuşeyrî, Abdülkerîm, *Risâle fî İlmi't-Tasavvuf*, (thk. Marûf Zorlu, Ali Abdülhamit Baltacı), Dâru'l- Cîl, Beyrût, 1410-1990. II. Baskı, s. 118.

kalmaya yeğlemendir.¹⁴ Bu zühd hakkında söylenen sözlerin en kapsamlı olanlarındanr.

Süfyân es-Sevrî: (ö. 161/778) "Zühd aba giymek ve kuru ekmek yemekten ziyade emeli (nefsin dünyevî hedef ve arzularını) ihmaldir."¹⁵ der. Fudayl b. İyâd da: (ö.187/803) "Gerçek zühdün Allah'ın hükmüne rââm olmaktan ibaret olduğunu, fazla yemek, çok uyku ve gevezeliğin kalbi öldüreceğini" söyler. Zühd Allah ile olmayı önleyen her türlü mâsivâ ve kıylü kalden uzak durmak, kalbde onlara yer vermemektir.¹⁶ Kuşeyrî de (ö. 465/1073), zühdün ne olduğu konusunda ihtilaf¹⁷ olduğunu söyler. Kendisi de bu farklı tanımlara kitabında yer vermektedir.

Örneğin Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830), zühd için "dünyada seni Allah'tan meşgul eden her şeydir."¹⁸ der. Ona göre zühd her şeyi bırakıp kendini Allah'a vermektir. Yine o demiştir ki: "Zâhid kalbini dünya dert ve meşguliyetinden boşaltıp bütün gayretiyle ibadet ve nefis mücahadesiyle

¹⁴ Cevziyye, *a.g.e.*, c. II, s. 14.

¹⁵ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*; s. 116

¹⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁸ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 117.

meşgul olan kimsedir. Kim ibadet ve mücahedeyi terk ederse o, nefsinin rahatlığına dönmüştür."¹⁹

"Zühd"ün esası, önce elde mevcut şeylerin sevgisini kalpten çıkarmak sonra da kalbinden çıkardığı bu şeyleri elden çıkarmaktır. Bu ise dünyanın onun nazarında basitleşip gözünde küçüldüğü için dünya malını değersiz ve hakir görmesiyle olur. Böylece kulda zühd hali tam olarak gerçekleşir.²⁰

Yapılan diğer tanımlar arasında Zühd, dünyadan yüz çevirip, âhirete rağbet ve meyildir. Yahut Allah Teâlâ'dan başka her şeyden yüz çevirip, dünyayı terk ederek Allah'a dönmek manası da vardır. Bu yüksek bir derecedir.²¹ Dolayısıyla zühd hayatını yaşayan zâhid, elinde mevcut olan dünyalığa sevinmeyen ve elden çıkan için de hayıflanmayan kimsedir.²²

Zühdün özünü teşkil eden ilgi duymama veya uzaklaşmanın iki merhalesinden bahsedilmektedir:

¹⁹ Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb*, (trc.Yakup Çiçek, Dilaver Selvi), Semerkand Yay., İstanbul, 2004, c. II, s. 453.

²⁰ Mekkî, *a.g.e.*, c. II, s. 441.

²¹ İsfahânî, Râgıb *Müfredât li Elfâzı'l-Kur'ân*, (thk: S. Adnan Dâvûdî), Dâru's-Şâmiyye, Beyrût, 1996, s. 384. Ayrıca bkz. Cürcânî, *a.g.e.*, s. 118.

²² Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 115.

1-Zâhirî (bedeni) uzaklaşma: Zâhirî uzaklaşmanın ilk basamağını, günahlardan uzak durma teşkil eder. Bunu dünya metâna sırt çevirmek takip eder.

2-Bâtınî (kalbi) uzaklaşma: Zühdün ikinci ve daha yüksek mertebesi olan kalbi uzaklaşma ise, zâhiren terk edilen şeylere duyulabilecek arzu ve isteğin de terki olup, kalp ancak bu sayede boşaltılmış ve yalnız Allah'a tahsis edilmiş olur. Zâhidin Allah dışındaki her şeye karşı zühdü elde etmek için şu merhalelerden geçmesi gerekir.

1- İnsanların elindekilere karşı zühd.

2- Dünyaya karşı zühd.

3- Hal, söz ve fiillerde zühd.

4- Makamlar, ilhamlar ve tasarruflarda zühd.²³

Zühd, ruhun gerçek menşeyini (bezm-i elest) hatırlamasını, gönlün Allah sevgisiyle dolmasını temin eden mânevî bir eğitimidir. Zühd, nefisle birlikte insana hükmeden maddeyi, ruhun tasarrufuna geçirme ameliyesidir.²⁴

Varlıklardan ve varlık sayılan her şeyden tecerrüd (kendini soyutlama) ve uzaklaşma, nefsi başta olmak üzere,

²³ Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, Yeni Boyut Yay, İstanbul, 1997, 5. Baskı, s. 104 vd.

²⁴ Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜİF Yay., İstanbul, 1997, 5. Baskı, s. 173.

kalbi ve kalıbı varlıklar aleminden uzak tutma, çok var iken az ile iktifa etme (yetinme), yeme-içme, gülme, eğlenme, ev, eşya, şehvet tatmini ve benzeri zevklerden helal yolla çokça faydalanmak imkanı varken, az ile yetinmeyi tercih etmedir.

Dünya nimetlerinin tamamına karşı doyuma ermek, en azı ile en kısa zamanda tatmin olabilmek, dünya ve dünyalıklara bîgâne, lâkayd ve ilgisiz olmaktır.²⁵

Allah Rasûlü'nün: *“Dünyadan bana ne? Benim dünyadaki durumum; bir ağaç altında gölgelenip sonra onu terkle, çekip giden yolcu misalidir.*²⁶ fermanında ifadesini bulan zühdü yaşamak şeklinde ifade edilebilir.

Bütün bunları; huy ve adet haline getirebilmek ve dünya hayatındaki tabii duruşu; “bana ne dünyadan” şeklinde olmalı ve bunu hayatının her safhasında gösterebilmelidir.²⁷

Ebû Tâlib Mekkî (ö. 386/996), zenginlerin ve fakirlerin zühdünün farklı olduğunu belirtir. "Zenginin zühdü, mal sevgisini kalbinden çıkarmasıdır. Ulaştığı bir nimete şükretmesi, başına bir bela geldiğinde sabretmesidir.

²⁵ Öztürk, Osman, *Tasavvufta İslami Hassasiyet*, Rağbet Yay., İstanbul, II. Baskı, 2003., s. 55.

²⁶ Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen* (I-V), Çağrı Yay., İstanbul, 1992, II. Baskı. c. IV, zühd 29, s. 588.;

²⁷ Öztürk, Osman, *a.g.e.*, s. 56.

Fakirin zühdü, ise olmayan şeye üzülmemesi, yokluğa râzı olmasıdır. Bir insanın sahip olduğu malı mülkü kendi isteğiyle elinden çıkarabilmesi ve nefsinin de bunu uygun bulması, onun mücâhedeyle kazandığı zühd makamıdır. Aksi takdirde bir şeyi isteyerek ve arzu ederek nefsi için biriktiren kişi zâhid olamaz.²⁸ Önemli olan sahip olduğu dünyalığa gönlünü vermeden onu İslam toplumunun hizmetleri için kullanmaktır. İslamın dinen zengin sayılan mü'minlere farz kılmış olduğu zekat ibadetinin hikmetleri arasında bu husus önemli yer tutmaktadır. Zekat ibadetinin fakire yardımdan ziyade, zenginin kalbinin dünya malına aşırı bir şekilde bağlanma tehlikesine karşı gönlünü ve kalbini özgürleştirmeye yönelik olması en önemli özelliklerindendir.

Nitekim, fazladan mübah şeylerle meşgul olmak, zühdün zıddıdır. Şayet, kul o fazladan mübah şeylerle meşgul olurken, vacib bir şeyi işlemekten geri kalırsa, ya da bir harama riyeti ihmal ederse, asi olur. Bu duruma düşmese bile fazladan mübah şeylerle meşgul olduğundan

²⁸ Mekkî, *a.g.e.*, c. II, s. 441.

dolayı, derecesi mukarrabûn derecesinden orta yolu takip eden muktesidlerin derecesine indirilir.²⁹

Zühd hakkında yapılan tariflerin en güzeli Hz. Peygamber (sav)'in şu hadis-i şerifinde ifade edilmiştir.

*"Dünyada zahitlik, ne helali haram etmek, ne de malı mülkü terk etmekledir. Dünyada zahitlik ancak Allah'ın elinde olana, kendi elindekinden daha fazla güvenmen; başına bir musibet geldiği ve yakını bırakmadığı müddetçe, onun ecir ve mükafatından son derece ümitli olmandır."*³⁰

Dünyadan ve dünya varlığından yüz çevirmeyi zühdün temel şartı sayan mutasavvıfların amacı, malı reddetmek değil, mal ve mevki sevgisini, daha genel bir ifadeyle, Allah'tan başka her şeyin sevgisini gönülden çıkarmak, kalpte yalnız Allah sevgisini bırakmaktır. Mal sevgisini gönle sokmadıktan sonra mal sahibi olmanın bir zararı yoktur, bilakis yararı vardır. Hz. Peygamber (sav)'in ashâbının arasında sahip oldukları mala değer vermeyip, sahip olduğu bu malı İslam yolunda son kuruşuna kadar gözünü kırpmadan harcayan sahabe örnekleri mevcuttur.

²⁹İbni Teymiyye, Ahmet b. Abdilhalim, *Takvâ Yolu*, (trc. Muzaffer Yıldız), Pınar Yay., İstanbul, 2002, III. Baskı, s. 34.

³⁰Tirmizî, *es-Sünen*, c. IV, zühd 29, s. 580.; İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, II. Baskı. c. II, zühd 1, s. 1373.

Netice olarak zâhidler zühhd konusunda pek çok şey söylemişler ve tarifler yapmışlardır. Bu hususta konuşanların her biri kendi zevklerine işaret ederek, kendi halinden ve müşahedesinden bahsetmiştir. Onların bu konuda yaptıkları tariflerin çoğu da, aslında kendi içinde bulundukları hal ve zevklerinden ibarettir.³¹

Değişik şekillerde verdiğimiz zühhd tanımlarının ortak yönü, dünyaya ve içindekilere karşı rağbet ve iltifat etmemek, onları sevmemektir. Daha doğrusu bu tariflerde vurgu iki şeyedir: Yöneliş, rağbet ve sevginin konusu olarak Allah; kendisine ilgi duyulmayan yüz çevrilen madde, dünya ve daha genel ifadeyle "mâsivâ"dır.³² Tariflerde bazen bunlardan birine, bazen her ikisine birden yer verilir.

İslam tasavvuf hareketinin temel özelliklerinden biri olan zühhd, dünya ve dünyevî şeylere karşı kalben bir tavır almadır. Nefisle mücadele ve mücahedenin önemli basamaklarını içine alan zühhd hayatı, insan ruhunu kemale ulaştıran en önemli yoldur.

Zühhd kelimesinin sözlük ve terim manalarını verdiken sonra, zühhd kavramıyla anlam bakımından yakın

³¹ Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn.*, c. II, s. 12.

³² Yıldırım, Ahmet, *Din Dünyevîleşme ve Zühhd*, Araştırma Yay., Ankara, 2005, s. 42.

ilişki içerisinde olduğunu düşündüğümüz bazı kavramlar üzerinde durmak istiyoruz.

III) Zühd Kelimesiyle Anlam Yakınlığı Bulunan Bazı Kavramlar:

Zühd kelimesine anlam yakınlığı bulunan bazı kavramlar bulunmaktadır. Bunlardan zühd kavramıyla daha yakın ilişki ve mana alanı içerisinde olduğunu düşündüğümüz tebettül, takvâ, vera', tehannüs kavramlarını incelemek istiyoruz.

A) Tebettül:

Zühdün yakın anlam ilişkisi içerisinde bulunduğu kavramlardan birisi tebettüldür.

"Kesilmek, kesip ayırmak, koparıp atmak, kopmak, boşaltmak" anlamına gelen tebettül mastarı, el-betl'in daha güçlü halde yapılmasını ifade eder. Mutâvaat kipi olduğu göz önüne alınırsa, tebettul'den şu ince anlam çıkar: Dış dünyadan kesilip tüm benliğini Allah'a yöneltme hususunda öyle bir irade sergile ki, benliğin bu iradeyle dış dünyadan tamamıyla soyutlanıp Hakka yönelmiş olsun. Tebtîl, iyice ve tamamen kesmek; tebettül ise çalışarak kesilip çekilmektir. Tebettül, lügatte, kesmek demektir yani âbid

kişi için, dünyada kendisini Allâh-ü Teâlâ'dan alıkoyacak her şeyden ilgiyi kesip, ibadet ve tâat için Allâh'a yönelmesi demektir.³³ Bir kişinin halktan ayrılarak kendini dünyadan çekip tamamen Allah'a vermesine, Hakikati müşahede etmek üzere, isteklerden ve hazzlardan tam anlamıyla sıyrılmasına, ihlas ile ibadet etmek için hakka yönelmesine tebettül denir. Nitekim her şeyle ilgisini kesip Allah'a ibadet ettiği için Hz. Meryem'e "betûl" denilmiştir. Erkeklere karşı istek ve arzu duymayan kadına da betûl denir. Hz. Fatıma'nın lâkabı, Betûl idi ki, dindar, iffetli anlamındadır. Ayrıca hiç evlenmemiş kadınlar için, "betûl" tâbiri kullanılır.³⁴

Kur'ân-ı Kerim'de de bu ifâde, dünyadan ilgi ve alakayı kesip tam anlamıyla Allâh'a yönelme manasında kullanılmıştır. "*Rabbini an, her şeyden kesilerek tam anlamıyla Allâh'a yönel.*"³⁵ "*Ve tebettel ileyhi tebtûla*" "وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا" bir kalıp ifadedir. Bu kalıp Kur'ân'da çok geçer. Mesela "*nezzelna tenzilâ*" "نَزَّلْنَا تَنْزِيلًا" (Güçlü ve kesintisiz bir indirişle indirdik) gibi. Arap dilinde çokça kullanılan bu ifade tarzı cümledeki fiili güçlendirmeyi, onu teyit, tahkim

³³ Cevherî, *a.g.e.*, c. IV, s. 230.

³⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. II, s. 42 vd.; Büreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan, *Cemheratü'l- Lüga*, Dâru-Sâdır, Beyrût, ts, c. I, s. 197.

³⁵ Müzzemmil, 73/8.

ve teşdidi ifade eder. Bu tür kalıplar parçalanmadan anlaşılmalıdır. Onun için bu tür kalıp ifadeleri birimlerine ayırmaya kalkmak doğru değildir. Burada da emir "güçlü ve kesintisiz bir biçimde dış dünya ile ilişkini tamamen keserek O'na yönel" anlamındadır.³⁶

Kur'ân'da tasavvuf anlayışının önemli dayanaklarından bir olan tebettül yani, her şeyden alakayı kesip Allah'a yönelme hakkında Bursevî'nin söyledikleri konuya açıklık getirmektedir. İki türlü tebettül söz konusudur:

1- Zâhiren alakayı kesme ki, böylesi hoş görülmemiştir. Zâhiren yoksulluğunu gösterip, içlerinde dünyevî hırs ve arzular bulunanların hali böyledir.

2- İçten alakayı kesme ki nebilerin ve velîlerin çoğunun hali budur.³⁷

Râzi, tebettül kelimesinin kullanılmasının ince bir manayı ifade ettiğini söyleyerek şöyle der: Birinci kelimenin "bettil" "بتل" veya ikinci kelimenin "tebettül" "تبتل" buyurulmaması ince bir mânâyı ifade eder. Kelimenin "tebettül" "تبتل" şeklinde gelmesinden asıl maksat,

³⁶Yazır, Elmalılı M.Hamdi, *Hak dini Kur'ân Dili*, (Sadeleştiren: Karaçam, İsmail, ve diğerleri), Azim Dağıtım, İstanbul, ts., c. VIII, s. 400.

³⁷Bursevî, İsmail hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Damla Yay., İstanbul, III. Baskı, ts, c. IX, s. 346.

herşeyden kesilip Allah'a dönmektir. "Tebtil" "تَبْتِيل" de ise, Allah'a yönelmek için bir iş yapma mânâsı vardır. Bir işle meşgul olan kendini tamamen Allah'a vermiş olamaz. Zira Allah'tan başkasıyla meşgul olan, Allah için herşeyden ilgisini kesmiş olmaz. Fakat "tebettül" "تَبْتُل" ün yani Allah'a çekilmenin meydana gelebilmesi için de önce "tebtîl" "تَبْتِيل" yani kendini her şeyden çekmek gerekir.³⁸ Nitekim bir âyette, "*Uğrumuzda cihat edenlere gelince, elbette biz onları yollarımıza hidayet ederiz.*"³⁹ buyurulmuştur. Onun için, yüce Allah önce asıl gaye olan "Allah'a yönelme"yi, sonra da onun şartı olan "bu iş için çalışma" yı zikretmiştir.⁴⁰

Her şeyden ilgiyi keserek sırf Allah'a yönelmek bazen zahiren olur. Âbidlerin ve zâhidlerin kalplerini Allah'a yönlendirmek için dağ başlarına çekilmeleri bu kabildendir. Kendini Allah'a vermenin bâtınî şekli ise, Peygamberlerin ve irşad ehlinin yaptığı tebliğ görevidir.⁴¹

³⁸ Râzi, Fahrüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Mefââtihu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr)*, (trc. Suat Yıldırım ve diğerleri), Akçağ Yay., Ankara, 1992, c. XXII, s. 218-219.

³⁹ Ankebût 29/69.

⁴⁰ Yazır, *a.g.e.*, c. VIII, s. 400.

⁴¹ Bursevî, *a.g.e.*, c. IX, s. 346.

Kuran'ın "tebettül" yani Allah'a varmak için her şeyden kesilmeden bahseden ayeti indiğinde⁴² bazı sahabiler kendilerini iğdiş ettirmeye, eşleriyle bir daha yatmamaya niyet ettiler. Bunu duyan Allah Resûlü (sav), derhal müdahale ederek Kur'ân'ın böyle bir şeye asla izin vermeyeceğini, tebettülü anlamada kendi hayatının örnek alınması gerektiğini belirtti. Eğer cevaz verseydi bir çok sahabinin kendisini iğdiş ettireceğini kaynaklar haber vermektedir.⁴³

Kaldı ki zâhidane düşünceler içinde dahi olsa “tebettül” yani izdivaç ve aile hayatından kasdi olarak uzaklaşmaya asla müsaade edilmemiştir. Evet, niyetler ulvî dahi olsa, gayri tabîî yollarla beşerî istekleri önlemeye çalışmak, fıtratla çatışma ve ilahî hikmete aykırıdır. Hele bu mücerret kalışın zayıf karakterlerde kötü neticelere sebebiyet vermesi, çok şeylere yol açması ve kısmî cinnetlere, fıtrata aykırı durumlara sebep olacağı düşünülecek olursa, evlilik; yapıcı, kurtarıcı ve ferdin hayatını düzenleyici en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkar.

⁴² Müzzemmil, 73/8.

⁴³ Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992, II. Baskı, Nikah 3, c. II, s. 455, H. No: 2173.

"Tebettül" kavramının ihtiva ettiği manalar da, sâlikin dünyadan ve içinde olan şeylerden ilgiyi kesip, kalbi mâsivâdan çevirip, Allâh Teâlânın sevgisine, muhabbetine yöneltmektir. "Rabbinin ismini zikret ve ona yönel"⁴⁴ denilmek suretiyle zikrin ve yönelmenin Rab ismine bağlanması önce, yaratılanlardan ve kullardan ilgiyi kesip yüce Allah'ın ilâhlık hükümlerini, kendi içimizdeki ve dışımızdaki idare şeklini ve tasarrufundaki sırları düşünmeye dalmak; ikinci olarak da nefsi Allâh'a teslim etmek mânâsına işaretler.

B) Takvâ

“Takvâ” ve “ittikâ” kelimelerinin kökü “vekâ” fiilinin mastarı olan “vikâye”dir. Manası “bir şeyi muhafaza etmek, zarar verecek şeylerden çekinmek, bir şeyi başka bir şeyle, bir tehlikeye karşı korumaya almak”tır.⁴⁵ Başka bir deyişle ‘vekâ’, bir şeyi başka bir şey ile giderme, koruma demektir. Bu bir anlamda zararlı şey ile kendisinin arasına bir engel koymaktır. “Ondan kalkan ile ittikâ etti” sözünün manası, onunla kendi arasına kalkanı engel yaptı, kalkanla

⁴⁴ Müzzemmil, 73/8.

⁴⁵ İbnî Manzûr, *a.g.e.*, c. XV, s. 403.; Firûzâbâdî, *Kamus el-Muhît*, Beyrut, 1407-1987, s. 1731.; İsfahânî, *â.g.e.*, s. 833.

kendini korumaya aldı demektir.⁴⁶ “*Yarım hurma ile de olsa, sadaka vererek kendinizi cehennemden koruyunuz (ittikâ ediniz)*”⁴⁷ hadisinde bu anlamda kullanılmıştır

Takvâ kavramı, zühdün yakın anlam ilişkisi içerisinde bulunduğu kavramlardan birisidir. Serrâc’a göre Sûfîler hususunda takvâlî olmak; zühdde ve zâhidlikde ileri derecede olmakla eş anlamlıdır.⁴⁸

Kur’ân gelmeden önce Arapların cahiliyye döneminde “takvâ” (ittikâ) kelimesi insan ve hayvan gibi bir canlı varlığın dışarıdan gelecek yıkıcı kuvvetlere karşı kendini savunması anlamında kullanılmıştır.⁴⁹ Bu tamamen maddi bir tehlikeden korunma anlamını taşıyordu. Kur’ân, bütün diğer kavramlar gibi “takvâ” kavramını da sözlük anlamını temel alarak ve öz manasını koruyarak onu daha da zenginleştirdi, ona yepyeni bir anlam kazandırdı. Buna göre takvâ maddi bir tehlikeden değil, mânevî azaptan, insanı bu

⁴⁶ İbni Fâris, Ahmed b. Zekeriya, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Lüga*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Kahire, 1392/1972, II. Baskı, c. IV, s. 131.

⁴⁷ Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc, *es-Sahîh*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992, II. Baskı, Zekat, 20, c. I, s. 703, H. No: 1016; Nesâî, Ebû Abdurrahman, Ahmed b. Şa'b, *es-Sünen*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992, II. Baskı, Zekât 63, c. V, s. 75, H. No: 2550.; İbni Mâce, *es-Sünen*, Zekât, 28, c. I, s. 591, H. No: 1843.

⁴⁸ Serrâc et-Tûsi, *el-Luma*, (trc. H. Kamil Yılmaz), Altınoluk Yay., İstanbul., s. 153-154.

⁴⁹ İzutsu, Toshihiko, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, (trc. Süleyman Ateş), Kevser Yay., Ankara, ts., s. 20.

azaba sürükleyecek kötü fiillerden korunmak demektir. Kur'ân-ı Kerim, kendinden önce cahiliye çağında sözlüklerde belirtilen manalarda kullanılmakta olan kelimelerden bir kısmına yeni manalar kazandırarak,⁵⁰ Cenab-ı Allah'ın insanlara mesajını taze bir şekilde sunmuştur. Takvâ "hüküm günündeki ilâhi azap korkusu" sahnesinden geçerek şahsi saf dindarlık zühd anlamına gelir⁵¹

Âlimler takvânın temelinde öncelikle şirkten korunmak, sonra kötülüklerden uzaklaşmak ve daha sonra da şüpheli işlerden sakınmak olduğunu söylemişlerdir.

Kur'ân'da ittikâ ve takvâ, çeşitli yerlerde birbirinden hafif farklı üç anlamda kullanılmıştır. Birincisi şirkten korunmak demektir. Kelimenin Kur'ân'da kullanıldığı ilk anlam budur. “(Allah) Onları, takvâ, kelimesine (şirkten kaçınmaya, imanda sebata) bağladı...”⁵² ayetindeki takvâ, şirkten korunma anlamındadır.⁵³ İman ve İslam'ın kök anlamları, tehlike, parçalanma ve çözülüp dağılmanın zıddı olarak güvenlik, barış/huzur ve bütünlük gibi temel unsurlar açısından ortaklırlar. İlginçtir takvânın kök anlamına

⁵⁰ Izutsu, *a.g.e.*, s. 16-17.

⁵¹ Izutsu, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁵² Fetih 48/26

⁵³ Yazır, *a.g.e.*, c. VII, s. 177.

dikkatlice baktığımızda “korumak, mahvolmaktan kurtulmak ve muhafaza etmek” anlamları vardır.⁵⁴ Takvâ ile iman arasında yakın ilişki vardır. Kur’ân pek çok yerde iman ile takvâyı birbirinin anlamdaşı olarak kullanır. Şu ayette bunu açıkça görmek mümkündür:

*“İnkar edenlere dünya hayatı cazip kılındı. Onlar iman edenler ile alay ederler. Oysa ki (iman edip) ittikâ edenler, kıyamet gününde onların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.”*⁵⁵

İman, insandaki iç yaşantıyı, İslam ise Allah’ın Kanununa teslim olarak yaşamayı ifade eder. Takvâ ise, hem imanı hem de teslim olmayı kapsar. Nitekim Kuran, ‘birr’i⁵⁶ (iyiliği) anlatırken, takvânın derûni imanda kök salması gerektiğinin ve zâhirî davranışların tek başlarına takvâ olarak isimlendirilemeyeceğini belirtir.⁵⁷ İkincisi, islâma girdikten sonra büyük ve küçük günahlardan sakınmak anlamındadır. Kelime, İslâm’ın başlangıcını takip eden zamanlarda bu anlamı almıştır. “(O) ülkelerin halkı inanıp (günahlardan) korunsalardı, elbette üzerlerine

⁵⁴ Fazlur-Rahman, *Allah’ın Elçisi ve Mesajı*, (trc. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yay., Ankara, 1997, s. 10.

⁵⁵ Bakara, 2/212.

⁵⁶ Bakara, 2/177.

⁵⁷ Fazlur-Rahman, *Allah’ın Elçisi ve Mesajı*, s. 12.

gökten ve yerden bolluklar açardık...”⁵⁸ ayetindeki ittikâ bu anlamda kullanılmıştır.⁵⁹

Daha ileri merhalelerde kelimenin kazandığı mana, kalbi, meşgul edecek her şeyden temizleyip tam Allah’a yönelmek anlamında saf dindarlığı tam huşû’u ifade eder. “*Ey inananlar, Allah’tan ona yaraşır biçimde ittikâ edin.*”⁶⁰ âyetinde ittikâ, saf dindarlık, tam huşu anlamında kullanılmıştır. Müfessirlere göre “*Allah’tan, O’na yaraşır şekilde korkma*”nın anlamı, bütün varlığı ile Allah’ın emirlerini yerine getirmeye ve yasaklarından kaçınmaya çalışmaktır. Nitekim Abdullah b. Mes’ûd (ra) âyetin bu kısmını şöyle açıklamıştır: “O’na âsi olmayıp itaat etmek, nankör olmayıp şükretmek ve O’nu unutmaksızın hep hatırdâ tutmak.”⁶¹

“Takvâ” kavramı, mekki ayetlerde müşriklere karşı Allah’ın âhiretteki azabından korkmaları, çekinmeleri bağlamında kullanılmıştır. Ancak, Medenî ayetlerde bu

⁵⁸ A’raf, 7/96

⁵⁹ Yazır, *a.g.e.*, c.IV, s. 85.

⁶⁰ Âli İmrân 3/102

⁶¹ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr., ys., ts., c. I, s. 99.; Özek, Ali, ve diğerleri, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Ankara, 1997, 2. Baskı, Diyanet Vakfı Yay. s. 62.

korku ögesi giderek dağılır ve kelime Allah'a duyulan derin saygı ve dindarlık anlamına gelir.⁶²

Allah korkusu olarak anlaşılan takvâ, elbette bundan daha fazla, daha geniş kapsamlıdır. Korku ifadesi takvâyı anlatmaya yetmemektedir. Onda daha çok Allah'ın makamı karşısında kulluk bilinciyle davranma anlayışı söz konusudur. Allah'ın azameti ve Rabliği önünde, kulluk sorumluluğu ile hareket etmektir.

Nitekim Muhammed Esed, Kur'ân meâlinde "takvâ"yı "Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket etme", "müttakiyi"de "Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyan" şeklinde tercüme etmiştir:

O, müttakinin "Allah'tan korkan" şeklinde alışlagelen çevirisine itiraz eder ve bunun, ibarenin olumlu içeriğini yeterli biçimde yansıtmadığını belirtir Öte yandan, bazı çevirmenlerce benimsenen "kötülükten sakınan" veya "sorumluluğu konusunda dikkatli olan" şeklindeki çeviri konusunda ise, "ilahi sorumluluk bilinci" kavramının sadece belirli bir yönünü yansıttığını ifade etmektedir.⁶³

⁶² Özsoy,Ömer; Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân*, Fecr Yay., Ankara, 2003, 6. Baskı, s. 388.

⁶³ Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk,) İşaret Yay., İstanbul, V. Baskı, 1420-1999, c. I, s. 4.,

İnsanlar takvânın aranması konusunda üçe ayrılırlar. Birincisi: Allah’a itaatin değerini yücelterek, sevgi duyma günahın vehâmetini abartarak, günaha kızgınlık duyma, ondan hoşlanmama. Bunlar nebi ve sıdıkların bile maruz kaldığı küçük yanlışlıklara düşerler. Sonra temiz bir kalbe dönerler. Bu kalb, haram ve zevklerin saldırısına uğramamış, günahların izlemediği, kuşkunun sarsmadığı bir kalbtir. Allah’ın haklarına karşı ve bu minval üzere davranmak, daha kolay olur.

İkincisi: Cehaletinden kaçarak Allah’a döner. Geçmişdeki günahlarından pişmandır. Allah; üzerine farz olan herhangi bir şeyi ihmal etmeme azmini ona vermiştir. Ancak nefis de günahlara rağbet etmesi yönünde çabalar durur. O kişi de zevk ve günahın akıbetinden nefsinin korkutur. Allahda kendine sığınana garanti verdiği gibi o kişiye yardım ve desteğini ulaştırır. Böylece akıl o kimsenin taşkınlığına son verir. İlmi cehaletine galip gelir. Korku ve endişe kalbini teskin eder. Sonunda temiz bir kalble kir ve pislikten uzaklaşıp Allah tealaya döner. Kul sonunda suçları karşılıksız bırakmayacak Allah’a varmayı isteyerek önceden işlediği günahlardan Allah’ın rahmetine sığınmıştır. Artık Allah onu kötü alışkanlıklarından ayırmıştır.

Üçüncüsü: Günahında inatçı davranan, kötülük üzerinde ısrar eden kimsedir. Taşkınlığı onu alteder, korkusu (takvâ) gevşer. Yine de bu kulun Allah inancı kesindir. Yapıp etmelerinden hesaba çekileceğine inancı kesindir. Kul bu tavırla rabbi tasdik etmiş, kalp ise fikirde uzaklaşarak tutkularla eğlenmiştir. O sırada kalbi dünya telaşıyla meşgul olmuş fikre bir türlü zaman ayıramamış zikrin tadını bulamamış bir haldedir. Ancak sonuçta yine günahından dolayı rabbine yönelmiş tevbe etmiştir.⁶⁴

Takvâ; imanda yakîne ulaşmayı, amellerde ihlası gözetmeyi, ahlakta istikamet üzere olmayı zorunlu kılan bir ölçüdür. Takvâ kalp müftüsünün verdiği fetvaya riayettir. Bu özelliğiyle takvâ, mahalli kalp olan bir feyiz kaynağıdır.⁶⁵ Takvânın zâhiri, hududu muhafaza, bâtını ise ihlas ve niyettir. Takvâ dinin bütün hükümlerini eksiksiz ve sürekli olarak titiz bir şekilde uygulamaktır. Müftîlerin fetvâsına, kadıların hükmüne göre caiz olan bazı hususlar takvâ esasına göre câiz olmaz. Fetvânın evet dediğine takvâ bazen hayır diyebilir.⁶⁶

⁶⁴ Muhasibi, Hâris b. Esed, *er-Riâye*, (trc. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yay., İstanbul, 1998. s. 214.

⁶⁵ Yetik, Erhan, "Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Zühd ve Takvâsı", *OMÛİFD.*, Sayı.7.,1993, ss. 127-135.

⁶⁶ Uludağ, Süleyman, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, Marifet Yay. İstanbul, 4. Baskı, s. 508.

Kur'ân, Takvâyâ sarılanlara, bizzat Allah tarafından hikmet bilgisi öğretilceğini söyler: "Allah karşısında takvâyâ sarılın ki Allah size öğretsin."⁶⁷ Allah'ın öğretmesiyle elde edilen bilgiler, yine Kur'ân âyetinden alınan bir deyimle, ledünnî bilgi,⁶⁸ Allah katından verilen bilgi olarak adlandırılmıştır.⁶⁹

Sonuç olarak, kalbde, incelik, merhamet, sevgi, şefkat uyandırmayan, ahlakı düzeltmeyen ibadetler; Kur'ân'ın övüp değer verdiği haberler değildir. Çünkü ibadet ve amelden maksat, şuuruna varmadan bazı hareket ve sözleri tekrarlamak değil, takvâdır.

C) Vera'

Zühdün yakın anlam ilişkisi içerisinde bulunduğu kavramlardan birisi de vera'dır. Ancak zühd, vera'dan daha hususi bir manada kullanılmaktadır.⁷⁰

Vera' şüpheli şeylerin terk edilmesi ile olur ki, bu âriflerin ve vera' ehlinin zühdü olarak kabul edilir. Bundan daha üstünü ise mukarabûnun zühdüdür. Bu ise ister dünya

⁶⁷ Bakara 2/282.; Ayrıca bkz. Bakara 2/269.

⁶⁸ Kehf, 18/65

⁶⁹ Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 43.

⁷⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s.30.

isterse cennet olsun Allah'dan başka her şeyden yüz çevirmekle elde edilir.⁷¹

Vera' zühdün başlangıcı olarak ifade edilmiştir. Çünkü vera' şüpheliyi, zühd ise ihtiyaçtan fazlasını terktir. Mahzurlu olan şeyleri terk edip şüphelilerden kaçmak, insanı nefis muhasebesine hazırlar. Zühd ile vera' arasındaki fark: Vera' şüpheli olanı terk, zühd ise ihtiyaçtan fazlasını terktir.⁷²

Kişinin korkusunun en alt derecesi tesirini amelde göstermesi ve kendini şüpheli şeylerden çekmesidir. Bu gibi şüpheli şeylerden çekinmeye vera' denir. Korkusu daha da arttığı vakit en şüpheli olan şeyden de çekinir. Demek ki korkuyu doğuran şeye baktığımız vakit onun ilim, korkunun neticesine baktığımız vakitte onun vera' ve takvâ olduğunu görürüz.⁷³

Yani vera' takvânın bir ileri derecesidir. Vera en kısa tarifle, takvânın tabii ve insiyaki (refleks) bir uygulama haline gelmiş şeklidir. Takvâyı tercih ederken insan, çok defa düşünür ve Allah'ın rızasının takvâlı harekette olduğunu içine sindirdikten sonra tatbikata girişir. Yani; şöyle davranmam haram değil ama, ben yine de şöyle

⁷¹ Tehânevî, *a.g.e.*, c. II, s. 1778.

⁷² Yılmaz, *a.g.e.*, s.157.; Eraydın, *a.g.e.*, s. 172.

⁷³ Gazâli, Ebû Hamîd, *a.g.e.*, c. IV, s. 288.

hareket edersem, takvâyı tercih etmiş olurum, diyerek amel eder.⁷⁴

Vera' sahibi ise; "haram değil ama, mademki şüpheli öyleyse terk edeyim" diye düşünüp muhasebe yapmaksızın, alışkanlık haline gelmiş bir davranışla, şüpheli şeyi insiyaki (refleks) olarak terk eder. Onun için şüpheli şeylerden kaçınmak otomatik bir hareket ve davranış haline gelmiş olur. Geline bu noktada; isyanı, masiyeti şüpheli şeyleri terk bir yana, terki de terk mertebesine ulaşıp, terk konusu gündeme gelmeksizin, fitrî bir davranışla vera' uygulaması devam eder.⁷⁵

Vera', Kur'ân ayetlerinde geçmez. Fakat hadis-i şeriflerde, gerek masdar ve fiil, gerekse isim olarak pek çok defa geçmektedir. Hadislerde bu kavram, genellikle haram ve şüpheli şeylerden kaçınmak anlamına kullanılmıştır.

*"Vera' ehli ol insanların en efendisi olursun."*⁷⁶
*"Vera'dan daha kolay ve daha sağlam bir yol görmedim."*⁷⁷
gibi hadisi şerifler bu anlamdaki vera'ı anlatmaktadır.

"Helal bellidir, haram da bellidir. Bu ikisinin arasında şüpheli olan şeyler vardır. Bu şüpheli şeyler Allah-

⁷⁴ Öztürk, Osman, a.g.e., s. 22.

⁷⁵ Öztürk, Osman, a.g.e., s. 23.

⁷⁶ İbn Mâce, *es-Sünen.*, Zühd, 24, c. II, s. 1410, H. No: 4217.

⁷⁷ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *es-Sahih*, Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul, 1979, Büyû', 3, c. III, s. 4.

u Teâlâ'nın koruluğudur. Çünkü koruluk etrafında koyun otlatanın sürüleri koruluğa dalabilir."⁷⁸ hadisi gereği şüpheli olan şeylerden sakınmak emredilmektedir. Tasavvuf ehli bu hadis-i şeriften hareketle, şüphelilerin dışında helal ve mubah olan şeylerin de zaruret ölçüsünden fazla olmasını uygun görmemişlerdir.

Vera' "dünyadan yüz çevirmek" anlamına gelen "zühdün" ilk basamağı ve takvânın ilk adımıdır. Çünkü dînî ölçülere hassasiyetle riayet takvânın gereğidir. Şüphelilerle ve mubahların fazlalarıyla uğraşmaktan sakınmak vera' icabıdır. Mâsivâyı bütünüyle kalbten çıkarmak ise zühdün gereğidir.⁷⁹

Vera' avâm için zühd makamının en son basamağı, mürid için ise ilk basamağıdır. Yani korku ve saygıdan dolayı Allah'ın yasaklarından sakınmak, şüpheli şeylerden kaçınmak, avâmın zühdde ulaşacağı en son basamak, müridin ise zühdde ulaşacağı ilk basamaktır. Çünkü vera' zühd basamağının ilk konağı ve temelidir. Müridin zühdü sıradan halkın (avâmın) zühdünden daha üst seviyededir. Çünkü avâmın zühd makamının bittiği yerde müridin zühd makamı başlamaktadır. Öyleyse avâm vera' konağına

⁷⁸ Müslim, *es-Sahîh* Müsâkât, 20, c. II, s. 1219, H.No: 1099.

⁷⁹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 158.

ulaşınca zühd makamını elde etmiş olur. Ama mürid için vera' konağı zühd makamının ilk basamağıdır.⁸⁰

D) Tehannüs:

Tehannüs kavramının kapalılığı, karmaşıklığı; dilbilimciler, lügatçiler ve hadis şarihleri için izah edilmesi hususunda bir takım zorluklara neden olmuştur. Tehannüs kavramına yaygın olarak verilen anlam, kişinin kendisini günahlardan arındırma ameliyesidir. Ayrıca bu kavramın kişinin kötülüklerden kaçınarak günahlardan korunmak, günaha sebep olacak şeylerden uzaklaşmak manaları da bulunmaktadır.⁸¹

Tehannüs, bazı günlerde inzivâyâ çekilip gece gündüz ibadet etmek, kendinden günahı gidermek anlamına gelmektedir. Tehannüf ise, "*hanîf din*" olarak kabul edilen İbrahim Peygamber'in tebliğ ettiği dinin öngördüğü ibadetleri icra etmektir. Bu daha çok sayılı günlerde ibadet etmek olarak da anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (sav)'in bi'setten önce zaman zaman Hira mağarasına çekilip

⁸⁰ Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn.*, c. II, s. 24.

⁸¹ Isfehânî, *a.g.e.*, s. 260., İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. II, s. 138.; Zebidî, *a.g.e.*, c. V, s. 224.

kendisini ibadete ve tefekküre verdiği mütevâtir derecesinde sabittir.⁸²

İslâm Peygamberi'nin risâlet görevinden önceki dönemlerde Hira'da belli aralıklarla inzivaya çekilmesi ve burada yaptığı ibadetler hakkında hadis kitaplarında “tehannüs” veya “tehannüf” ifadelerine yer verilir. Ramazan ayı girince yanına yiyecek içecek alır, hayatın gürültüsünden, insanların dedikodusundan kaçarak oraya gider, orada ibadetle vakit geçirirdi. Hira, derin bir sükûnet içinde, rûhânî bir tefekkür ve murâkabe için elverişli bir yer idi. “Peygamberimizin burada ne surette ibadet ettiği sorulacak olursa bunun tefekkür ve ibadetten ibaret olduğunu söylenebilir.⁸³ Onun bu halini gören Araplar: "Muhammed Rabbine aşık oldu" diyorlardı.⁸⁴ Bu ibadet ve

⁸² Kister, M.J., "et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine Bir Araştırma," (trc. Ali Aksu,) *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, sayı. 4, Eylül, 2000, ss. 213-230.; Aynı makaleyi Hülya Küçük "*Tasavvuf Tarihine Giriş*" adlı kitabının 39-53 sayfaları arasında tercüme etmiştir. Nükte kitabevi, Konya, 2004, II. Baskı.; Useymîn, Muhammed Sâlih, *Hadis Usulüne Giriş*, (trc. M. Bekir Eryarsoy), Guraba Yay., İstanbul, ts., s. 12.

⁸³ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (trc. Sâlih Tuğ.) İrfan Yay., İstanbul, 1995, 5. Baskı, c.I, s. 73 -74.; Berki, Ali Himmet, Keskiöğlu, Osman, *Hâtemü'l-Enbiyâ Hz. Muhammed ve Hayatı*, DİB. Yay., Ankara, 2000, 20. Baskı, s. 59.; Üveys, Abdül Halim, "Peygamber (sav)'in Cahiliyet Dönemi Yaşayışı," (trc. Ali Serter), *Diyanet Dergisi*, 1977-Ocak-Şubat, c. XVI, sayı. I, ss. 5-17.

⁸⁴ Gazali, Ebû Hamîd, *El-Munkızu Mine'd-Dalal*, (trc. Ahmet Davudoğlu, Sâlih Şeref), Çağaloğlu Yay., İstanbul, 1970, s. 66.

tefekür Hz. Muhammed (sav)'i melekten vahiy alma durumuna hazırladı.

Bu bağlamda Buhârî'de yer verilen bir rivayet şöyledir. "Peygamber'e (sav) yalnızlık sevdirdi. Hira mağarasına çekilir, orada tehannüs ederdi. Tehannüs, ailesine dönmeden aldığı azıkla yetinip bir kaç gece ibadet etmesidir. Sonra yine Hatice'ye döner, bir o kadar gün için yine azık alırdı..."⁸⁵

Hz. Peygamber (sav)'in bi'setten birkaç yıl önce tehannüs şeklinde başlayan ibadeti, bütün hayatı boyunca artarak devam etmiştir.

Yukarıda zikredilen Buhârî'deki rivayet çerçevesinde kaynaklar zühd hareketinin Hz. Peygamber (sav)'in yetiştiği İslam öncesi ortamda mevcut olduğunu, bazı kimselerin tenhaya çekilip ibadetle meşgul olduklarını, bu davranışın özellikle Ramazan ayında yapıldığını zikretmektedirler.⁸⁶

İslâmın tebliği ile birlikte itikaf ve daha sonraki dönemlerde gelenek içerisinde halvet adıyla anılan özel uygulamaların tarihsel öncüleri bu iki ibâdet biçimi olsa gerektir. Esasen burada İslâm ibâdetlerinin tarihsel

⁸⁵ Buhârî, *es-Sahîh*, Bedu'l-Vahy 3, c. I, s. 3

⁸⁶ Kister, *a.g.m.*, (trc. Bolat), s. 230.; (trc. Küçük,) *a.g.e.*, s. 53., Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, 1992, s. 13.; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 106.; Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB. Yay., Ankara, 2004, II. Baskı, s. 80.

kaynaklarına dair bir mukâyese yapılmak amaçlanmamaktadır. Bununla birlikte İslâm geleneği içerisinde, bir yandan düşünce ve hayatı anlama bilinci olarak gelişen, öte yandan bir ilim olarak kabul görüp derin tesir yaratan *tasavvufun/zühdiin* menşe'ine ilişkin görüşlere atıfta bulunmak için bu hususa işaret edilmiştir.⁸⁷

Peygamber efendimize yalnızlığın sevdinilmesinin sebebi, yalnızlıkta kalp, dünyevî şeylerden daha kolay uzaklaşır. Bu da tefekküre yardım eder. İnsan bazı huylarından ancak riyazatla uzaklaşabilir. Halvetin Hz. Peygamber'e sevdinilmesi, insanlardan uzaklaşmakla alışılğıelmiş huylarını unutup, vahyi hüznü bir şekilde değil de istekli ve kolay bir şekilde alması içindir.⁸⁸

Bu açıklamalardan da anlıyoruz ki, Resulullah'ın peygamberlikten önceki hayatında gözümüze çarpan tehannüs kavramı, zühd kavramıyla hem mana, hem de fiili işleyiş bakımından önemli ve çok yakın bir kavramdır.

Peygamber (sav)'in, bi'setten birkaç yıl önce tehannüs şeklinde başlayan ibadeti, bütün hayatı boyunca artarak devam etmiştir. Zira Rabbi ona, gecelerin büyük bir

⁸⁷ Kemikli, Bilal, "Bir Milletin Rûhî Serencâmı", *Türk Tasavvuf Edebiyatı*, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara, 2002, s. 881.

⁸⁸ Tatlı, a.g.e., s. 432.

kısmını ibadetle, zikirle, Kur'ân tilavetiyle geçirmesini emretmiştir.⁸⁹

Bu manada "tehannüs" "halvet" kelimesiyle eşanlamlıdır. Tenha bir yere çekilme, inzivada bulunma ve yalnızlığı intihab etme mânâlarına gelen halvet,⁹⁰ Sevgiliyle baş başa olma, Hakk'a yönelip, duyuş, seziş, zevk ve hâl çerçevesinde her zaman O'nunla bulunmak, O'nu duymak, O'nu bilmek, O'na tahsis-i nazar etmek, gönülden O'nunla halleşmek ve zâhir-bâtın duygularla O'na bağlanmak; sıkıntıda kaldığında içini O'na dökmek ve hâlini sadece O'na açmak, hak yolcusunun yalnızlığı seçmesidir.⁹¹

Yukarıda saydığımız kavramların dışında, zühhd kavramıyla yakından ilgisi bulunan tevekkül, kanaat, cömertlik, fakr, vb. kavramlar da mevcuttur. Bu kavramlar, tasavvufta önemli birer umde olup teorik ve pratik yönleri itibariyle hayli geliştirilmişlerdir. Bunların hepsini sıralamak bizim tezimizin hedef ve hacmini aşacağından bu kadarını açıklamakla yetindik.

Zühhd kavramıyla anlam yakınlığı bulunan kavramları açıkladıktan sonra tasavvuf tarihinde "zühhd"ün yerini inceleyebiliriz.

⁸⁹ Bkz. Müzzemmil, 73/1-8. ; İsra, 17/79.

⁹⁰ Âsım Efendi, *a.g.e.*, hlv. md., c. IV, s. 927.

⁹¹ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 195.

IV) "Züh'd"ün Tasavvuf Tarihindeki Yeri

Hz. Muhammed ve Hulefâ-i Râşidîn'den sonra İslam'ın ilk yüzyılında başlayan siyasi, kültürel ve ekonomik değişimler İslam toplumunun sosyal yapısında çeşitli buhranlara sebep olmuştur. Bu dönemde zâhidlik eğilimini hızlandıran amiller; Hz. Ömer (ö. 23/642) dönemi ve sonrasında İslam devleti sınırlarının genişlemesi, Hz. Osman (ö. 35/656) zamanında başlayıp, Hz. Ali (ö. 40/661) döneminde alevlenen siyasi mezheb kavgalarıdır.⁹² Bu durum, İslam devletinin temellerinin oluşumu ve şahlanması, nice zorluk ve eziyetlere göğüs gererek vesile olan bazı sahâbelerde ve onları takiben tâbiî ve daha sonraki nesillerde, insanların İslam'dan kopmaları ve dini hassasiyetlerinin gevşemesi endişesini doğurmuştur.⁹³ Bu endişe İslamın ilk devirlerinden itibaren farklı şekilleriyle vücut bulmuş, uhrevî hayata ağırlık verilmesi, dünya meşgalelerinin azaltılarak terk edilmesi şeklinde tezahür etmiştir.⁹⁴

⁹² Demirci, Mehmet, "Zâhidlik Nedir, Dünya Âhiret Dengesi Nasıl Kurulur?", *DEİFD*, sayı IV, İzmir, 1987, ss. 105-128.

⁹³ İz, *a.g.e.*, s.25; Özalp, Ahmet, *Tasavvuf Mad*, Şamil İslam Ansiklopedisi, Şamil Yay. İstanbul, 1994, c. 6, s. 125,

⁹⁴ Eraydın, *a.g.e.*, s. 58.

Daha sonraki dönemde Emevîler'in fetihleri sayesinde İslam topraklarının kısa sürede genişlemesi, ganimetlerin artması, refah seviyesinin yükselmesi, müslümanların giderek Allah'ı ve âhireti unutup dünyaya daha çok meyletmelerine sebep olmuş; bu durum bir çok müslümanı, zühd hayatına ağırlık vererek bu tehlikelerden uzak kalmaya ve diğer müslümanlara bu gidişin tehlikelerini anlatmaya sevk etmiştir.⁹⁵

Bu sosyal problemlere siyasi kargaşalara karşı İslam tasavvufu hicri I. asırda görülen zühd ağırlıklı bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Birinci asır zühdünün esası, İslam'ın emirlerine hassasiyetle dikkatin yanında fakr, benliği inkar, dünyayı terk, en azından küçümsemekten ibaretti. Bu bağlamda Hz. Peygamber (sav) ve ashâbı zâhidlerin önde gelenleridir. Asrı saâdetten hicrî II. asrın sonuna kadar olan âbid ve zâhidlerin zühdi hayatı, daha çok mutedil ve münferit bir yaşantıydı. Marifetten çok amele, ilhamdan fazla ibadete, kerâmetten çok istikâmete, kısaca, nazariyeden fazla uygulamaya önem verilmekteydi. Bu dönemde zühd hayatından maksat, tahalluk, riyâzât ve ahlâki olgunluğa erişmek idi. Dönemin zâhidleri, içtimaî

⁹⁵ Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 271-272.

hayata katılıyorlar, maişetlerini temin için çalışıyor, güçleri yettiğince şeriatın ve dinin emirlerine riâyet ediyor ve bu emirleri canla başla muhafaza ediyor, gözü yaşlı, bağıran tutumları ile çevresindeki insanlara öğütler veriyor, zühd hayatını öngören âyet ve hadisler üzerinde duruyorlardı. Ulaşmak istedikleri gaye, Allah'ın rızasını kazanmak ve O'nun gazabından kurtulmaktır.

Onların zühdü, Allah ve azabından şiddetli korku duygusu, cennete ve ilahi rızaya kavuşma ümidi, günahlardan kaçınma ve sade bir hayat sürme idi. Zühd İslam'ın bu ilk dönemlerinde dini bir hareket, bir mezhep ve sosyal bir olgu haline gelmemişti. Çünkü amacı Kur'ân'a tâbi olmayı, Peygamber'in sünnetine tâbi olmayı hedefleyen ferdî bir dini eğilimden ibaretti. Bu ilk dönemde müslümanların, zühd ve itikaf hayatından ziyade Allah yolunda cihad ve dini yaymaya yöneldikleri malumdur. Cezbe, vecd ve semâ gibi konular henüz pek yaygınlık kazanmış değildir. İslamın insanları çağırdığı zühd, zevklerde itidal, insanın Rabbini ve âhiretini unutacak düzeyde aşırıya gitmemesi tarzında ifade edilir. Bu tavrın gerçek anlamda en güzel örnekleri Hz. Peygamber (sav) tarafından verilmiş, bütün ashâb tarafından da

benimsenmiştir. Tâbiîler de azami ölçüde bu değerleri hayatlarına geçirmeye çalışmışlardır.⁹⁶

Bu dönem zühd anlayışının en belirgin özelliği, bir felsefi düşünce sisteminin savunmasını yapmak değil, dünyaya karşı belli bir tavır takınmak ve bu tavra uygun bir hayat yaşamaktır. Zâhidlerin gayesi, gördüklerinin hakikatini başkalarına ispat etmek değildir; onlar buna ihtiyaç duymaz. Çünkü onların eriştiği hakikatlar hiçbir ihtiyaca ispat duymayacak kadar apaçıktır. Bu yüzden ilk dönemde daha ziyade zühd ve takvâ ön plandadır.⁹⁷ Bu dönemde zâhidlerin zühd hayatı, daha çok münferit bir yaşantıydı.

Bu dönem asr-ı saadetle başlayan, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn devrini ve ilk iki asrı kapsayan, tasavvuf kavramının ortaya çıkışına kadar olan dönemdir. Tasavvufun temelini oluşturan sevgi ve aşktan çok, hüzn ve korku ön plandaydı. Riyâzat ve ibâdet ahlâki olgunluğa erişmede bir vasıtaydı.

Tasavvufun zühd devrinde sünni itikadi ile herhangi bir çatışma olmamıştır. IX. Yüzyıldan itibaren zühd hareketi

⁹⁶ Afîfî, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf İslam'da Manevî Hayat*, (trc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İz Yay., İstanbul, 2004.,, a.g.e., s. 98.

⁹⁷ Güngör, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken yayınları, İstanbul, 1996, 6. Baskı, s. 17-19.

daha ziyade mistik bir karakter kazanmaya başlamıştır. Bu dönemdeki zâhidler, dini hiçbir zaman anlaşılan manada bir ilim konusu olarak görmemişler, dinin ancak yaşandığı zaman bir manası olabileceğini ifade etmişlerdir.⁹⁸ Fakat bu basit zühd hayatı süratli bir şekilde kaideleri, düzenli bir hayatı ve şeyhleri olan derin ve kompleks bir zühde dönüştü. İlk zâhidlerden sonra kendilerini bükkâin, va'âz ve kassâs olarak isimlendiren başka zâhidler ortaya çıkmıştır. Tasavvufu genel anlamda ele aldığımızda zühdü, onun ilk devresi sayabiliriz.⁹⁹

Sûfîler, dünyanın geçiciliğine, âhîret hayatının ebediliğine vurgu yaparken ve dünyaya karşı mesafeli yaklaşırken, dünyanın ayartıcı ve azdırıcı özelliklerine dikkat çekmekte, nefse hoş gelen dünya nimetlerine aldanıp da ayakların kaydırılmaması gerektiğini dile getirmektedirler.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, İlk iki asırda, cemiyet halinde, tabii olarak yaşanan zühd hayatı siyasi tarih açısından Emeviler döneminden başlayıp hicrî II. asrın sonuna kadar olan bu dönem, genellikle zühdi yaşayışın bir

⁹⁸ Güngör, *a.g.e.*, s. 57 vd.

⁹⁹ Afifi, *a.g.e.*, s. 79

tepki hareketi olarak ortaya çıktığı dönemdir.¹⁰⁰ Zühd dönemi insanların siyasi, sosyal ve dini bazı anlayışlara tepki olarak ibadet ve taatlere yöneldiği dönemdir. Bu dönemin en önde gelen isimleri, Veysel Karânî (ö. 37/658), Ömer b. Abdül'azîz (ö. 101/720), Hasan Basrî (ö. 110/729) ve Râbia Adeviyye (ö. 185/801)'dir. Bu şahısların zühd anlayışının özelliklerini Tâbiîn Dönemi Zâhidlerinden örnekler başlığı altında ele alacağımız için bu bölümde sadece isimlerini vermekle yetiniyoruz.

Zâhidliğin her devirde ve herkes tarafından, ideal seviyede anlaşılıp tatbik edildiğini söylemek elbette mümkün değildir. İnsanların din anlayışı ve idrak seviyelerine göre bunun bir takım dereceleri vardır. Konunun bu aşamasında zühd anlayışının dereceleri vermek istiyoruz.

V) Zühdün Dereceleri:

İlk dönem zahidleri ortaya çıkan zühd anlayışını dereceleri bakımından üç kısımda mütâlaa etmişkerdir.

1- Birinci derece zühd: Büyük ve küçük günahlardan kaçınmak, Allah'ın rızası olmayan şeylere iltifat

¹⁰⁰ Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 101. Benzer görüşler için bkz. Özköse, *a.g.m.*, s. 186.

etmemektir.¹⁰¹ Bu, zühdün en düşük derecesidir. Kişinin nefsi dünyaya karşı arzulu ve kalbi dünyaya meyilli olduğu halde, mücahede yoluyla dünyadan yüz çevirmesidir. Böyle kişiye mütezehhid adı verilir. Mütezehhid, ilk önce nefsini arıtır. Heves ettiği şeyleri ise gönlünden daha sonra çıkarır. Mütezehhid az da olsa nefsine mağlup olup dünyaya meylederek, dünyadaki istirahatına tekrar dönebilir.¹⁰²

Bundan dolayı bazı mutasavvıflar bu gibilere zâhid demenin doğru olmayacağını ifade etmişlerdir.¹⁰³ Dince haram sayılan şeyleri terk etmek sıradan kimselerin (avâm), zühdü olarak ifade edilmiştir¹⁰⁴ Avâmın zühdü haramı terktir ve bu farzdır.¹⁰⁵

2- İkinci derece zühd: Maldan ve rızıklardan şüpheli olanlara yaklaşmamak, helalden fuzûli olanı terk etmek, haramı terk ettikten sonra azarlanma korkusuyla şüpheli şeyleri de terk etmektir. Bu mertebede, şayet mal, rızık vs. şüphe ihtimali kuvvetli ise kaçınmak vacibtir. Eğer şüphe ihtimali zayıf ise kaçınmak müstehabdır.¹⁰⁶ Helalin fazlasını

¹⁰¹ Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, c. II, s. 16.

¹⁰² Cevziyye, İbn Kayyim Ebû Abdullah Şemseddin b. Muhammed, *Fevâid*, Dâru'n-Nefâs, Beyrût, 1406/1986, s. 153.

¹⁰³ Eraydın, *a.g.e.*, s. 175.

¹⁰⁴ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁰⁵ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁰⁶ Cevziyye, *Fevâid*, s. 153.

terk etmek seçkinlerin (havâs), zühdüdür.¹⁰⁷ İkinci derecedeki zâhid de zühdünü görüp ona meyledebilir, kendini ve zühdünü beğenebilir. Kendisine tahsis edileni daha büyük bir şey için terk ettiğini zanneder. İşte bu da eksikliklerdir.¹⁰⁸ Havâsın zühdü zaruret miktarından fazla olanı terktir ki bu da fazilettir.¹⁰⁹

3- Mübah alanda zühd: Bu daha ziyade konuşma, bakma ve soru sorma vb. hususlarda olur. Bu "zühd"de zühd yapmaktır. Bu durum üç şeyle gerçekleşir.

i- Zühd yaptığı şeyi küçümsemek.

ii- Zühddeki hallerin zâhidin nezdinde eşit olması.

iii- Hakikate bakarak bir iş yaptım düşüncesinden uzaklaşmak.

Bu durum kulun hem verenin hem de men edenin yalnızca Allah olduğunu müşahade etmesidir. Kul her şeyi terk ettim veya elde ettim düşüncesine kapılmaz. Nasıl ki su nehir yatağında akıp gidiyor ve bu akışta nehrin hiçbir rolü yoksa, kulun elde ettiği şeyler de Allah vergisidir. Böylece kul bütün işleri yapan Allah'ı müşahade etmek suretiyle kendim kazandım, kendim terk ettim düşüncesinden

¹⁰⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁰⁸ Tatlı, Alican, *Zühd Açısından Dünya ve Nimetleri*, Erkam Yay. İstanbul, 2005, s.78

¹⁰⁹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 115.

uzaklaşır.¹¹⁰ Bu derecede zühd, ne elem ve kederlerden kurtulmak, ne de zevklere ulaşmak için değil, ancak Allah için ve Allah'a ulaşmak için yapılan zâhidliktir. Yani zühdünü görmemektir.¹¹¹ Bu mertebede Allah'la meşguliyetle mani olan şeyleri terk etmek âriflerin zühdü olarak ifade edilmiştir. Ârifin zühdü ise mâsivâyı terktir.¹¹²

Gazâlî ise, kendisine rağbet edilen şeyler bakımından zühdü üç dereceye ayırmaktadır.

Birincisi: Gönlü dünyayı istediği halde mücahede ile ondan vazgeçmek için gayret eden kimselerin zühdü. Başta cehennem azabı olmak üzere, âhiretteki elem verici şeylerden kurtulmak için yapılan zühd. Bu zühdün en aşağı derecesi kabul edilir.

İkincisi: Gönlündeki dünya ilgisini kesen, fakat bu sebeple sevinen, yani zühdüne büyük değer veren kimsenin durumu. Ümit ettiği cennete nisbetle, dünyayı hakir görerek, gönül hoşluğu ile dünyayı terk etmektir. Nasıl çakıl taşı verip mücevheri alan kişinin bu ticaretten vazgeçme ihtimali yoksa, böyle bir zâhidinde zühdünden dönme ve dünyaya

¹¹⁰ Cevziyye, *Fevaid*, s.153.; Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, s. 18.

¹¹¹ Gazali, Ebû Hamîd Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, (trc. Ahmet Serdaroglu), İstanbul, Bedir Yay. ts. c. IV, s. 416.

¹¹² Kuşeyrî, *a.g.e.*, s.119.

meyletme ihtimali yoktur. Böyle insan zâhiddir, fakat henüz eksikleri vardır.

Üçüncüsü: En üstün derece, ne elem ve kederden kurtulmak, ne de zevklere ulaşmak için değil, ancak Allah için ve Allah'a ulaşmak için yapılan zâhidliktir. Bunun bütün emeli Allah ve O'nun rızasıdır. En yüksek derece budur.¹¹³

Bütün bu sınıflandırmalardan anlaşıldığına göre, kişinin en üst derecede zühd sahibi olabilmesi için gönlünde ne cennet sevgisi ne de cehennem korkusu bulunmamalıdır. Hatta o dünya ve âhiret sevgisini gönlünden silerek kalbinde sadece hak olan Allah sevgisine yer vermelidir.

Zühdün tasavvuf tarihindeki yeri ve önemine değindikten sonra zühd hakkında Kur'ân-ı Kerîm'in verilerini ele almak yerinde olacaktır.

¹¹³ Gazâlî, *a.g.e.*, s. 416 vd.

I. BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'DE ZÜHD

I) Kur'ân-ı Kerîm'de Sözlük Anlamıyla Zühd:

Zühd Kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir yerde, kardeşleri tarafından kuyuya atılıp da bir kervan tarafından bulunan Hz. Yusuf'un durumu hikaye edilirken şöyle geçmektedir.

*"Onu (Yusuf'u) az bir fiyatla birkaç dirheme sattılar, onun hakkında rağbetsiz (zâhid) idiler."*¹¹⁴ Ayette geçen "الزَّاهِدِينَ" "*zâhidîn*" kelimesi, daha çok bir ticaret malına rağbet göstermeme anlamında kullanılmış olup, tasavvufî anlamda rûhânî bir manası yoktur. Bu durumda "zühd"ü ıstılâhi olarak Kur'ân'a dayandırmak zordur. Ancak bu ayette de, lügavî manası olan sevmemek, değer vermemek

¹¹⁴ Yusuf, 12/20.

anlamında kullanılmıştır.¹¹⁵ Buna göre, dünyaya âhiret yanında değer vermeyen herkese zâhid denilebilir. Ama Kur'ân, bu değer vermememizin yanında, benliğimizin derinliklerinde ilahi sırların saklı bulunduğunu ve bizim bu sırları çözmemiz gerektiğini ısrarla belirtmektedir.¹¹⁶ Kur'ân bizi dış dünyaya ait sırların keşfine çağırırken akıl yürütmeye davet eder.¹¹⁷ Halbuki psikolojik sırları keşfe çağırırken bizi “lûbb” sahibi olarak anar, bu sırların yabancıları olmayanları “ülû'l-elbâb” diye nitelendirir.¹¹⁸ Lûbb (daha geniş ifadeyle kalb) akıl üstü bir bilgi aracıdır. Demek oluyor ki, Kur'ân bizi, hem dış dünya ile olan ilgimizi düzenlemeye hem de varlığın esasıyla “ben”imiz arasındaki düğümü çözmeye davet etmektedir.¹¹⁹

Meseleye bir başka açıdan bakıldığında: Kur'ân insanın yaratılışından bahsederken iki ifade kullanmaktadır: İnsan topraktan yaratıldı,¹²⁰ insan Allah'ın ruhundan bir nefhadır.¹²¹ Yani insan derken verdiğimiz ilahi sırrın, beden adını alan maddi unsurlar içindeki ortaya çıkışını kastediyoruz. O halde insanın özü bedeniyle perdelenmiştir.

¹¹⁵ Râzî, *a.g.e.*, c. XIII, s. 192.

¹¹⁶ Bakara, 2/269.

¹¹⁷ Bkz. Bakara, 2/164, 242.; Mâide, 5/100.; Yunus, 10/5, 6.

¹¹⁸ Bkz. Bakara, 2/190.; Fussilet, 41/53.;

¹¹⁹ Bkz. Zâriyât, 51/20, 21.; Câsiye, 45/4.

¹²⁰ Mü'minûn, 23/12; Secde, 32/7.

¹²¹ Secde, 32/9; A'raf, 7/12-14; Rahman, 55/14; Bakara, 2/30.

Bu perdeleri aralamak ve özü hükmeder hale getirmek icap eder.¹²²

İstilah anlamıyla Kur'ân'da zühdden pek bahsedilmemiş olmasına rağmen, geçici şeylere önem vermemek, âhireti dünyaya tercih etmek, dünyaya bel bağlamamak gibi, zühd anlayışının tezahürleri Kur'ân-ı Kerim'deki bazı ayet-i kerimelere dayandırılmıştır.

II) Kur'ân-ı Kerîm'de Kavram Olarak Zühd:

Kur'ân-ı Kerîm'in değişik yerlerinde bulunan ve zühdden mahiyet olarak bahseden ilgili ayetler, mü'minleri mala ve dünyaya ihtiyatla yaklaşmaya sevk eden ifadeleri içerir. Yine dünyadan nasibini unutmamakla¹²³ birlikte, Allah Teâlâyı hatırdan çıkarmamak,¹²⁴ ticaret ve alışverişin Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan ve zekatı vermekten alıkoymaması¹²⁵ şeklinde dile getirilmektedir. Kur'ân'da

¹²² Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul. s. 25-26.

¹²³ Kasas, 28/67. "Allâh'ın sana verdiğiinden (onun yolunda harcıyarak) Âhiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi sende (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama şüphesiz Allah bozguncuları sevmez."

¹²⁴ Kehf, 18/24. "Ancak Allah dilerse (yapacağım de). Unuttuğun zamanda Allah'ı an umarım rabbim beni doğruya daha yakın olana ulaştırır, de."

¹²⁵ Nûr, 18/37. "Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekat vermekten alıkoymadığı

dünya ve mâsivâyâ tavrı koyup onlardan yüz çevirmek, Allah'a yönelmek yukarıda geçtiği üzere "*tebettül*" olarak ifade edilmiştir. Dünya ile âhiret arasında bir tercih yapma mecburiyeti ortaya çıktığı zaman hiç tereddüt etmeden âhiret hayatının tercih edilmesi istenmiş, aksi davranışta bulunanlar şiddetle kınanmıştır.¹²⁶

Hiç şüphesiz Allah Teâlâ yüce İslam dinini Hz. Peygamber (sav)'e dünyada yaşayan insanlar için göndermiştir. Kur'ân bir taraftan müslümanlara vermek istediği mesuliyet şuuruyla, diğer taraftan da dünya ve âhiretle ilgili beyanlarıyla müslümanın hayata geçirmesi gereken yaşam tarzını açıkça gözler önüne serer. Kur'ân'ın sesleri, müslümanın aklına hitap etmezden önce bile bedenine ve ruhuna tesir eder. Kur'ân surelerinin kutsal vasfı Arapça bilmeyen bir kimsede dahi, dinlediği zaman ruhani vecde sebep olabilir.¹²⁷ Gerçi O âhirette ebedi mutluluğu sağlayacak olan yolu da göstermiştir. Ama o yolun dünyadan geçtiğini de açıklamıştır.

insanlardır. Onlar, kalblerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."

¹²⁶İbrahim, 14/3. "*Dünya hayatını tercih edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve onun eğriliğini isteyenler varya, işte onlar haktan uzak bir sapıklık içindedirler.*" Ayrıca bkz. Nâziât, 79/37-39.

¹²⁷ Nasr, *a.g.m.*, s. 95.

Birçok ayetleriyle Kur'ân dikkatleri fâni olan dünyadan, âhiret hayatına çevirir. *"Bu dünya hayatı bir eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu ise gerçek hayatın ta kendisidir."*¹²⁸ *"Dünya hayatı âhiret yanında az bir geçimlikten ibarettir."*¹²⁹ *"Babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı, o gün herkesin kendine yetip artacak bir derdi olduğu,"*¹³⁰ *göklerin yarılıp yıldızların dağılacağı, denizlerin kaynayacağı,"*¹³¹ *dağların ufalanıp toz duman haline geleceği,"*¹³² dehşetli kıyamet sahnelerinin bolca zikriyle insan dünyada yaşarken âhiret gündeme getirilir. Kur'ânda çok canlı bir şekilde tasvir edilen kıyamet günü ve cehennem azabının (bizce anlaşılması güç) haşyeti ile karışık bütün benliği saran günah şuuru, âbidleri dünyadan uzaklaşarak kurtuluşu aramaya sevk etmiştir.¹³³ Zaten Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minin hayatını düzenlemeyi isterken son hedef olarak âhiret saadetini gaye edinir.

İslamiyet dünya hayatı için âhiret hayatını, âhiret hayatı için de dünya hayatını feda etmeyerek, hem dünya hem de âhiret mutluluğunun esas alındığı bir sistemdir.

¹²⁸ Ankebût, 29/64.

¹²⁹ Ra'd, 13/26.

¹³⁰ Abese 80/34-37.

¹³¹ İnfitar 82/1-3.

¹³² Vâkıa 56/5-6.

¹³³ Bardakçı, Mehmet Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2000, s.15.

Kur'ân'ı Kerim'de; *"insanlardan kimileri vardır ki 'ey Rabbimiz bize dünyada ver derler."* Böylelerinin âhirette hiçbir nasibi yoktur. İnsanlardan kimileri de vardır ki ; *"Ey Rabbimiz bize dünyada da güzellik âhirette de güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru derler. İşte onlar yaptıklarının karşılığını alacaklardır."*¹³⁴ buyurulmuş, sadece dünyayı isteyenler kötülenirken, sırf âhireti istemek de tavsiye edilmemiş, gereği yapılarak ikisinin de arzu edilmesinin sonucunun kurtuluş olacağı belirtilmiştir.

Kur'ân; ferdi, toplumun hatta evrenin esası sayar.¹³⁵ O bakımdan esas mesele ferdin mükemmel bir biçimde inşasıdır. Bu da ferdin iç dünyasının iyi düzenlenmesini ve beslenmesini gerekli kılar. Kur'ân'a göre bütün değişmelerin esası ferdin içindedir. Ferdin ruhundaki değişme, toplumun ve kainatın sahne olacağı değişmelerin hem hareket noktası hem de belirtisi ve ölçüsüdür. Kur'ân şöyle diyor: *"Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez."*¹³⁶

¹³⁴ Bakara 2/200-201-202.

¹³⁵ Bkz. Bakara, 2/29; Nahl, 16/5,12,14; Hacc, 22/36,37; İbrahim, 14/32,33; Lokman, 31/20; Zuhuruf, 43/12; Casiye, 45/12,13; Mülk, 67/15.

¹³⁶ Ra'd, 13/11.

Böylece, dış dünyada veya makrodaki değişmelerin esasını, mikrodaki (kendi nefsindeki) değişmelerin oluşturduğunu ilginç bir ifadeyle belirtmiş oluyor. Hal böyle olunca, "*ferdin geliştirilmesi bütün oluşların hareket noktasıdır.*" demek gerekir. Bu ise İslam adına kaydedilecek temel kurumların başında ruhsal hayatı düzenleyen kurumun açıkça itirafı olur. Çünkü ferdin geliştirilmesi hukuksal bir keyfiyet değil, psikolojik bir keyfiyettir.¹³⁷

Bu yolda, özellikle, Kur'ân'da şu ayetlere rastlıyoruz. "...Onları temizleyen, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber gönderen O'dur..."¹³⁸ "*Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.*"¹³⁹

Bunlar ve bunlar gibi daha bir çok ayet-i kerime iç hallerimizi güzelleştirerek bizi her şeyin üstündeki ebedi saadete ulaştırmak ister. Bu sebeple de zühd, formalizmi kabullenen yani, eşya aleminde gerçek vücudu ancak dışa ait bir şekil gören anlayışla yetinmeyip Allah'ın emirlerine ihlas ile samimi bir şekilde bağlanmayı ve yaşamayı hedef tutar. Bunun için nefis tezkiyesi ve ahlak tezkiyesini şart

¹³⁷ Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 26.

¹³⁸ Cuma, 62/2.; Benzeri için bkz., Bakara, 2/151. (...*Sizi kötülüklerden arındıran, size kitabı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik.*)

¹³⁹ Şems, 91/10.

koşar.¹⁴⁰ Özetleyecek olursak, Kur'ân, insan ruhunu; maddeden, iğretiden sonsuza ve ölümsüze çevirmek istemektedir. Buna zühd deniyor.

Kısaca Kur'ân-ı Kerîm'de ıstılâhi anlamda "zühd"den bahsedilmemiş olmasına rağmen, dünyayı âhiretten üstün tutmama konusuna Kur'ân-ı Kerîm'de büyük önem verilmiş, bunun zıddı olan dünyaya düşkün olma, tamah ihtiras ve çıkarıcılık şiddetle yerilmiştir. Âhiretin dünyadan üstün, oradaki nimetlerin buradaki servetten önemli olduğuna inanan müslüman daha nitelikli ve daha çok ibadet eder, hak hukuk gözetir, ahlak kurallarına bağlı kalır, haram ve helali bilir. Böylece zühd, böyle bir ibadetin tabii sonucu olur. Mü'minleri mala ve dünyaya ihtiyatla yaklaşmaya sevk eden bu ayetler İslam toplumunda ortaya çıkan zühd hareketini besleyen en önemli etken olmuştur.

III) Kur'ân-ı Kerîm'de Dünya Hayatı :

Allah Teala Kur'ân'da dünyayı farklı şekillerde tasvir etmiştir. Bu tasvirler bize Allah'ın dünyaya nasıl bakmamızı istediği konusunda bilgi vermektedir. Dünya kelimesi hayatı niteleyen bir sıfat olmasına rağmen,

¹⁴⁰ Sunar, Cavit, "Tasavvuf ve Kur'ân", *AÜİFD.*, Yıl 1966, c. XIV, ss. 53-65.

müslümanlar tarafından zaman zaman üzerinde yaşadığımız yeryüzünün ismi olarak algılanmıştır. Böyle algılanınca İslam'ın üzerinde yaşadığımız dünyayı kötülediği, önemsemediği, hafife aldığı sanılmış, bu dünyadan yüz çevirmenin fazilet ve yükselmenin sebebi olacağı iddia edilmiştir.

Halbuki, Kur'ân-ı Kerim de jeolojik olarak yer küreyi anlatmak üzere “arz” yer kelimesini kullanmıştır. Kur'ân'da kötülen, eleştirilen, yer küre olan dünya değil, hayat anlayışıdır. Yerilen bu hayat anlayışı da, âhireti unutturan, geri plana bıraktıran, âhireti hesaba katmayan bir hayat anlayışıdır. Böylece Kur'ân'da arz coğrafi, dünya ise dini ve ahlaki bir terim olarak kullanılmış, dünya kötülenir ve hafife alınırken, kozmik varlığı değil burada sürdürülen ve âhîret kaygısını geri planda bırakan hayat tarzı kastedilmiştir.¹⁴¹ Kısacası insanı Allah'a kulluktan, O'nun sevgisinden ve âhîretin kazanılmasından alıkoyan şeyler kötülenmiştir. Kınanan dünya, gönül verilip bağlanan dünyadır ve kişi ne oranda gönül verip bağlanırsa bu dünyaya, kendisiyle Hak Teâlâ arasındaki perdeler de o oranda artıp kalınlaşır.

¹⁴¹ Özköse, Kadir, "Zühd ve Sûfîlerin Zühde Yükledikleri Anlam", *CÜİFD.*, Sivas, c. IV, 2002, sayı 1, s. 177.

Dünya hayatının açılımı ve daha iyi anlaşılması bakımından Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda pek çok yönden dünya hayatı ve onun özellikleriyle ilgili ayetler görürüz. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım.

"Dünya" kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de 115 defa geçmektedir. Dünya hayatı anlamındaki "el-hayâtü'd-dünya" terkihi ise, altmış yedi ayette kullanılır.¹⁴² Bu kelime Kur'ân'da oluş ve varlık alemini gösterir. Dünya kelimesinin hangi manalara geldiği hususunda farklı görüşler bulunmakla birlikte daha ziyade iki mana üzerinde durulmaktadır.

Bunlardan birincisine göre dünya kelimesi, "*dünüv*" kökünden türetilmiş olup, "en yakın" anlamına gelmektedir. Buna göre bu aleme dünya denilmesi, âhirete göre daha yakın olması sebebiyledir.¹⁴³ Dünya kelimesinin "yakın olmak" (*el-kurb*) manasına ileri sürdükleri delil ise *إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا* "*iz entüm bi'l-udveti'd-dünyâ*" (*hatırlayın ki siz vâdinin yakın kenarında idiniz*)¹⁴⁴ ayetindeki dünya kelimesine verilen manadır.¹⁴⁵

¹⁴² Abdalbâki, Muhammed Fuad, *El-Mu'cemu'l Müfehres li Elfazi'l Kur'âni'l-Kerim*, İstanbul, 1987, Çağrı Yay., İstanbul, s. 262-263.

¹⁴³ İbn Manzur, *a.g.e.*, c. XIV, s. 274.; Âsım Efendi, *a.g.e.*, "dnv" mad. c. IV., s. 959.

¹⁴⁴ Enfâl, 8/42.

¹⁴⁵ İsfehânî, *a.g.e.*, s. 319.

İkinci manaya göre dünya kelimesi, "*denâet*" den türetilmiş olup, "*en alçak, çok düşük*" manalarına gelen bir sıfattır. Bu yüzden Araplar bir kavmin en adi, en kötü insanı için "*رجل دنیو*" *racülün denîün*" (*adi, alçak, çok düşük karakterli insan*) tabirini kullanırlar.¹⁴⁶

Mutasavvıflar ise, insanı Allah'tan alıkoyan her şeyi dünya kavramı içinde kabul etmişlerdir.¹⁴⁷ Ancak dünya ve dünyevî metalar gurur, kibire vesile olmayıp bunların sevgisini gönle sokmadan ve Allah'ın elinde olana daha fazla güvenmekle bunların insana herhangi bir zarar vermesi söz konusu değildir. Sahip olunan dünyalıkların kullanım amacı daha önemlidir.

A) Dünyanın Fâni Oluşu:

İstılâhi anlamıyla Kur'ân'da yer almayan zühd konusu, muhtevası itibariyle burada dünyanın özellikleri arasında zikredilen, geçici şeylere önem vermemek, âhireti dünyaya tercih etmek gibi vasıflarıyla bu tür ayetlere dayandırılmıştır. Mevki ve para gibi dünyevi imkanlar, Allah nezdinde mutlak bir değer ifade etmediği için, dünya hayatını sırf bunların peşinde koşarak geçirenler, âhirette

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. XIV, s. 275.

¹⁴⁷ Coşkun, Ahmet, "Kur'ân-ı Kerimin Dünya ve Âhirete Bakışı", *EÜİFD.*, Kayseri, sayı: 4, 1987, ss. 267-283.

üstün derecelere ulaşma hakkını kaybetmiş olacaktırlar.¹⁴⁸

*"Her kim çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız."*¹⁴⁹

Allâh Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de Dünya hayatının fani ve geçici olduğunu dikkat çekici benzetmelere yer vererek şöyle anlatır. *"Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü güzelliğini takınıp, (rengarenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerine kudret sahibi olduklarını sandıkları sırada (işte tam bu sırada) bir gece veya gündüz ona emrimiz (afetimiz) gelmiştir de, onu sanki dün yerinde yokmuş gibi, kökünden koparılarak biçilmiş bir hale getiririz. Düşünen bir topluluk için biz ayetleri böyle birer birer açıklarız."*¹⁵⁰

Görüldüğü üzere bilinmeyen bir şeyin veya belli ölçüde bilinen şeylerin, daha iyi kavranabilmesi için kullanılan yöntemlerden biri teşbih olup, bu yöntem "nass"larda dünyanın hem yerilen hem de övülen yönlerini

¹⁴⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 80.

¹⁴⁹ İsrâ, 17/18

¹⁵⁰ Yunus, 10/24.

anlatmak için sıkça kullanılmıştır. Ancak bu teşbihler çoğu kere dünyanın kötü taraflarını anlatmak için yapılmıştır. Yine bir ayet-i kerimede; "...*Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi (önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgarın savurduğu çerçöp haline gelmiştir...*"¹⁵¹ Bu ayetlerde dünya hayatı kötülenmemiş, dünyanın kötü tarafları, kısalığı ve geçiciliği anlatılmış, insanın hayatını düzenlerken bu durumları göz önünde bulundurması tavsiye edilmiştir. Kötü olan, dünyada Allah'a ve Hz. Peygamber (sav)'e âsi olarak yaşamak, âhireti, insanlığı unutup, sırf dünyevî arzular peşinde koşturmaktır.¹⁵²

Kur'ân-ı Kerim'de, dünyanın beş özelliğine işaret edilir. "*Biliniz ki dünya hayatı sadece bir oyun, eğlence ve bir süs (zinet), övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir...*"¹⁵³ Sonra başka yerde bu beş şey iki olarak özetlenir. "*Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden bir oyundan ibarettir...*"¹⁵⁴ Oyun ve eğlence ifadelerini de bire indirmek mümkündür ki, bu da hevâ ve hevestir. Bu izah şu ayetlere dayanmaktadır. "*Artık azıp kim dünya hayatını*

¹⁵¹ Kehf, 18/45. Benzer ayet için bkz. Hadid, 57/20.

¹⁵² Karakuş, Abdulkadir, *Kur'ân'ın Dünya Hayatına Bakışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1992, s. 44.

¹⁵³ Hadid, 57/20.

¹⁵⁴ Teğâbün, 29/64.

âhirete tercih etmişse herhalde onun varacağı yer cehennemdir. Kim de Rabb'inin makamından korkup nefsinin hevâ ve hevesten alıkoymuşsa, şüphesiz onun varacağı yer cennettir."¹⁵⁵ Demek ki dünya, hevâ ve hevese uymak her konuda onun peşinden koştur. Zühd de her bakımdan hevâ ve hevese aykırı davranmaktır.¹⁵⁶

Dünyaya oyun ve eğlence denilmesi, onunla ilişki kuran insanlara göredir. Oyun ve eğlence olan dünya, bu dünyaya geliş gayesini düşünmeden hayatını idame ettiren insanların dünyasıdır. Çünkü sâlih amel işleyen, attığı her adımda yaratıcısının rızâsını göz önünde bulunduran, genelde mü'minlerin, özelde zâhidlerin, hayatı oyun ve eğlence olmaz. Yarımını düşünmeyen, âhiretten kopuk bir dünya hayatı oyun ve eğlence sayılmıştır. *"Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Âhiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl hayat odur. Keşke bilmiş olsalardı."*¹⁵⁷ Gazâlî'ye göre de mal, ya da servetin iyi veya kötü oluşu, zamana, mekana ve şahıslara göre değişebilir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Nâziât, 37/41.

¹⁵⁶ Mekî, a.g.e., s.433.

¹⁵⁷ Ankebût, 29/64.

¹⁵⁸ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Din*, c. IV, s. 438.; Muhâsibî'nin benzer görüşü için bkz. Bolat, Ali, "Muhâsibî'nin el-Mekasib'i Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakiki Zühd Anlayışı", *İlmî ve*

Dünya ve dünyadaki bu hayat hakkında söylenen bu küçültücü ifadeler, hep âhiret hayatına, ebedi âleme kıyasen söylenmiştir. Aynı zamanda insanın ihtirasını ve dünyaya olan düşkünlüğünü dengelemek için söylenmiştir. Bu ifadeler dünyayı terk etmek gerektiği manasını taşımamakta, ama ebedi olması itibariyle âhiretin tercih edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁵⁹

Dünya meşguliyet yeridir. Zira Allâh Teâlâ: *"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardandır."*¹⁶⁰ buyurmak suretiyle dünya ve nimetlerinin, insanı meşgul ettiğini ve Allah'ı anmaktan alıkoymadığını açıkça ortaya koymaktadır. Âyetten anlaşıldığına göre insanı en fazla meşgul eden, -dolayısıyla Allah'ı anmaktan alıkoyan- nimetlerden ikisi mal ve evlattır. Hırsı ve ihtirası sebebiyle insan, aza kanaat etmeyip daha fazla mala sahip olmak ister. Maksat bunlarla hiç meşgul olmamak değil, fakat malın ve çocukların Allah'ı anmaktan alıkoymaması esastır.

Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf, Temmuz-Aralık, 2003, sayı 11, s. 189.

¹⁵⁹ Sandıkçı, Kemal, "Hz. Peygamber'in Dünya Hayatına Bakışı", *Dünden Bu Güne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu*, Bursa, 1990, ss. 63-77.

¹⁶⁰ Münâfikûn, 63/9. Arica benzer âyetle için bkz. Enfâl, 8/28.; Kehf, 18/46.

Görüldüğü gibi Kur'ân'da dünya hayatının geçiciliği, bu hayata Allah'ı ve âhireti unutturacak şekilde bağlanılmaması ve varlık ile övünülmemesi gereği üzerinde durulmaktadır. Şüphesiz dünyaya aşırı düşkünlüğün ve değer yargılarını dünyevî menfaatlerin oluşturduğu bir topluma hitap eden Kur'ân'ın bu vurgusu anlaşılır bir durumdur.¹⁶¹ Aslında İslâmiyet, zenginliği ve çoluk çocuğa karışmayı meşrû sınırlar içerisinde olmak şartıyla yasaklamamaktadır. Mesela Kur'ân-ı Kerîm'in başka yerlerinde maldan "*hayr*", "*fazl*", "*zinet*"¹⁶² şeklinde bahseden ayetler mevcuttur. Ancak dünya malı her haliyle hayır değildir. Hayır veya şer oluşunu mal ya da servetin yapısı değil, kullanım amacı belirler.¹⁶³

Diğer taraftan dua ile, tevbe ve istiğfar ile malı çoğaltmaya çalışmak, kullara telkin edilmiştir. Şöyle buyurulmuştur: "*O'ndan mağfiret dileyin ki, üzerinize gökten bol yağmur göndersin ve size çok mallarla oğullarla yardım etsin, size bahçeler versin ırmaklar versin.*"¹⁶⁴ Bu âyet-i kerîmede malı çoğaltmak Allah'ın lütfu olarak gösteriliyor.

¹⁶¹ Bolat, Ali, *a.g.m.*, s. 182.

¹⁶² Âyetler için bkz. Bakara, 2/198.; Cuma, 62/10.; A'raf, 7/32.

¹⁶³ Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay., İstanbul, 1991, s. 239.

¹⁶⁴ Nûh, 71/11-12.

Nitekim Kur'ân'da kötülenen, dünya nimetleri değil, bunların sebep olduğu gurur, gaflet ve azgınlıktır. Bunun için zâhidler dünyaya, mala, mülke, kadınlara vs. özetle zühdüne engel olacak her şeye uzak durmuşlardır.

Dünyanın bir rüya gibi gelip geçiciliği, insanın bir gün bir rüya gibi her şeyi bırakıp gideceği, bir çok "*nass*"da dile getirilmiştir. Ayet ve hadislerde dünyanın fâni olduğunun dile getirilmesinin en önemli sebebi, ezeli bir yaratıcı fikrini yerleştirmektir.¹⁶⁵ Yukarıda zikredilen nasslardan insanın kaybedeceği değerleri bir gözden geçirmesi ve böylece malını mülkünü, ilmini, gençliğini, zamanını, kısaca bütün dünya hayatını, âhiret yurdunu kazandıracak şekilde faydalı hale getirmesinin gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dünyalık olan şeylerin elde edilmesinde niyet ve kasıt önemlidir. Bunları dünya ve âhirette huzurlu yaşamının vasıtası olarak elde edip kullananlar hayır görürler, onu gaye sananlar ise zarara uğrarlar. Bu noktada bir müslümanın davranışlarının hedefi belirlenirken, hayatı dahil bütün davranışlarının Allah rızâsına dayanması gerekmektedir.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Tatlı, *a.g.e.*, s. 367.

¹⁶⁶ Coşkun, *a.g.m.*, s. 278-279.

Allah'ın geniş mülkündeki âhiretin sonsuzluğu ile şu küçük yerküresi karşılaştırıldığı zaman, dünya hayatı ancak gündüzün birkaç saati kadar sayılabilir. Dünyadaki bu bir saatlik çalışma veya ibadete, o sonsuz âhiret âleminin ciddiyetine nispetle ancak bir oyun ve oyalanma kadardır.¹⁶⁷

Netice olarak bazı âyet-i kerîmelerde dünyanın geçici olduğuna izafetle aşağılandığı bir gerçektir. Dünya ile hesaplaşma dünyanın dışına çıkmakla değil, içinde olmayı kabul etmekle başlatılabilir. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de aşağılanan dünya, onun dış görünüşü ve nimetleri cihetiyle değil, dünyaya karşı takınılan niyet ve tavır yönüyledir. Yani problem maddede değil, ona gösterilen ilgi ve alakadadır. Dünya iç alemimize hükmetmediği ve bizi esareti altına almadığı, kalbimizi dünya sevgisiyle doldurmadığımız sürece, Kur'ân tarafından konulmuş bir yasak yoktur. Zâhidlerin söylediği ise onun geçici olduğunu bilip, sevgisini gönle sokmamalı, bütün dikkatini geçici olan dünyaya değil de, içinde yaşadığı dünyanın da yaratıcısı, ezeli ve ebedi olan Allâh Teâlâ'ya yönlendirmektir.

¹⁶⁷ Ece, Hüseyin K., *Takvâ Bilinci*, Denge Yay., İstanbul, 2000, 5. Baskı, s. 272.

B) Dünyanın İmtihan Yeri Oluşu:

Kâinatın en saygın ve şerefli varlığı olan insanoğlu, bu dünyaya kendi isteğiyle gelmediği gibi, bu dünyadan ayrılışı da kendi isteğiyle gerçekleşmeyecektir. Bu dünyada sahip olunan her şey ebedi olmayıp, süreli olarak insana verilmiştir. Dünya hayatının imtihan oluşu Kur'ân'da sık sık hatırlatılır. Çünkü insanda, unutma ve gaflet gibi negatif özellikler söz konusudur. Bu tür hatırlatmalar önemine binaen defalarca yapılmakta ve tekrarlanmaktadır. İnsanların dünyaya imtihan için geldiği şu ayette açık-seçik ifade edilmiştir. *"O (öyle yüce Allah ki), hanginizin daha iyi davranacağını denemek için, ölümü ve hayatı yaratmıştır."*¹⁶⁸

Hayat anlamsız bir var oluş olmadığı gibi, ölüm de sonu hiçlik olan bir yok oluş değildir. Aksine hayat bir hayırlı faaliyetler alanı, ölüm ise bu faaliyetlerin karşılığını bulacağımız ebedi varlık sahasına geçişi sağlayan bir dönüm noktası ve Hz. Peygamber (sav)'in de belirttiği gibi bir uyarıcıdır.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Mülk, 67/2

¹⁶⁹ Özek, a.g.e., s. 561.

Dünyanın her şeyiyle, acısıyla-tatlısıyla, sevinciyle-kederiyle, darlık ve bolluğuyla bir imtihan sahası olduğu şöyle tasvir edilir:

*"Andolsun sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenlere müjdele."*¹⁷⁰ Âyette imtihana tabi tutulan konular somut olarak örneklendirilerek böylece insana imtihan bilinci verilmektedir. İmtihan sahip olunan şeylerin geçici ve süreli olması demektir.¹⁷¹

Kur'ân'da dünya hayatı, âhiret hayatını kazanma yeri olarak ifade ediliyor; çünkü âhiret hayatı çalışma yeri değil, dünyadaki çalışmaların karşılığını görme yeridir. Âhiret hayatı bu dünyada kazanıldığı için dünya iyi değerlendirilmeli, ömür boşa geçirilmemelidir. Yüce Allah şöyle buyurur:

*"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun. Çünkü Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*¹⁷²

¹⁷⁰ Bakara, 2/155.

¹⁷¹ Sancaklı, Saffet, *Hadislerde Zenginlik ve Fakirlik Problemi*, Elif Yay. İstanbul, 2004, s. 134.

¹⁷² Haşr, 59/18.

Kur'ân, insanları "yarına bir şeyler göndermeye devamlı teşvik etmektedir. Çünkü kişinin başına gelen her şey daha önce yapmış olduğu amellerinin neticesidir."¹⁷³

*"Bilsin ki insana kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."*¹⁷⁴

Dünya burada görmezlikten gelinecek bir fenâ âlemi, ölümlülük ve hiçlik değil, varlığı içinde, nefis terbiyesi ile kötülükler, hırs ve ihtiras mücadele edilip altedilmesi gereken bir kuvvettir.¹⁷⁵

H. Peygamber (sav) ise, imtihan amacıyla yaratılan arzın bir şahit ve haberci olduğuna işaret etmiştir. Nitekim bir defasında Resûlullah (sav) *"O gün yeryüzü bütün haberlerini anlatacak"*¹⁷⁶ âyetini okuduktan sonra ashâbına, *"Yeryüzünün haberleri nedir bilir misiniz?"* diye sormuş, arkasındanda: *"Yeryüzünün haberleri, erkek ve kadın her kul hakkında, üzerinde işlediği amellere arzın şehadet etmesi, falan günde şöyle şöyle yaptı demesidir."*¹⁷⁷ buyurmuştur.

Bir insanın kıyamet gününde, dünyada yaptığı tüm işlerden sorumlu tutulacağını, hem de daha dünyada iken

¹⁷³ Bkz. Bakara, 2/95.; Âl-i İmrân, 3/182., Mâide, 5/80.; Enfâl, 8/51.; Kehf, 18/57.; Hac, 22/10.

¹⁷⁴ Necm, 53/39-40.

¹⁷⁵ Ülgener, Sabri F., *Zühniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözümle Devri İktisat Ahlakı*, Derin Yay., İstanbul, 2006, s. 35.

¹⁷⁶ Bkz. Zilzâl, 99/4.

¹⁷⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, Sıfatü'l-Kiyame, 7, c. IV, s. 620, H. No:2429.

bilmesi, ona Allah (cc)'ın emirleri doğrultusunda bir hayat sürme gayret ve azmini verir. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd (ra)'ın yanında Tekvîr suresi okunup ta, sıra on dördüncü¹⁷⁸ ayete gelince, kıyametin dehşetini ve dünyada yapılan tüm işlerin mutlaka karşılığının verileceğini hatırladığından dolayı ürperdiği, korkuya kapıldığı rivayet edilir.¹⁷⁹

Zâhidler bu kadarıyla yetinmezler. Çünkü zâhidler mutlak olarak dünyadan ve onun şehvetlerinden kaçınmakla iktifa etmezler, aynı zamanda zühdde ibadet ve taate yol bulurlar. Bunu sonsuz hayata hazırlık için başlangıç noktası olarak alırlar. Çünkü zühd Allah'tan başka her şeyle meşguliyeti terk etmektir.¹⁸⁰ Şayet dünyadan kaçınmakla yeterli olursa, zâhidin önünde yalnız ibadet ve taate yönelme bulunur. Oysa zâhid Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde, Rabbinin razı olduğu ve kendisinin yapacağı işleri bulur. Allah'ı zikir, nimetlerini tefekkür, kitabını (hem ilâhî kelimeler olan Kur'ân'ı hem de kâinat kitabını) okuma, tesbih, istiğfar, Allah'a ibadette istikrar, geceleri seher vakitlerini ihya,

¹⁷⁸ Tekvîr, 81/14. *"Her kişi (dünyada iken) neler yapıp getirdiğini öğrenmiş olacaktır."*

¹⁷⁹ Bursevî, *a.g.e.*, c. IX, s. 512.

¹⁸⁰ Gazalî, *İhya-u Ulûmi'd-Dîn*, c. IV, s. 399.

gündüzleri oruç tutmak gibi yüce değerler onun önündedir.¹⁸¹

Hayat bir imtihan ve didinmedir. Bütün nimetleriyle, musibetleriyle imtihandır. Her ferdin başarısı yeteneğine göre olacaktır. Fakat her yetenek yapabileceği şeyi her zaman yapamamaktadır. Bir yetenek muhtelif şekillerde, muhtelif etkilerle işlemez hale getirilebilir. Bu tıkanıklığı açmak için ferdi iç dünyasında bir ışık ve bu ışığı harekete geçirip hürriyeti kemale ulaştırdığında ubûdiyeti kemaline erdiren zühd de hürriyetin en mükemmel şekli olacaktır.¹⁸²

Hülasa, dünya hayatı, âhiret hayatının kazanılabileceği yegane zaman dilimidir. Bu zamanı iyi değerlendirmek, kadrini ve kıymetini gayet iyi bilmek gerekir. Dünya bir tarlaya benzetilecek olursa, dünya tarlasının boş bırakılmaması gerekir. Dünya tarlası boş bırakıldığı takdirde, hasat zamanı olan âhiret gününde, eli boş kalmak kaçınılmaz olur. Sadece dünya hayatını göz önünde bulundurarak yaşanan bir hayat neticeleri bakımından insanların dünyaya gönderiliş maksadına uygun bir hayat değildir. Konunun bu aşamasında İnsanın, dünyayı esas gaye yaparak yaşamasının hem dünyasına hem de

¹⁸¹ Medkûr, Abdülhamid, "İslam'da Tasavvuf", (trc. Mehmet Necmettin Bardakçı), *SDÜİFD*, sayı 1, 1994, ss 277-315.

¹⁸² Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s. 185.

ahiretine yönelik zararları üzerinde durmak yerinde olacaktır.

C) Dünyaya Bel Bağlama:

Dünya, zemmedilen yönleriyle ele alındığında sadece lezzetlerin tadıldığı, shevi arzuların yaşandığı bir yer olarak görülür. Bu yönüyle düşünüldüğünde dünyanın, özü olmayan bir kabuk, ciddiye alınmayacak bir oyun ve eğlence, gönlü bağlamaya değmez bir yer olduğu açıktır. Çünkü böyle bir bakış açısına sahip olan kişinin, yeme-içme, giyip kuşanma, zevk-ü sefâ gibi şeylerin dışında bir düşüncesi yoktur ve dünyadan elde edeceği şey de sadece bunlardan ibarettir. Halbuki kısa zamanda, bu güvenip, bel bağladığı şeylerden elinde hiçbir şey kalmaz. Güvenip bel bağlamış olduğu şeyler boş bir hayalden ibaret olur.

Bu bakış açısı, Allâh Teâlâ'nın:

*"Biliniz ki dünya hayatı sadece bir oyun, eğlence ve bir süs (zînet), övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir..."*¹⁸³ diye nitelediklerinden başka bir şey görmeyip, dünyaya bel bağlayan inkarcılara aittir. Onun bu yaklaşımda ele alınışı, dünyaya rağbet ve peşin olana düşkünlük diye nitelendirilmektedir. Bunun tersi zühd olup,

¹⁸³ Hadid, 57/20; Muhammed, 47/36.

dünyanın bu yönden, sadece lezzetlerin tadıldığı, şehve arzuların yaşandığı bir yer olarak görülmesi yönüyle terki anlamına gelmektedir. Şüphesiz bu yönleriyle dünyanın terki, istenilen bir şeydir.¹⁸⁴

Dünya nimetlerinin zemmedilen diğer bir yönü de aldatici olmasıdır. Dünya hayatının aldaticılığı, onun insanlar için cazip kılınmasından kaynaklanmaktadır. Oysa kişi, dünya süsünden yüz çevirmek, nefsin meyledeceği geçici lezzetlerden korunmak ve her halükarda hakka yönelmekle yükümlüdür.¹⁸⁵ Dünya denilen fâni hayat, parıldayıp kaybolan bir serap, kayıp giden bir bulut gibidir. Allâh Teâlâ, "...*Bu dünya hayatı aldatici bir metadır.*"¹⁸⁶ buyurmak suretiyle dünyayı, müşteriyi aldatmak için allanıp pullanan, cazip şekillerde sunulan, alındıktan sonra da hiçbir değeri olmadığı görülen bir mala benzetmektedir. İşte bu dünya hayatına talip olanlar, dünyada ebedi kalacağını zannederek bütün ümitlerini buna bağlayanlar, gerçek mutluluğu dünyada arayanlar aldanmış olurlar.¹⁸⁷ Bu yüzden Allâh Teâlâ:

¹⁸⁴ Tatlı, *a.g.e.*, s. 338.

¹⁸⁵ İz, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi, İstanbul, 1990, 5. Baskı., s. 31.

¹⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/185.

¹⁸⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, c. II, s. 476.

*"Ey insanlar! Allah'ın va'di mutlaka gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın."*¹⁸⁸ buyurmak suretiyle dünyanın aldatıcı bir vasfa sahip olduğunu ve dünya için âhiretin feda edilemeyeceğini hatırlatarak insanları uyarmıştır.

Dünya hayatının âhiret hayatı karşısındaki kısalığına, bu dünyadaki geçici lezzetlerin aldatıcılığına, asıl ve ebedî olan hayata hazırlık yapmanın gerekliliğine dikkat çekmek amacıyla Ahmed b. Ebi'l-Havârî (ö. 230/844), "Dünyaya arzu ve sevgi gözüyle bakanın kalbinden Allah zühd ve yakîn nurunu söküp atar"¹⁸⁹ demektedir. Dolayısıyla, gerçek zâhid, dünyalığa sahip olup elinde bulundurduğu halde onun muhabbetini kalbine sokmayandır.

İslam'da en önemli değer ölçülerinden biri olan niyet ve maksat unsuruna bu konuda da dikkat etmek önemlidir. Allah'ın Kur'ân'da kötilediği ve akıllı kişinin kaçınması gereken dünya nedir? sorusuna şöyle cevap verilir: Dünyevi maksatla yaptığın her şey kötüdür. Âhireti düşünerek yaptığın şeyler ise kötü değildir.¹⁹⁰ Buradaki dünyevî sözü, dünyaya ve süsüne karşı aşırı istek anlamındadır.

¹⁸⁸ Fâtır, 35/5.

¹⁸⁹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, 410., Gazali, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, c. IV, s. 441.

¹⁹⁰ Mekî, *a.g.e.*, c. II, s. 443.

Başlıklar halinde sunduğumuz ve daha geniş şekliyle bir çok ayette de var olan dünya ve dünya hayatı hakkında, yerici ifadelerin bulunması sebeplerinin içerisinde insanların, âhiret hayatını dünya hayatı ile kıyas etmek, insanın mala olan ihtirasını ve hırsını dizginlemek, ayrıca dünyaya olan düşkünlüğünü dengelemek amacı yattığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda mal, mevki, şehvet, lüks, israf ve cimrilik gibi tutku ve eğilimler kınanırken, mânevî değerlere ve uhrevî hayata bağlılık gösterilmesi istenmiştir. Ayrıca dünya bir imtihan alanı olduğu için dünyayı âhireti kazanmak için yaşamak gerektiği ifade edilmiştir.

Özet olarak, bir tarafta dünyanın çekiciliği, öbür tarafta insanın dünyaya düşkünlüğü ortaya konmuş, ama diğer yandan da dünyanın çok kısa ve yokluğa mahkum olduğu hatırlatılmış ve insandan bu fânî ve geçici olana kendini teslim etmemesi, iradesini kullanması, ve tercihini iyi yapması istenmiştir. Zaten insanın ve dünyanın yaratılış gayelerinden birisi de budur.

Dünyadan yüz çevirmeyi ifade eden ayet-i kerimeler ve hadis-i şeriflerden anlaşıldığına göre dünyadan uzak durmak demek olan "*zühhd*"e İslam büyük önem vermiştir. Bunun anlamı, dünya ile hiç ilgilenmemek değil, dünya sevgisini kalbe sokmamak, nefsin arzu ve isteklerinden uzak

durmadır. Yoksa bizzat dünyanın kendisi kötü değildir. Aynı zamanda insanın olgunlaşma yeri olan bu dünya insana verilmiş bir nimettir. Önemli olan verilen bu nimeti en güzel şekilde değerlendirip, imtihan sahası olan dünyanın geçici olduğunu bilip iman ve sâlih amel ile, zühd ile, insanın dünya hayatında kemal noktasına ulaşması ve ebedi olan âhiret hayatına hazırlanmasıdır.

IV) Âhiret Hayatının Ebediliği:

Âhiret, sözlükte, öldükten sonra tekrar devam edecek olan cismâni ve rûhânî hayat olarak tarif edilir. Ölümden önce zevk alınan her şey dünya kavramı içerisinde ifade edildiği gibi, ölümden sonra tadılacak her şey de âhiret kavramı içinde anlaşılmaktadır.¹⁹¹

Bu çerçevede âhireti şöyle tanımlayabiliriz: Âhiret, ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişten sonra ebediyen devam edecek olan bir hayattır. Bu anlamda âhiret dünya karşılığında, âhiret hayatı da dünya hayatı karşılığında kullanılır.¹⁹²

Âhiret fikri, Hz. Âdem'den beri, her milleti, her cemaati meşgul etmiş bir iman esasıdır. İnsan rûhunun

¹⁹¹ Tehânevî, *a.g.e.*, c. I, s. 505.

¹⁹² Toprak, Süleyman; Gölcük, Şerafeddin, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya, 1998, IV. Baskı, s. 391.

derinliklerinde kendisini ve kainatı yaratanı tanımak üzere araştırma ve düşünmeye sevkeden bir güdü vardır. Bu güdü insanı, kendisini yaratana ibadete yönelmeye, hayatın sıkıntı ve zorlukları arttıkça onun himayesinde emniyet ve doyum arayarak, yardım dileyip ona sığınmaya sevkeder. Bu bize din güdüsünün psikolojik temeli olup, insan tabiatında fitrî bir duygu olduğunu gösterir.¹⁹³

İslam'da âhirete inanmak imanın bir rüknü, inancın bir parçasıdır. Âhireti inkar Allah ve Peygamberini inkar anlamını taşır. Çünkü Âhiretin varlığı ve âhirette olacak şeyleri, âhret hallerini duyular ve akılla öğrenme imkanı yoktur. Bunlar ancak Allah ve Resûlünün haber vermesiyle bilinir. Bu bakımdan âhireti inkar etmek onların verdikleri haberleri yalanlamaktır. Bu ise Allah ve peygamberine inanmamak onları inkar etmek demektir.¹⁹⁴

Kur'ân'ın âhret öğretisinin altında yatan ana fikir şudur; İnsanın dünyadaki bütün yapıp etmelerinin değerlendirileceği, önceleri fark edemediği ve hissedemediği şekilde ani olarak bilincine varacağı bir “an” (es-sâa) gelecektir; hayatı boyunca yaptıklarını ve yapmadıklarını çok açık şekilde önünde bulacağı, yani kendi

¹⁹³ Certel, Hüseyin, *Kur'ân'da İnsan*, Isparta, 2000., s. 12.

¹⁹⁴ Toprak, Süleyman, Gölcük, Şerafeddin, *a.g.e.*, s. 392-393.

davranışıyla yüzyüze geleceği bir durumla karşılaşacak ve verilecek karşılığı kabul edecektir.

Kur'ân bunun içindir ki, davranışların gerçek kıymetlerinin belirlenmesi için amellerin tartılmasından bahseder ve dar bir ufukla hareket edip günlük ya da anlık yaşayanların davranışları, âhireti düşünerek yaşayanların amellerinden kesinlikle ayrılacaktır.¹⁹⁵

İnsanın önemli özelliklerinden birisi de yokluktan hoşlanmayıp ebedilik fikriyle ve ebedi olma arzusuyla yaratılmış olmasıdır.¹⁹⁶ Dünyada ebedi kalamayacağını kavrayan insanı ölüm ve yok olma korkusundan kurtaracak ve bu dünyaya geliş gayesini hatırlamasına yardımcı olacaktır.

A) İnsanın Yaratılış Gayesi:

Dünyada yaratılan canlılar arasında en değerli, en üstün varlık şüphesiz insandır. İnsan diğer canlılardan üstün özelliklerle donatılmış, yeryüzünde halife kılınmıştır.¹⁹⁷ İnsan bu dünyadaki diğer canlılardan farklı olarak, maddi ve

¹⁹⁵ Çiftçi, Adil, *Fazlur-Rahman ile İslamı yeniden Düşünmek*, Kitâbiyât, Ankara, 2001, 2. Baskı, s. 215.

¹⁹⁶ Toprak, Süleyman, Gölcük, Şerafeddin, *a.g.e.*, s. 394.

¹⁹⁷ Bakara, 2/30. (*Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım dedi...*) Ayrıca bkz. En'am, 6/165.; A'raf, 7/69.; Yunus, 10/14.; Neml, 27/62.; Fâtır, 35/39.; Sa'd, 38/26.

biyolojik nimetlere ilaveten, akıl, bilgi, irade gibi mânevî imkanlara da mazhar olmuştur.¹⁹⁸ Allah (cc) tarafından insanın hizmetine sunulan imkanlar o kadar çoktur ki saymaya teşebbüs edilse, saymakla bitirilemez.¹⁹⁹ Ancak kendisine verilen imkanların tümü, geçici olup emanet olarak verilmiştir.

Allah (cc), insanı yaratıp, yeryüzüne halife olarak gönderirken, ona bir takım sorumluluklar da vermektedir. Sorumluluk şuuru, insanı tamamıyla başıboş olan hayvani hayattan kurtaran ve onu kendi duygu ve temayüllerine hakim kılan bir şuur olması itibarıyla insana değer katar.²⁰⁰ İnsanoğlu dünyada bu sorumlulukları yerine getirebildiği ölçüde başarılı sayılmaktadır. Sorumluluğun kapsamı ve genişliği hakkındaki hadis şu açılımı getirmektedir. *"Hepiniz çobansınız ve hepiniz emriniz altındakilerden sorumlusunuz. Devlet başkanı çobandır ve yönetilenlerden sorumludur. Erkek ailesi için çobandır ve ailesinden sorumludur. Kadın kocasının evinin muhafızıdır ve emri altındakilerden sorumludur. Hizmetçi çobandır ve hizmet ettiği efendisinin malından sorumludur. O halde hepiniz birer muhafızısınız ve*

¹⁹⁸ Sancaklı, a.g.e., s. 18.

¹⁹⁹ İbrahim, 14/34. (Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız.) Konuyla ilgili şu ayet-i kerimelere bkz. Nahl, 16/5-16, 66-69, 72, 78-81.; Furkan, 25/47-49, 53-54.

²⁰⁰ Sancaklı, a.g.e., s. 20.

her biriniz muhafızı bulunduğunuz şeyden sorumlusunuz."²⁰¹

Hülâsa islâma göre her fert konumuna göre sorumludur.

Allah'ın insana yüklediği sorumlulukların başında da, kulun Rabb'ini tanıması ve O'na kulluk etmesi gelmektedir. İnsanın yaratılış gayesini Allah (cc), Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade ediyor. *"Hanginizin daha iyi amel işleyeceğini denemek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur."*²⁰² *"Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet (kulluk) etsinler diye yarattım."*²⁰³ Yukarıda belirtildiği gibi her şey insan için, insan da imtihan edilmek için yaratılmıştır. Dünyada yaşayan bir insanın aklından çıkarmaması gereken yegane husus, Allah'ı tanıması ve O'na ibadet etmesidir. Bazı müfessirler buradaki ibadet kavramını, "marifet" kavramı (beni tanımaları için) ile tefsir ederler.²⁰⁴ Cenâb-ı Hak bir hadis-i kudside *"Ben gizli bir hazine idim; dolayısıyla bilinmek, tanınmak istedim"*²⁰⁵

²⁰¹ Buhârî, *es-Sahîh*, Cuma, 11, c. I, s. 215.

²⁰² Mülk, 67/2.

²⁰³ Zâriyât, 51/56.

²⁰⁴ Râzi, *a.g.e.*, c. XX, s. 398.; Bursevî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 282.; Elmalılı, *a.g.e.*, c. VII, s. 267.

²⁰⁵ İbn Hacer, Suyûtî, Zerkeşî ve İbn Teymiyye; Hz. Peygamber (sav)'in sözü olduğuna dair sahîh veya zayıf bir senedi belirtmişlerdir. Fakat mana olarak, *"Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet (kulluk) etsinler diye yarattım."*Zâriyât 51/56 âyetinin muhtevasını içeren bir söz olarak görülmüştür. Aclûnî, Muhammed b. Abdül Hâdî, *Keşfü'l-*

dediği rivayet edilmiştir. İbadet, belirli hareketleri yapmanın ötesinde, daha geniş ve şümullü bir mana taşımaktadır. Zira, Allah'a ibadet etme ile onu tanıma arasında çok kuvvetli bir ilişki olduğu muhakkaktır.²⁰⁶

Böylece İslam, insanın yeryüzündeki varlık sebebini açıklamaktadır. Bu açıklamaların muhatabı olan akıllı bir insan da geleceğini düşünerek hareket etmek zorundadır. " *Akıllı kişi, nefesine hakim olan, kendini hesaba çeken ve ölümden sonrası için çalışan kimsedir.*"²⁰⁷

Yaratılış gayesinin bilincinde hareket eden insanın, her zaman ve mekanda Allah (cc)'ın semi', basar ve ilim sıfatlarını unutmaması ve O'nun, iyi veya kötü yaptığı her şeyi gördüğünü, bildiğini, duyduğunu düşünerek bu bilinçle hayatını devam ettirmesi kendisinden istenmektedir. Böylece kişinin otokontrol yapması kolaylaşacaktır. "*Nerede olursanız olunuz Allah sizinledir.*"²⁰⁸ "...Biz ona (insana) şah damarından daha yakınız."²⁰⁹ "*Doğrusu rabbin*

Hafâ ve Müzîlül-İlbâs, (thk. Muhammed Abdü'l-Aziz), Beyrût, 2001, c. II, s. 121, H. No:2014.

²⁰⁶ Güner, Dilaver, "İslam Tasavvufunun Temelleri Zuhuru ve Kısaca Tarihi Seyri", *Mehir Dergisi*, Konya, 2002, sayı 2, ss. 119-136.

²⁰⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, Sıfatü'l-Kıyamet, 25, c. IV, s. 638. H. No: 2459; İbn Mâce, *es-Sünen*, Zühd, 31. c. II, s. 1422.

²⁰⁸ Hadid, 57/4.

²⁰⁹ Kâf, 50/16.

seni hep gözetlemektedir."²¹⁰ Bu ayet-i kerimeler de gösteriyor ki, gizli-açık yapılan tüm amellerin, hareket ve davranışların Allah tarafından bilindiği ve bunların hesabının sorulacağı bir gerçektir.

Âhiret inancı olmaksızın insan, bu dünyaya geliş gayesini unuttur, anlık yaşamaya başlar ve sadece dar görüşlü olarak kalır. Yaratılış gayesini unutmanın adı, dünyalıklara bağlanmak, diğer adı buraya, şimdiye dalıp gitmektir. Varlıklar içerisinde önemli bir yeri olan insana düşen görev, önce kendisine nimet verenin, alemlerin Rabbi olan Allah olduğunu kabul etmesi, sonrada O'nun ölçülerine uyarak hayatını tanzim etmesidir.

Kur'ân'ın takvâyı telkin etmekteki bütün amacı, insanı bu gelip geçici hayatın üstüne çıkartmaya, böylece de onun davranışlarını uzun vadeli hedefleri ve amelleri sonunu gözetken sağlam bir temele oturtmasına yöneliktir. Ya da hesap gününde insanın kendi kendisiyle yüzleşeceği gerçeğini bildirmek içindir. O gün insanın kalbinin gömüldüğü gaflet bitecek kişinin kendi beni ortaya çıkacaktır.²¹¹

²¹⁰ Fecr, 89/14; Sebe, 34/21.

²¹¹ Kâf, 50/22. "(And olsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bu gün artık gözün keskindir" denir.)

Ancak Kur'ân'ın çabası, bu şuur halinin, sorumluluk bilincinin, şu anda burada meydana getirilmesine yöneliktir. İnsanın yaşadığı her an hüküm anıdır ve insan kendi geleceğinin hazırlayıcısıdır.²¹²

Görüldüğü üzere, Kur'ân-ı Kerim'de, insanın da bir parçasını teşkil ettiği kâinatın gayesiz yaratılmadığı,²¹³ yer, gök, ay ve güneş olmak üzere bütün imkanların insanın emir ve hizmetine verildiği ifade edilmiştir.²¹⁴ Bu hususta Hz. Peygamber (sav)'de *"Allah yeryüzünü sizin için yarattı. Orada ihtiyaçlarınızı meşru yollarla temin ediniz."*²¹⁵ buyurarak aynı noktaya dikkat çekmiştir.

Bütün bu "*nass*"ların ortaya koyduğu neticeye göre, kâinatın yaratılış gayesi insanın yaratılış maksadında gizlidir. Her şey insan için, insan da imtihan edilmek için yaratılmıştır. Dünya ise, ister iyi ister kötü olsun, insanın istediğini yapabilme imkanına sahip bulunduğu bir imtihan yeridir.

²¹² Fazlu'r-Rahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, s. 15-16.

²¹³ Sa'd 38/27.; *"Göğü yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık..."* Ayrıca bkz. Enbiyâ 21/16.

²¹⁴ İbrahim, 14/33.; *"Düzenli seyreden güneşi ve ayı size faydalı kıldı. Geceyi ve gündüzü istifadenize verdi."* Ayrıca bkz. İbrahim, 14/32.; Hacc, 22/65.

²¹⁵ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşas, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, II. Baskı, Cihad, 55, c. III, s. 59, H. No: 2567.

B) Dünya Âhiret Dengesi:

İslam'ın dünya ve âhiret anlayışını, ortaya koyan âyet-i kerîmelerden birisinde Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) âhiret yurdunu iste, dünyadan da nasibini unutma, Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez."*²¹⁶ Daha önce örneklerini verdiğimiz dünyadan yüz çevirmeyi ifade eden âyetlerin yanında bu âyette Kârûn gibi hazineler sahibi birinin şahsında yapılan bir öğütte dahi, Kur'ân'ın *"Dünyadan da nasibini unutma"* tavsiyesinde bulunması, İslam'ın dünyaya ait çalışmaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Bununla birlikte Kur'ân, daha sonraki ayetlerde, büsbütün dünyaya dalmanın getireceği felaketleri de canlı bir şekilde gözler önüne sererek, dünya ve âhireti dengeleyen mutedil bir yol tutulmasını tavsiye etmektedir.²¹⁷ Önemli olan, dünyanın cazibesine kapılıp âhiret saadetini kaybetmemektir. Çünkü *"Dünya, âhirete göre gelip geçici ve değersiz bir meta'dan ibarettir."*²¹⁸ *"Âhiret yurduna gelince asıl hayat, huzur ve*

²¹⁶ Kasas, 28/77.

²¹⁷ Özek, a.g.e., s. 393.

²¹⁸ Ra'd, 13/26.

sükun oradadır."²¹⁹ Bu ayetler durumu özlü bir şekilde ortaya koymakta ve aynı zamanda İslam'ın denge dini olduğuna işaret etmektedir. Görüldüğü gibi İslam'ın hayat görüşünü; "âhireti kazanmak, dünyayı unutmamak" şeklinde dengeleyen bu âyet üç hususa dikkat çekmektedir.

- a) Allah'ın ihsan ve lütfu olan dünyevi imkanlarla âhireti araştırmak, diğer bir ifadeyle dünyadayken âhireti kazanmak.
- b) Dünya hayatı için dünyadan faydalanmayı ihmal etmemek.
- c) İyilik etmek, fesat çıkarmamak, haktan yana olmak.

Son iki husus bir anlamda "*âhireti arama*"nın şekil ve yöntemini göstermektedir. Adeta şöyle denilmektedir. Sonlu ve sınırlıdır diye dünya hayatı küçük görülmemeli, Çünkü sonsuz ve sınırsız olan âhret yurdunun yaşantısı, dünya hayatını değerlendirmeye bağlıdır.²²⁰

Mü'minin dünyadan nasibi, yalnız yediği, içtiği, özetle tükettiği şeyler değil, aynı zamanda âhret ameli olarak yaptığı işlerdir. Âhret azığı olan bu nasibini

²¹⁹ Ankebût, 29/64.; Mü'min, 40/39.

²²⁰ Çakan, İsmail Lütfi, *Müslümanca Yaşamak*, İstanbul, 2003, 4. Baskı, s. 29-30.

kazanmayı kul ihmal etmemelidir. Zira onun kazanılma yeri "burası/dünya"dır.²²¹

Yukarıda birkaç maddede ifade edilen dünya-âhiret dengesinin gerek ferdî, gerekse içtimâî olarak pratiğe ve hayata aktarılması, bu konuyla ilgili âyetlerdeki yoğun vurguyu da doğrularcasına hayli zor bir tecrübedir. Bu, müslümanlar kadar, diğer din mensupları için de bir mesele olmuştur. Yahudilikte âhiret hayatı, Hıristiyanlık'ta ise dünya hayatı ihmal edilmiştir. Kur'ân âyetlerinden de anlaşıldığı üzere Yahudiler, âhiret hayatından çok dünya hayatına düşkün, âhiretten umutlarını kesmiş ve Allah'ın azabını önemsemeyen insanlar hâline gelmişlerdir.²²²

Kur'ân-ı Kerim'de, genelde kâinatın, özelde ise dünyanın tasvirine bakıldığında, âyetlerin muhtevası şöyle özetlenebilir. Kâinat bir yönüyle, Yüce Allah'ın zâtına ve isimlerine işaret eden âyetler mecmuasıdır.²²³ İslâm, kâinattaki her nesneyi birbirinden bağımsız olarak değil, bir vahdet içinde tanımlar. Hattâ, mahiyetine yerleştirilmiş kanunlar doğrultusunda hareket ettiği ve içindeki bütün varlıklar Allah'ın emrine itaat ve O'nu tesbih ettiklerinden dolayı tüm kâinatı Allah'a teslim olmuş olarak tasvir eder.

²²¹ Coşkun, *a.g.m.*; s. 277.

²²² Bakara, 2/94-95.; A'râf, 7/169.; Mümtetine, 60/13.

²²³ Fussilet, 41/37, 53.; Nur, 24/41.

Dünya, insanların hangisinin daha güzel ve ahlâkî amellerde bulunacağı bizzat insanlar gözünde ortaya çıkması için yaratılmış bir sınav meydanı, insanın iradesini kullanarak sorumluluk alma ve varoluş sürecidir. Başka bir deyişle, bu dünya insan için, çalışması, imar etmesi, üzerinde medeniyetler kurması ve emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker ile ıslah edip düzeltmesi gereken bir vazife zemindir.²²⁴

Heysemî'de rivayet edilen bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

*"Kıyamet koparken birinizin elinde bir hurma fidanı olsa, eğer kopmadan dikebilirse, onu diksin..."*²²⁵ Oysa dikilen bir fidanın ağaç haline gelmesi ve ondan faydalanılabilmesi için en az beş-on sene geçmesi gerekmektedir. Halbuki o anda kıyamet kopmaktadır. İnsanın ondan faydalanma imkanı yoktur. Buna rağmen Hz. Peygamber (sav) ağacın dikilmesini emretmektedir. Çünkü dünyadan sonra da olsa ondan faydalanılacaktır. Zira dünya,

²²⁴ Ekin, Yunus, "Dünya-Âhiret Dengesi açısından İnfakın Önemi", *Yeni Ümit Dergisi*, 2003, sayı 61, yıl 16, (Temmuz-Ağustos-Eylül), www.yeniümit.com.

²²⁵ Heysemî, Nurettin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbeü'l-Fevâid*, Beyrût, Dâru'l-Fikr, ts, c. IV, s. 3.

hareket ve faaliyet, âhiret ise dünyadaki faaliyetlerin muhasebe yurtdur.²²⁶

İnsanın maddi ve mânevî bakımdan mutluluğu yakalayabilmesi, iyi bir kul olabilmesi, maddesi ile manası arasındaki dengeyi kurabilmesine bağlıdır. Bu aynı zamanda bedeni ile ruhu, dünyası ile âhireti arasındaki denge demektir. Ne var ki bu, kurulması oldukça zor bir dengedir. Ruh ve mana aleyhine kolayca bozulması söz konusudur.

İnsanın yapısındaki özelliklerden dolayı, kolayca madde manayı, beden ruhu, dünya âhireti mağlup edip devre dışı bırakabilir. Bu dengeyi sağlayabilmek için, İslam dininde bir takım esaslar vardır: Vera', takvâ, cömertlik, zühd vb. gibi.²²⁷

Hasılı âhiret hayatını kazanmak ile dünyayı kazanmak, birbirinin zıddı değildir. Birini bırakıp bütünüyle öbürüne meyletmek doğru değildir. Doğru olan teraziye dengelemektir. Kurân-ı Kerim'de "*dünya*" ve "*âhiret*" kelimelerinin tekrarında bile dengenin gözetilmiş olması, fevkâlade ilgi çekicidir. Dünya kelimesi Kur'ân'da 115 defa zikredilmiş, âhiret kelimesi de 115 defa zikredilmiştir.²²⁸

²²⁶ Sandıkçı, *a.g.m.*, s. 65.

²²⁷ Demirci, *a.g.m.*, s. 107.

²²⁸ Abdalbaki, *a.g.e.*, s. 22-23. Ayrıca bkz. s. 262-263.

Dünya ve âhiret dengesi açısından bakıldığında, bütün insanlar üç gruba ayrılabilir:

Birinci grup, sadece maddi varlığı ön plana alıp dünyası için çalışanlar. Bunlar âhiret hayatını tamamen ihmal eden kimselerdir. Bunların kendilerini ebedî zarara uğrattıkları, âyet-i kerîmeler ve hadis-i şerifler çerçevesinde sabittir.

İkinci grupta bulunanlar, dünya hayatını tamamıyla ihmal ederek ifrata düşmüş olanlardır. Hristiyan ruhbanlarını andıran böyle bir hayatı İslamın kesinlikle tasvib etmediği açıktır.

Üçüncü grupta ise, orta yolu tutan kimseler bulunur. Bunlar ne dünyası için âhiretini ve ne de âhireti için dünyasını bırakan, her iki hayatın da hakkını verenlerdir.

İnsan, bedenle ruhun birleşmesinden, başka bir ifadeyle madde ile mana karışımından ibaret bir varlıktır. Yani bir bakıma zıtların birleşmesi söz konusudur. İnsanın maddi ve mânevî bakımdan mutluluğu, iyi bir kul olabilmesi, maddesi ile manası arasındaki dengeyi kurabilmesine bağlıdır. Bu aynı zamanda bedeni ile ruhu, dünyası ile âhireti arasındaki denge demektir. İşte İslam'ın istediği denge budur.

C) Âhireti Kazanmanın Önemi:

Âhiret hayatına inanmış olmanın insan hayatı üzerinde çok büyük ve derin tesirleri vardır. Dünya hayatını gerçek yönüyle tasavvur etmek ancak bu iman sayesinde mümkün olur. Çünkü insan fıtratına uygun olan İslam Dini'ndeki âhiret fikri, yalnız âhiret için değildir. Dünya ile âhiret birbirine bağlıdır.²²⁹ İnsana âhiret hayatını kazandıracak veya kaybettirecek olan da, dünyadaki davranışlarıdır. Dünya nimetlerinden ve zevklerinden meşru ölçülerde faydalanmak, çalışmak, üretmek, evlenmek, yemek gibi dünyevi işler, aynı zamanda âhireti kazanmaya da vesiledir. Bu tespitin yanında, hem Kur'ân-ı Kerim, hem Hz. Peygamber (sav), insana bütün çekiciliğine rağmen dünyaya aldanmamasını, nefsinin arzularına oyuncak olmamasını çok ısrarlı bir şekilde telkin ederler. Ebedi ve hiç bitmeyecek olanın âhiret hayatı olduğu hatırlatılır.

*"...Sakınanlar için âhiret yurdu çok daha hayırlıdır."*²³⁰ *Dünya hayatı geçici âhiret ise ebedi karar yurdu.*²³¹

²²⁹ Toprak, Süleyman, *Ölümünden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)*, Tekin Kitabevi, Konya, 2005, 9. Baskı, s. 25.

²³⁰ Enâm, 6/32.

²³¹ Mü'minûn, 40/39.

H. Peygamber (sav) âhiretin sonsuzluğu ve sınırsız nimetleri hakkında "*Allah'ım! Gerçek hayat sadece âhiret hayatıdır.*"²³² buyurarak, ebedi olan âhiret hayatının unutulmamasına ve ihmal edilmemesine işaret etmektedir. Bu ifadeler, dünyayı tamamen terk etmek gerektiği manasını taşımamakta, ama ebedi olması itibarıyla âhiretin tercih edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Öldükten sonra ebedî bir hayata kavuşma inancı insanın âhiret alemindeki saadetini temin ettiği gibi, âhirette Allah (cc) önünde hesap verme duygusu da cemiyetteki fenalıkları, fitne ve fesadı, zulüm ve haksızlıkları önleyen bir etkidir.²³³ Bu özelliklerde kişinin âhireti kazanmasını sağlar.

İnsanın, iman, ahkam ve adabı ile İslamı bir bütün olarak yaşamasına Kur'an, "*ibadet*", yani kulluk diyor. Bu kulluğun gayesi ve yararı da elbette insana yöneliktir. Bir müslüman Allah'ın gazabına uğramamak ve cehennem azabından kurtulmak için yaratıcısına ibadet eder. Bu amaçla ibadet etmek câizdir. Genellikle halk, bu maksatla ibadet ederler. Cennete girmek ve oradaki nimetlerden yararlanmak için Allah'a ibadet ise evvelkine göre bir derece

²³² Buhârî, *es-Sahîh*, Rikak 1, c. VII, s. 170.; Müslim, *es-Sahîh*, Cihad, 44, c. II, s. 1431, H. No: 1804.

²³³ Toprak, *a.g.e.*, s. 29.

daha üstündür. Kur'ândaki emir ve yasaklarda, insanın zâhiren bunları yerine getirmesi hiçbir zaman yeterli ve makbul sayılmamakta, mutlaka yapılan işlerin içinin ihlasla doldurulması istenmektedir. Özünde ihlas, samimiyet, iyi niyet bulunmayan işler, sahibi için vebalden başka bir mana taşımamakta ve “*riya*” diye isimlendirilerek, ağır bir ilahi tehdit konusu olmaktadır. Rabbimiz Kur'ân'ında, bir taraftan fermanlarını bildirirken bir taraftan da bunların sırf kendi rızası için yerine getirilmesi gerektiğini sık sık vurgular. Binaenaleyh her emrin içinde, her seferinde söylenmese bile, o işin sırf Allah rızası için ve dolayısıyla Allah'a yakışır şekilde yapılması gereği vardır. “Namaz kılın,”²³⁴ “zekat ve sadaka verin,”²³⁵ “adil olun,”²³⁶ “hacca gidin,”²³⁷ “kötülüğün açık olanından da, gizli olanından da sakının, uzak durun,”²³⁸ “ölçü ve tartıda hile yapmayın, insanları aldatmayın,”²³⁹ “faiz yemeyin,”²⁴⁰ “zinaya yaklaşmayın,”²⁴¹

²³⁴ Bakara, 2/43, 83, 110.; Nisâ, 4/77, Mâide, 5/55.

²³⁵ Bakara, 2/43, 83, 110.; Nisâ, 4/77.; Mâide, 5/55.

²³⁶ Nisâ, 4/3, 58, 135.; Mâide, 5/42.; A'râf, 7/29.; Nahl, 16/90.; Hucurât, 49/9.

²³⁷ Bakara, 2/189, 196.

²³⁸ Nisâ, 4/148.

²³⁹ En'âm, 6/152.; A'râf, 7/85.; Hûd, 11/84. İsrâ, 17/35.; Şuarâ, 26/181, 182.

²⁴⁰ Bakara, 2/275, 276, 278, 279.; Âl-i İmrân, 3/130.

²⁴¹ İsrâ, 17/32.

bekarlarınızı evlendirin”²⁴² gibi görünen dünya hayatımızla ilgili emir ve yasakların istisnasız herbirinin, dıştan bakıldığında mükemmel olarak yerine getiriliyor görünmesi yeterli değildir. İhlasla yapılmadıkları takdirde, o işler kendilerinden beklenen kemâli sağlamamaktadırlar.²⁴³ Bu yüzden de Allah katında makbul sayılmıyorlar.

Fakat sırf Allah'ın emrine uymak, rızâsını kazanmak için Allah'a ibadet etmek daha üstün bir mertebedir. Bu ibadet sevgi temeline dayanır. Sevenin sevgilisine itaat etmesi türünden bir boyun eğme ve emredileni gönül hoşluğu ile yerine getirme halidir. Peygamberlerin, sağ iken cennetle müjdelenen on sahâbenin, zâhidlerin, velîlerin ve âbidlerin ibadetleri böyledir. Râbia el-Adeviyye'nin dediği gibi onlar cehennem ve cennet olmasa da Allah'a ibadet eder, ona itaati canlarına minnet bilirler²⁴⁴

Kısaca dünya, Nebevî ifadeyle, *Âhiret'in tarlasıdır*.²⁴⁵ Dünya hayatının menfî yönü ise, "nass"larda,

²⁴² Nûr, 24/32.

²⁴³ Ekin, Yunus, "Dünya-Âhiret Dengesi açısından İnfakın Önemi", *Yeni Ümit Dergisi*, 2003, sayı 61, yıl 16, (Temmuz-Ağustos-Eylül), www.yeniümit.com.

²⁴⁴ Uludağ, Süleyman, "Tasavvuf", *İman ve İbadetler*, DİB. Yay., Ankara, 2006, 10. Baskı, c. I, s. 54.

²⁴⁵ Mübârekfûrî, Ebu'l-Alâ Muhammed abdurrahman b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhü Câmi't Tirmizî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, ts. c. VI, s. 151. Sahih hadis kitaplarında geçmeyen bu hadis-i

kişiyi Allah'ı anmaktan, yaratılış gayesinden uzaklaştırıp alıkoyan bir oyun ve eğlence, aldatıcı gelip geçici fani bir metâ, insanları büyüklenmeye, dolayısıyla da asıl özüne yabancılaşmaya ve imtihanı kaybetmeye götüren bir hayat tarzı, süreci, servet ve evlâtlarla boş övünme olarak nitelenmektedir.²⁴⁶ Konuyla ilgili vurgulanması gereken en önemli husus şudur ki, âyetlerde, bizzat dünya nimetleri, zenginlik, evlat vb. şeylerden ziyade insanın bunlarla ilişkisi sorgulanmakta, dünya hayatı daima âhiret hayatına göre değerlendirilmekte, kişinin dünya hayatı uğruna âhireti terk edip sorumluluktan kaçması yerilmektedir. Dünya hayatının zemmedildiği yerler, aslında insanın dünyevîleşmesi sebebiyledir. Dünyâ-âhiret dengesinin dünya lehine bozulması, ahsen-i takvîm üzere yaratılan insanın esfel-i sâfilîne düşüş serüvenidir. Diğer bir deyişle, Allah'ı ve âhireti unutarak dine karşı kayıtsızlaşma, ahlakî ve dinî değerlere yabancılaşmak, kısaca dünyevîleşmektir.²⁴⁷

İnsanın şerefini mukaddes sayan dinimiz, dünyada süflî bir hayatı mü'mine layık görmez. Ayrıca âhireti göz

şerif için mana bakımından Şûrâ, 42/20, âyet-i kerîmesinin manasına uygun olduğu ifade edilmiştir. Aclunî, *a.g.e.*, c. 1, s. 364, H. No:1318.

²⁴⁶ Muhammed Sûresi, 47/36; Hadid Sûresi, 57/20; Nisâ Sûresi, 4/36.

²⁴⁷ Ekinci, Yunus, "Dünya-Âhiret Dengesi açısından İnfakın Önemi", *Yeni Ümit Dergisi*, 2003, sayı 61, yıl 16, (Temmuz-Ağustos-Eylül), www.yeniümit.com.

ardı edip, yalnız maddi varlığın tatminine yönelik bir hayatın eşrefi mahlûkat olarak yaratılan insanın onuruna yakışmayacağını bildirir. Hayatını bu şuur çerçevesinde düzenleyen insanların sadece yerine getirdiği farzlar değil, helal rızık çabaları, yemeleri-içmeleri ve hatta uykuları bile ibadet değeri kazanır. Artık adetler ibadete dönüşmüştür.

Kur'an'ın zühdle ilgili verilerine değindikten sonra, Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olan hadis-i şeriflerde zühd anlayışının ortaya konulması konunun daha iyi anlaşılması için yerinde olacağından bu bölümde hadislerin verileri üzerinde duracağız.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE ZÜHD

I) Zühd Kelimesini İçeren Hadisler:

Siyer ve hadis kaynaklarında Hz. Peygamber (sav)'in zühd anlayışını ve yaşayışını gösteren pek çok hadis-i şerif mevcuttur. Hadis kaynaklarında "*zühd*" veya "*rikâk*" ismiyle açılan bölümlerde bu hadisler yoğunluk kazanmaktadır. Ayrıca zühd hadislerini bir arada toplayan müstakil eserler de meydana getirilmiştir. Bu çalışmalar arasında en meşhurları; Abdullah b. Mübarek'in (ö. 181/796), *Kitâbu'z-Zühd ve'r-Rekâik*'i,²⁴⁸ Ahmet b. Hanbel'in (ö. 241/855),

²⁴⁸ Eser M. Adil Teymur tarafından *Zâhidlik ve İncelikler* adıyla Türkçe'ye tercime edilmiştir. Sehâ Neşr. İstanbul 1992.

*Kitâbu'z-Züh'dü*²⁴⁹ Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857), *el-Mesâil fi'z-Züh'dü*, Ebû Dâvud es-Sicistânî'nin (ö. 275/888), *Kitâbu'z-Züh'dü* ve Beyhâkî'nin (ö. 458/1066), "*ez-Züh'dü'l-Kebîr*"²⁵⁰ isimli eserlerini sayabiliriz. Züh'd konusu altında toplanan hadislerin içerikleri incelenildiğinde bu tür hadisler daha çok dünyanın geçiciliği ve imtihan yeri oluşunu unutmamak, dünyayı âhirete tercih etmemek, Allah ve Peygamber sevgisinin üzerine başka hiçbir sevgiyi geçirmemek, kibir ve gururdan uzak, sade bir hayat yaşamak, infak etmek, başkalarını düşünmek, lüks ve israfa girmemek, dünyayı ve nimetlerini putlaştırmamak, maddenin kölesi olmamak, takvâ, şükür ve sabır vb. iyi hasletlerle donanmış olmak gibi konuları içerdiği görülmektedir. Sayılan bütün bu konuların hadislerde yer aldığı gibi, ayetlerde de yer aldığını birinci bölümde belirtmiştik.

Dünyanın geçiciliğine, mal mülk sevgisini gönle sokmamaya, maddenin kölesi olmamaya dair hadisler müslümanlar arasında beliren züh'd hareketini açıklamak için yeterli malzemeyi sunmaktadır. Hz. Peygamber (sav),

²⁴⁹ Eser Mehmet Emin İhsanoğlu tarafından *Kitâbu'z-Züh'd* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. İz Yay. İstanbul 1993.

²⁵⁰ Eser Enbiya Yıldırım tarafından *Kitâbu'z-Züh'd: (Kulluğu Unutmadan Yaşama Sanatı)* adıyla Türkçe 'ye tercüme edilmiştir. Hâcegân Yay. İstanbul 2000.

"zühd"ü tarif ettiği "hadis-i şerif"inde insanların yaşamını sürdürürken göz önünde bulunduracağı dini hassasiyeti de ortaya koymuştur. *"Dünyada zâhidlik, ne helali haram kılmak, ne de malı mülkü terk etmektir. Dünyada zâhidlik ancak Allâh'ın elinde olana kendi elindekinden daha fazla güvenmen, başına bir musibet geldiği ve yakını bırakmadığı müddetçe, onun ecir ve mükafatından son derece ümitli olmandır."*²⁵¹ Bu hadis-i şerif ışığında Allah'ın helal ve mübah kıldığı şeylerden kaçınmayı, uzaklaşmayı, onlardan istifade etmemeyi zühd kabul etmek doğru değildir. Asıl zühd Allâh'ın verdiği temiz ve helal şeyleri kullanmada değil, Allâh'ın haram ettiği, yasak kıldığı şeylerden kaçınma konusunda gösterilecek hassasiyette olmalıdır. Ayrıca insanın kalbinde eşyanın varlığı ile yokluğunun bir olması, Allah'ın elindeki olana kendi elindeki olandan daha fazla güvenmesidir.

Cibril hadis olarak meşhur olan hadis-i şerifte; Cebrail (as) Hz. Peygamber (sav)'in meclisine gelerek ashâbını bilgilendirmek maksadıyla üç soru sordu: "Yâ Resûlallah, islam nedir?" *"İslam beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'a şهادet etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek ve hacca gitmek."* "Yâ Resûlallah,

²⁵¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, Zühd 1, c. II, s. 1373, H. No: 4100.

iman nedir?" *"İman Allah'a âhirete, meleklere, kitaplara, peygamberlere ve kadere inanmaktır."* Yâ Resûlallah, ihsan nedir?" *"İhsan Allah'ı görüyormuşsun gibi ona kulluk etmendir. Zira sen onu görmesen de o seni görmektedir."*²⁵²

İşte bu üç derecenin en yükseği ihsan derecesidir. Gerçekten de zâhidlerin hayat hikayelerini incelediğimizde onların ana gayelerini "ihsan/Allah'ın huzurunda olmak" şuurunu yakalamaya yönelik fiillere hasrettiklerini görmekteyiz.²⁵³

Bu yüzden her zâhid gönlünde duyduğu bu algılayış şeklini farklı tariflerle ortaya koymuştur. Bu tariflerdeki farklılık, zâhidlerin, "Allah'ın huzurunda olma" manasına gelen ihsanı farklı boyutlarda kavramalarından, yakalamalarından ve yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Esasen ihsan yani "Allah'ın huzurunda olmanın şuuruna erme" subjektif bir hadisedir. İşte İslam tarihinde farklı zühd ve tasavvufî anlayışların ortaya çıkmasının sebeplerinin en önemlilerinden birisi de ihsanın subjektifliğinden kaynaklanmaktadır.²⁵⁴

²⁵² Buhâri, *es-Sahîh*, İman 37, c.I, s.18.; Müslim, *es-Sahîh*, İman 1, c.I, s. 39, H.No: 9; Tirmizî, *es-Sünen*, İman 4, c. V, s. 6, H. No: 2610.

²⁵³ Çubukçu, İ. Âgah, "İslamda Tasavvuf," *AÜİFD.*, Ankara, c.VIII, 1961, ss. 99-108., Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 18.

²⁵⁴ Gürer, *a.g.m.*, s. 123.

Resûlullah (sav), Kur'ân-ın öğretileri ve prensipleri çerçevesindeki örnek konumuyla, her vesileyle dünya hayatını geçici olduğunu vurgulamıştır. Zühdle ilgili hadis-i şeriflerde de öne çıkan düşünce, Hz. Peygamber, (sav) dünya ve mal-mülk sevgisinin, meydana getireceği fitnelere dikkat çekmiş, kendi hayatında dünyaya bağlanmamaya özen göstermiş ve bunu ümmetine de tavsiye etmiştir. Zira insana bütün günahları işleten, haram demeden mal-mülk biriktirmeye itecek dünya ve mal sevgisidir.²⁵⁵

Hz. Peygamber (sav)'in, ashâbına: *"Vefatımdan sonra sizin için, en çok dünyanın güzelliklerinin ve zinetlerinin yayılmasından endişe ediyorum."*²⁵⁶ buyurması, dünya ve nimetlerinin insanı Allâh'ı anmaktan meşgul ettiğine açıkça işaret etmektedir.

Nitekim bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sav) tasavvufî anlamdaki zühd kavramını özetlemiş gibidir.²⁵⁷ Bir sahâbî gelip Hz. Peygamber (sav)'e sorar: "Yâ Resûlallah bana öyle bir amel göster ki, onu işlediğim zaman beni hem Hakk, hem de halk sevsin. Hz. Peygamber (sav) buyurur:

²⁵⁵ Küçük, *a.g.e.*, s. 64.

²⁵⁶ Buhârî, *es-Sahîh*, Zekat, 47, c. II, s. 127.; Müslim, *es-Sahîh*, Zekat, 41, c. I, s. 727, H. No: 1052.; Nesâî, *es-Sünen*, Zekat, 81, c. V, s. 90, H. No: 2579.

²⁵⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 30

*"Dünyaya karşı zâhid ol ki Allah tarafından sevilesin. İnsanların elindekilere karşı zâhid ol ki, insanlar tarafından sevilesin."*²⁵⁸

Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre hadislerde zühd;²⁵⁹ dünya malını iyice azaltmak, dünyayı fâni görüp dünyayı basitleştirmek, ve onu küçümsemek, insanın kalbinde eşyanın varlığı ile yokluğunun bir olması şeklinde anlaşılmıştır.

II) Hz. Peygamber'in Zühd Hayatı:

Tüm Peygamberler, zühd ölçüsü dâhilinde dünya ile olan ilişkilerini sürdürmüşler ve zâhidane hayatın en önde gelen temsilcileri olmuşlardır. Hz. Peygamber (sav)'de bu zincirin son halkası olarak, her hususta olduğu gibi zühd konusunda bize en son ve en güzel örnekleri sunmuş, aynı zamanda Mescid-i Nebvî'nin çatısı altında verdiği zühd eğitimiyle de maddeye kul olmayan örnek bir nesil yetiştirmiştir. Çünkü o hayatının hiçbir safhasında maddeperest olmamış, parayı, altını, gümüşü mutlak değer olarak görmemiştir. O, fakirliğinde de, zenginliğinde de, zayıf iken de, kuvvetli iken de, İslam devletini kurup bütün

²⁵⁸ İbn mâce, *es-Sünen*, Zühd 1, c. II, s. 1326, H. No. 1410.

²⁵⁹ Mekkî, *a.g.e.*, c. II, s. 444 vd.

Arap yarımadasına hükmettiği günlerde de hep aynı şekilde mutedil çizgiden ayrılmamıştır.

Müslümanlar, dünya ve âhiret saadetini Kur'ân-ı Kerim'e tabi olmak, Hz. Peygamber (sav)'e bağlanmak, onu örnek almak, izinden ve yolundan gitmekle elde edebilir. Zira *"Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çokça zikredenler için Resûlullah'ta güzel bir örnek vardır."*²⁶⁰ Öyleyse Hz. Peygamber (sav)'in dünya nimetlerine karşı tutumunu ortaya koymak büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca Kur'ân Allah'a varışı, Allah sevgisini Hz. Peygamber'e uymaya bağlamaktadır. *"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin."*²⁶¹ Dikkat edilirse Allah'ı sevmek, Hz. Peygamber'i sevmeye değil, Hz. Peygamber'e tabi olmaya bağlanmıştır. Yani burada pratik yönü esas alan bir tespit vardır. Çünkü Hz. Peygamber somut bir varlıktır. O'nu sevmenin de somut belirtisi olacaktır. Hatta ilk dönem mutasavvıflarının sünnete olan bağlılıkları fikirde ve teoride kalmamış, bu bağlılıklarını pratik hayata da en ince ayrıntısına kadar

²⁶⁰ Ahzab, 33/21.

²⁶¹ Âli İmrân, 3/31.

yansıtmışlardır.²⁶² Mutasavvıflara göre bu, sünnete uymak ve Hz. Peygamber'i taklittir, yani onun gibi yaşamaktır.²⁶³

Daha önce de ifade edildiği gibi zühd, dünyaya ve dünyalık şeylere karşı hırs ve ihtirası terk etmek anlamına gelmektedir.²⁶⁴ İşte bu manada Hz. Peygamber (sav), insanların en zâhididir.²⁶⁵ O, bütün Arap yarımadasının malları sel gibi kendisine aktığı halde, bunlara zerre kadar ehemmiyet vermemiş, eline geçen her şeyi bir gün bile yanında tutmadan dağıtmış, ümmetinden en fakir birisinin yaşayışı gibi hayat sürmüştür.²⁶⁶ Ancak onun fakirliği zorunlu değil, ihtiyâri bir fakirliktir. Hayatının son günlerinde, kendisini kastederek: *"Allah bir kulunu dünya ile kendi katında bulunan şeyler arasında muhayyer bıraktı. O kul da Allah'ın katındakileri tercih etti."*²⁶⁷ buyurmak suretiyle dünya malına hiçbir zaman gönül bağlamadığını ortaya koymuştur.

²⁶² Sünnetin tasavvuf içinde kaynak oluşuyla ilgili olarak bkz. Kardâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (trc. Bünyamin Erul), Rey Yay., Kayseri, III. Baskı, 1998, s. 81-85. Ayrıca bkz. Avcı, Seyit, *Sûfilerin Hadis Anlayışı*, Ensar Yay., 2004, Konya, s. 87 vd.

²⁶³ Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 84.

²⁶⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. III, s. 197.

²⁶⁵ Tatlı, *a.g.e.*, s.101.

²⁶⁶ Polat, Selahattin, "Hadislerle Resûlullah'ın Ahlakından Örnekler", *Diyanet Dergisi*, c. XVI, sayı 5, Eylül-Ekim 1997, ss . 261-281.

²⁶⁷ Buhârî, *es-Sahîh*, Fezâilü Ashâbi'n-Nebî 3, c. IV, s. 190.; Müslim, *es-Sahîh*, Fezâilü's-Sahabe, 1, c. II, s. 1854, H. No: 2382.

Hız. Peygamber (sav) dünya nimetleri konusunda takınılması gereken tavrın nasıl olması gerektiğini şöyle ifade etmiştir: *"Şayet yanımda uhut dağı kadar altınım olsa borcum için ayırdığım hariç- üç günden fazla saklamazdım"*²⁶⁸

Bir hadis-i şeriflerinde buyuruyorlar ki, *"Allah-ü Teâlâ, dilersem benim için Mekke vadisini altına çevireceğini va'd etti. Ben de istemem ya Rabbi, bir gün aç olayım, bir gün tok olayım. Aç olduğumda sabredeyim, tok olduğumda şükredeyim, dedim."*²⁶⁹ Dünya nimetleri bu kadar önüne serildiği halde, vefat ettiğinde zırhı bir Yahudide rehin olarak bulunuyordu. Yahudiden almış olduğu bir miktar buğday karşılığında, zırhını rehin olarak bırakmıştı.²⁷⁰

Hız. Peygamber (sav)'den âhiretin yanında dünyanın değersizliğini ifade eden bir çok rivayet gelmiş ve bunun tezahürünü de yaşayışında ortaya koymuştur. *"Âhiretin yanında dünya ancak sizden birinizin parmağını denize batırması gibidir. Kişi parmağının ne ile döneceğine*

²⁶⁸ Buhârî, *es-Sahîh*, Temennâ 2, c. VIII, s. 128.; Müslim, *es-Sahîh*, Zekat 8, c. I, s. 687, H. No: 991.

²⁶⁹ Tirmizî, *es-Sünen*, Zühhd 35, c. IV, s. 575, H. No: 2347.

²⁷⁰ Buhârî, *es-Sahîh*, Rikâk 17, c. VII, s. 181.; Müslim, *es-Sahîh*, Zühhd, 1, c. III, s. 2271, H. No: 1055.

baksın."²⁷¹ *"Dünyadan bana ne ki? Benim ve dünyanın misali, bir yaz günü yolculuk yapıp da, bir ağaç altında uyuyan, sonra uyanıp yoluna devam eden kimseye benzemektedir."*²⁷² buyurarak dünya hayatının geçici olduğunu ifade etmiştir.

Resûlullâh (sav) bir gün ashâbıyla ölmüş bir koyunun yanından geçiyordu. Ashâbına: *"bunun sahibinin yanında değersiz olduğunu biliyorsunuz; değil mi?"* diye sordu. Sahabe: *"Evet ya Resûlallâh"* dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: *"Muhammed'in nefsi kudret elinde bulunan Allâh'a yemin ederim ki; şüphesiz ki dünya Allâh'a sahibinin yanında bu ölmüş koyunun değersiz oluşundan daha değersizdir."*²⁷³

Nitekim Arabistan yarımadasının tamamına yakın kısmının tek hâkimi hâline geldiği, gücünün zirvesine ulaştığı, devlet hazinesinin dolup taşıdığı zamanlarda bile, onun yaşantısında bir değişiklik olmamış, aslâ mal biriktirmemiş, sade yaşantısından vazgeçmemiş, eline ganîmet, ya da başka sûretle geçen malları, hemen

²⁷¹ Buhârî, *es-Sahîh*, Rikâk 7, c. VII, s.173.; İbn Mâce, *es-Sünen*, Zühd, 3, c. II, s. 1376, H. No: 4108.

²⁷² Müslim, *es-Sahîh*, Zekat, 3 c. I, s. 676, H. No: 983.

²⁷³ Müslim, *es-Sahîh*, Zühd, 1, c. III, s. 2272, H. No: 2957.; Tirmizî, *es-Sünen*, Zühd, 13, c. IV, s. 560, H. No: 2320.; İbn Mâce, *es-Sünen*, Zühd, 3 c. II, s. 1376, H. No: 4110.

sahiplerine ve fukaraya dağıtmaya büyük bir özen göstermiştir. Ashâbını, özellikle suffe ashâbını, bu anlayışla yetiştirmiştir.

O'nun zühd anlayışında nefse ezâ, bedene cefâ ve işkence yapmakta yasaktır. Ancak hiçbir ölçü tanımadan sırf nefse ve bedene hizmet de uygun değildir. Şüphesiz nefsi ve bedeni koruması müslümanın görevi, lakin bütün azalarını yaratılış gayesine göre kullanması da vazifesidir ve bundan sorumludur.²⁷⁴

A) Özel Hayatında Zühd:

H. Peygamber (sav) örnek konumuyla Kur'ân'ın öğretileri ve prensipleri çerçevesinde, her vesileyle dünya hayatının geçiciliğini vurgulamış, ümmetine dünyaya bağlanmamalarını tavsiye etmiştir. O'na göre dünya değersiz olmuş²⁷⁵ bu denli önemsiz olduğu içinde ona meylettirecek işlerden davranışlardan ashâbını sakındırmış ve mal varlığının meydana getireceği fitnelere dikkat çekmiştir.²⁷⁶

²⁷⁴ Yetik, *a.g.m.*, s. 129

²⁷⁵ Hadis-i şerifte şöyle buyrulur: "*Dünya mü'minin hapisanesi kâfirin ise cennetidir.*" Müslim, *es-Sahîh*, Zühd, c. III, s. 2272, H. No: 2956.; Tirmizî, *es-Sünen*, Zühd, 16, c. IV, s. 562.; İbn Mâce, *es-Sünen*, Zühd 3, c. II, s. 1378, H. No: 4113.

²⁷⁶ Yıldırım, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Zühd Hayatı", *SDÜİF I.Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta, 1998. ss. 81-105.

Bu durum gerek sözlerinde gerek yaşayışında tezahür etmiştir.

Bu bağlamda Hz. Peygamber (sav)'in hatırlanması gereken zühdi tavrı ve davranışlarından biriside onun cömert olması ve cömertliği teşvik etmesidir. Çünkü cömertlik zâhidin sıfatı olarak kabul edilmiş ve zâhid olan kimsenin muhakkak cömert olacağı belirtilmiştir.²⁷⁷

İnsanı maddi aleme bağlayan ihtiyaçlardan birisi de şüphesiz onun en temel ihtiyaçlarından bir olan beslemedir. Züra o hayatını sürdürmek için belli miktarda gıda almak zorundadır.

Bu konuyla ilgili olarak Resûlullah (sav)'ın hayatındaki en çarpıcı örneklerden biri mü'minlerin anneleri olan hanımları, yiyip içme konusunda daha geniş ve daha kolay olan bir şeyler istediklerinde, Peygamber efendimiz benim yaşadığım hayat bu, düşünün, ya beni ya da istediğiniz dünyalığı tercih edebilirsiniz demişti. Bu konuda düşünüp serbestçe karar verebilmeleri için tam bir ay onlardan uzaklaşmıştı. Bu süre zarfında Hz. Peygamber'i bir hasır üstünde uyumuş gören Hz. Ömer ağlamış, Allah Resûlü de, dünyanın değersizliğini ve dünyadan yüz

²⁷⁷ Mekkî, *a.g.e.*, c. II, s. 454.

çevirmek gerektiğini anlatarak onu teselli etmişti.²⁷⁸ Daha sonra Allâh-ü Teâlâ şu ayetleri indirdi:

*"Ey Peygamber! Hanımlarına söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereyim. Eğer Allâh'ı, peygamberini ve âhiret yurdunu istiyorsanız; bilin ki, Allah içinizden güzel davrananlar için mükafat hazırlamıştır."*²⁷⁹

Bu iki ayette Peygamber hanımları dünya nimeti ve süsü ile, Resûlullah (sav)'in yanında sıkıntılı, zor hayat şartları arasında serbest bırakılmışlardır. Onlarda Allah'ı, Resûlünü ve âhiret hayatını seçtiler.

Hz. Peygamber'in hanelerinde günlerce ateş yanmaz, bir çorba bile pişmezdi. Hayatı boyunca üç gün üst üste üç gün arpa ekmeğiyle dahi karnını doyurmamıştır.²⁸⁰ Hz. Peygamber peş peşe birkaç gece aç sabahlar, hane halkı da çoğu zaman akşamları yiyecek bir şey bulamaz, geceyi aç geçirirlerdi. Genellikle yedikleri ekmek de arpa ekmeğiydi.²⁸¹ Yine Hz. Peygamber'in evinde bir ay boyunca

²⁷⁸ Müslim, *es-Sahîh*, Talak, 4, c. II, s. 1104, H. No: 1478.

²⁷⁹ Ahzâb, 33/28-29.

²⁸⁰ Müslim, *es-Sahîh*, Zühd, c. III, s. 2282, H. No: 2970.

²⁸¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, Etime, 49, c. II, s.1110, H. No: 3346.

ateş yanmadığı zaman kuru hurma yiyerek ve su içerek karınlarını doyurmuşlardır.²⁸²

H. Peygamber (sav)'in zühd hayatıyla ilgili olarak bazı rivayetleri şöyle sıralamak mümkündür. H. Âişe (ra)'nin anlattığına göre, Ensâr'dan kendisini ziyarete gelen bir kadın, Resûlullâh (sav)'ın yatağının katlanmış bir şilteden ibaret olduğunu görünce, koşarak evine gidip içi yün dolu bir yatak getirdi. Yatağının değiştiğini gören H. Peygamber, bundan hoşlanmadığını belirterek H. Âişe'ye:

*"Ya Âişe o yatağı geri ver. Allah'a yemin ederim ki, şayet isteseydim Allah, altın ve gümüşten dağları benimle yürütür, emrime verirdi"*²⁸³ buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem (sav), dünyaya ve dünya nimetlerine karşı herkesin kendisi gibi davranamayacağını çok iyi bildiği için, *"Ben sizin herhangi biriniz gibi değilim. Şüphesiz ben, Rabbim beni yedirdiği ve içirdiği halde*

²⁸² Müslim, *es-Sahîh*, Zühd, c. III, s. 2282, H. No: 2972; İbn Mâce, *es-Sünen*, Zühd 10. c. II, s. 1388, H. No: 4144.

²⁸³ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbu'z-Zuhd*, Terc: M. Emin İhsanoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, c. I, s. 30, H. No: 76.

gecelerim."²⁸⁴ buyurarak ashâbını nehyettiği halde kendisinin "*visâl orucu*"²⁸⁵ tuttuğu bilinmektedir.

Ebû Tâlib el-Mekkî açıklıkla zühd, çok yemekle dünyaya bağımlılık arasında bir bağ kurmaktadır. Bu konuda Kasım el-Cûî'nin şu sözünü nakletmektedir: Dikkat et! Mide kişinin dünyalıdır. Kişi midesine sahip olduğu nisbette zâhiddir. Midesinin düşkünü olduğu nisbette de dünya kendisine maliktir.²⁸⁶

B) İbadet Hayatında Zühd:

Hz. Peygamber aynı hassasiyeti ibadet hayatında da göstermiştir. Nitekim ayakları şişinceye kadar namaz kılmış,²⁸⁷ gelmiş geçmiş günahları affedilmesine rağmen niçin bu kadar çok namaz kıldığı kendisine sorulduğunda: "*Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı?*"²⁸⁸ diye cevap vermiştir.

²⁸⁴ Buhârî, *es-Sahîh*, Savm, 49-50, c. II, s. 242-243.; Müslim, *es-Sahîh*, Sıyâm, 11, c. I, s. 774. H. No: 1103.

²⁸⁵ Visâl orucu: İki gün hatta üç gün arka arkaya hiç bir şey yemeden tutulan oruçtur. Buhârî, *es-Sahîh*, c. II, s. 243.; Müslim, *es-Sahîh*, c. I, s. 774.

²⁸⁶ Mekkî, *a.g.e.*, c. II, s. 343.

²⁸⁷ Buhârî, *es-Sahîh*, Rikâk 20, c. VII, s. 183., Tirmizî, *es-Sünen*, Salat 187, c. II, s. 268, H. No: 412.

²⁸⁸ Tirmizî, *es-Sünen*, Salât 187, c. II, s. 268, H. No: 412.

H. Peygamber'in (sav) zamanında cereyan etmiş Şu örnek, insanın ibadet hayatının nasıl olması gerektiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir: "Bir gün üç kişi H. Peygamber'in hanımlarının evine geldiler ve H. Peygamber'in ibadetinden sordular. Bunlara Peygamber (sav)'in ibadeti haber verilince 'Biz nerede Peygamber nerede. Muhakkak Allah Teala Peygamber (sav)'imizin geöemiş ve gelecek bütün günahlarını mağfiret etmiştir' dediler. İçlerinden biri 'Ben geceleri daima namaz kılacağım' dedi. Diğerleri 'Ben daima oruç tutacağım ve oruçsuz durmayacağım' dedi. Üçüncüsü ise 'Ben de kadınlardan ayrı yaşayacağım. Hiç evlenmeyeceğim' dedi. Onlar bunu söylerken Rasulullah yanlarına geldi ve *"Sizler şöyle şöyle diyenlersiniz. Dikkat edin! Allah'a yemin ederim ki, Ben sizin Allah'tan en çok korkanınızım. Bunun yanında ben oruç tutar bazen ise tutmam. Nafile kılar bazen uyurum. Kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o benden değildir"*²⁸⁹ buyurmuştur.

H. Peygamber, âhiret mutluluğunu kazanabilmek gayesiyle; insan fıtratına aykırı olan ve dünyaya tamamen

²⁸⁹ Buhârî, *es-Sahîh*, Nikah 1, c. VI, s. 116.; Nesâî, Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Nikah 4, c. VI, s. 60, H. No: 3215.

sırt çevirmeyi ifade eden; "Ben, hiç kadınlarla evlenmeyeceğim. Ben, hiç et yemeyeceğim. Ben, hiç yumuşak döşekte yatmayacağım. Ben, devamlı oruç tutacağım. Ben bütün gece namaz kılacağım."²⁹⁰ diye söyleyenleri azarlamış, ayrıca bu gibi kimselere, Allah'tan en çok kendisinin korktuğunu hatırlattıktan sonra kendi hayatını örnek göstererek, gece hem uyuyup hem namaz kıldığını, bazen iftar edip bazen oruç tuttuğunu evlendiğini ve hayvan eti yediğini belirtmiş ve "Benim sünnetimden ayrılan, benden değildir."²⁹¹ buyurarak, şu önemli ikazları yapmıştır: "Vücudunun,²⁹² gözüünün,²⁹³ nefsinin,²⁹⁴ hanımının,²⁹⁵ çocuğunun,²⁹⁶ ailenin,²⁹⁷ arkadaşının,²⁹⁸

²⁹⁰ Müslim, *es-Sahîh*, Sıyâm 35, c. I, s. 812, H. No: 1159.

²⁹¹ Bkz. Buhârî, *es-Sahîh*, Nikah 8, c. VI, s. 118.; Müslim, *es-Sahîh*, Nikah I, c. II, s.1020, H. No:1401.; Nesâî, *es-Sünen*, Nikah, 4, c. VI, s. 60, H. No: 3215.

²⁹² Buhârî, *es-Sahîh*, Savm 55 c. II, s. 245.; Nikah 89, c. VI, s. 151.; Müslim, *es-Sahîh*, Sıyâm 35, c. I, s. 812, H. No: 1159.; Nesâî, *es-Sünen*, Sıyâm 76, c. IV, s. 210, H. No: 2389.

²⁹³ Buhârî, *es-Sahîh*, Savm 55, c. II, s. 245.; Nikah 89, c. VI, s. 151.; Müslim, *es-Sahîh*, Sıyâm 35, c. I, s. 812, H. No: 1159.; Nesâî, *es-Sünen*, Sıyâm 76, c. IV, s. 210, H. No: 2389.

²⁹⁴ Buhârî, *es-Sahîh*, Savm 51, c. II, s. 243.; Teheccüd 20, c. II, s. 49.; Müslim, *es-Sahîh*, Sıyâm 35, c. I, s. 812, H. No: 1159.; Tirmizî, *es-Sünen*, Zühd 64, c. IV, s. 608, H. No: 2413.; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Tatavvu, 27, c. II, s. 101, H. No: 1369. Dârimî, *es-Sünen*, Nikah 3, c. II, s. 456, H. No: 2175.

²⁹⁵ Buhârî, *es-Sahîh*, Savm 54-55, c.II, s. 244-45.; Müslim, *es-Sahîh*, Sıyâm 35, c. I, s. 812, H. No:1159.; Nesâî, *es-Sünen*, Sıyâm 76, c. IV, s. 210, H. No: 2389.

²⁹⁶ Müslim, *es-Sahîh*, Sıyâm 35, c. I, s. 812, H. No: 1159.

*misafirinin,*²⁹⁹ *Rabbinin sende hakkı var. Her hak sahibine hakkını ver.*³⁰⁰ Yukarıda örneklerini verdiğimiz olayların aynıları veya benzerleriyle Hz. Peygamber (sav) sonrası dönemlerde de karşılaşılmıştır.³⁰¹

Dikkat edilirse Hadis-i Şerif'te Rasulullah (sav) ibadetlerin sınırlarını zorlayan, kendilerine eziyet eden bu insanların yanlışlığını dile getirmiş ve bu şekilde sınırı aşanların da O'na muhalefet etmiş olacağının altını çizerek sert bir ikazda bulunmuşlardır. **Par** Cabir b. Semure (ra) "*Bütün namazlarımı Peygamber (sav) ile kılardım. onun namazı da hutbesi de mutedil idi.*"³⁰² buyurmuştur. Hz. Peygamber (sav) insanlara meşakkat vermemek, onları ibadetlerden soğutmamak için böyle yapar. Rabbiyle baş

²⁹⁷ Buhârî, *es-Sahîh*, Savm 51, c. II, s. 243.; Teheccüd 20, c. II, s. 49.; Müslim, *es-Sahîh*, Sıyâm 35, c. I, s. 812, H. No: 1159.; Tirmizî, *es-Sünen*, Savm, 45; Zühd 63; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Tatavvu 27, c. II, s. 101, H. No: 1369.; Dârimî, *es-Sünen*, Nikah 3, c. II, s. 456, H. No: 2175.

²⁹⁸ Nesâî, *es-Sünen*, Sıyâm 76, c. IV, s. 210, H. No: 2389.

²⁹⁹ Buhârî, *es-Sahîh*, Savm 54-55, c. II, s.244-245.; Müslim, *es-Sahîh*, Sıyâm 35, c. I, s.812, H.No:1159.; Tirmizî, *es-Sünen*, Zühd 64, c. IV, s.608, H. No:2413.; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Tatavvu 27, c. II, s.101, H. No: 1369.

³⁰⁰ Buhârî, *es-Sahîh*, Savm 51, c. II, s. 243, Edep 86, c. VII, s. 104.; Tirmizî, *es-Sünen*, Zühd 64, c. IV, s. 608, H. No: 2413.

³⁰¹ Goldziher, Ignaz, "İslâmiyetin İlk Dönemlerinde Zühd", (trc. Hayrânî Altuntaş), *AÜİFD.*, c. XXIV, Ankara, 1981, ss. 539-546.

³⁰² Müslim, *es-Sahîh*, Cuma 13, c: I, s. 59, H. No: 866.; Tirmizî, *es-Sünen*, Salât 152, c. II, s. 198, H. No: 364.

başa kaldığında ise mesela gece namazlarında bazen ayakları şişinceye kadar kıyamda dururdu.³⁰³ Abdullah b. Amr şöyle demiştir: Peygamber bana *"Senin geceleyin ibadet yapıp gündüz oruç tuttuğun bana haber verildi"* dedi. Ben, *"Evet bunu yapıyorum"* dedim. Hz. Peygamber (sav) *"Şüphesiz sen bunu yaptığın zaman gözlerin çöker, nefsin yorulur. Şüphesiz nefsin için bir hak vardır ehlin için de bir hak vardır. Onun için bazen oruç tut, bazen tutma, bazen namaz kıl bazen uyu"*³⁰⁴ buyurdu.

Yine Hz. Peygamber *"Şüphesiz ki bu din kolaylıktır. Hiçbir kimse yoktur ki, bu din konusunda amellerim tam olsun diye kendini zorlasın da din ona galebe çalmasın. Öyleyken siz orta yolu tutun. (Eğer en kamili yapamazsanız, ona) yaklaşın, (az olsa da devamlı amelden ötürü) sevinin. Sabah, akşam ve gecenin bir kısmında yardım isteyin."*³⁰⁵ buyurarak ibadetlerde orta yolu tutmayı tavsiye etmişlerdir. İslam ümmetinin orta yollu bir ümmet olması gerektiğine Kur'an'da işaret etmiştir: *"Sizi insanlara*

³⁰³ Buhari, *es-Sahih*, Teheccüd 6, c. II, s. 44.

³⁰⁴ Buhari, *es-Sahih*, Teheccüd 20, c. II, s. 49.

³⁰⁵ Buhari, *es-Sahih*, İman 29, c. I, s. 15.

şahit ve örnek olmanız için vasat (orta yollu) ümmet kıldık. Peygamber de size şahit ve örnektir... ”³⁰⁶ buyurulmuştur.

Mesrûk b. Abdurrahman; Hz. Aişe’ye: *"Hangi amel Hz. Peygambere daha sevimliydi diye sordum. Hz. Aişe: Devamlı olan amel"*³⁰⁷ dedi. Buyurmuştur. Yine Hz. Aişe’ye (ra): *"Ey Mü'minler'in annesi! Rasulullah'ın ibadetleri nasıldı. Günlerden birine tahsis ettiği ibadet olur muydu?"* diye sorulduğunda O cevaben şöyle dedi: *"Hayır O'nun ameli devamlıydı. Rasulullah'ın gücünün yettiğine hanginizin gücü yeter ki."*³⁰⁸ cevabını vermiştir. İşte bu iki hadiste, dünya-âhiret dengesi için ibadetin, az da olsa devamlılığının gereğinden bahsedilmektedir.

C) Sosyal Hayatında Zühd:

Hz. Peygamber (sav) dünyayı kötüleyip insanları da Allah'a kul olmaya yönlendirirken dünyadan, maldan el etek çekip münzevî bir hayata girilmesini hedeflemiyordu. Aksine mü'min meşru sınırlar çerçevesinde hem dünya nimetlerinden faydalanacak, hem de toplumdaki vazifelerini

³⁰⁶ Bakara 2/143.

³⁰⁷ Buhârî, *es-Sahîh*, Teheccüd 7, c. II, s. 44.

³⁰⁸ Müslim, *es-Sahîh*, Salâtü'l-Müsâfirîn 30, c. I, s. 541, H. No: 783.

yerine getirecektir.³⁰⁹ O şöyle buyurmuştur.: *"İnsanlarla haşır neşir olup ezalara katlanan müslüman, insanlara karışmayıp ezalarına katlanmayan müslümandan daha hayırlıdır."*³¹⁰

İslam genel anlamda zühdü teşvik ederken, ibadet maksadıyla, çalışmayı ve sosyal hayatı terk etmeyi gerekli gören ruhbanlığı ve keşiş hayatı yaşamayı tasvib etmez.³¹¹ Bilakis, ruhbanlığı Hıristiyanlığın çıkardığı bir bidat olarak nitelemektedir. *"...Oysa ki onu biz farz kılmadık. Kendileri Allah'ın rızasını kazanmak için ruhbanlığı çıkardılar. Ancak buna gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlerin mükafatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmıştır."*³¹² Burada ruhbanlık ile kastedilen insanların dindeki fitnelerden kaçarak, dağlara çekilmeleri, ileri derecede meşakkatli bir ibadet hayatı tarzına katlanmalarıdır. Bunun Allah tarafından vacip kılınmayıp kendileri tarafından ihdas edildiği, buna da hakkıyla riayet

³⁰⁹ Yıldırım, *Din Dünyevileşme ve Zühd*, s. 134.

³¹⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, Fiten 23, c. II, s. 1386, H. No: 4141.; Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd el-Cârûd, *el-Müsned*, Beyrût, ts. c. I, s. 256, H. No: 1876.

³¹¹ Yıldırım, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Zühd Hayatı", I. Kutlu Doğum Sempozyumu, *SDÜİF*, Isparta, 1998, s. 82.

³¹² Hadid, 57/27.

edilmediği belirtilmektedir.³¹³ Aynı şekilde "*İslam'da ruhbanlık yoktur*"³¹⁴ ifadesiyle de, genel anlamda ruhbanlığın yasaklandığı ifade edilmektedir.

Hz. Peygamber (sav)'in dünyadan el etek çekmeyi tasvip etmediği anlaşılmaktadır. Hatta O, ashâbtan dünya ve nimetlerine tamamen yüz çevirmek suretiyle bu yola meyleden ve aşırıya kaçan bazı sahabileri menetmiş, kendisinin beşeri yönünü hatırlatmış ve uyarmıştır. Hz. Peygamber (sav)'de hayat içinde bulunarak herkes gibi yemiş, içmiş, uyumuş, dinlenmiş, evlenip çoluk çocuk sahibi olmuş, savaşlar yapmış, ordular sevk etmiş, elçiler göndermiş, elçiler kabul etmiş, özet olarak çobanlıktan peygamberliğe varıncaya kadar beşeri hayatın her safhasında bulunmuştur.

Mümin olan bir insan her işinde ölçülü, tüm davranışlarında dengeli olmalıdır. Âhiret hayatını süsleyecek olan ibadetlerinde de ölçüyü bırakmamalıdır. Dengeli olmanın zıttı ifrat ve tefrittir ki bundan kaçınılmalıdır. İfrat sınırın ziyadelikte aşılması, tefrit ise eksik olmada sınırın aşılmasıdır. İbadetleri eksik yapmak bu

³¹³ Râzî, *a.g.e.*, c. XXI, s. 340.

³¹⁴ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Telbîsü İblîs*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 1405/1985, s. 363.; Bu söz hadis kitaplarında geçmiyor. İbn Hacer'de bu lafızda bir hadise rastlamadığını ifade etmiş. bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 345, H.no: 3153.

manada tefrit olmaktadır. Kendini helak edecek derecede nafil ibadetlerde aşırıya gitmek ise ifrat olur. İslam bu iki davranışı da yanlış göstermektedir.

Rasulullah (sav) bizleri her türlü aşırılıktan men etmiş ve şöyle buyurmuştur: “*Haddi aşanlar (dini işlerde aşırı ince eleyip sıkı dokuyan), sözlerinde ve fiillerinde haddi aşan, taşkınlık yapan kimseler helak olmuşlardır.*”³¹⁵ Böylece haddi aşma ve her türlü taşkınlık hoş görülmemiş ve yasaklanmıştır.

Çünkü Resûlullah (sav)'ın din ve dünyevi hayatı tanzim konusundaki sayılan bu tavırları, tamamen peygamberlik vasfının bir gereğidir. Aslında Hz. Peygamber (sav)'ın yaptığı şey, dünyada Allah'ın kulu gibi yaşamasıdır. Böylece o, hem dünyanın, hem de âhiretin Rabbi olan Allah'ın buyrukları ile, insana dünyayı ve âhireti kazandırmaya çalışmıştır.³¹⁶ Özellikle dünya ve âhiret arasında kurulan dengeyi bozmaya çalışanlara karşı takındığı tavırda bunu açıkça görmek mümkündür.

Burada dünya hayatı ile Allah'a karşı olan görevlerimiz iç içe takdim edilerek, bunların birbirinden

³¹⁵ Müslim, *es-Sahîh*, İlim 4, c. III, s. 2055, H. No: 2670.

³¹⁶ Sandıkçı, *a.g.m.*, s. 69.

ayrılmazlığı vurgulanmaktadır. Bu durumda insanın, sorumluluklarını ve üzerindeki hakları ödeyebilmesi için, Hz. Peygamber (sav)'in getirdiği esasları mutlaka kendi hayatına yansıtması zaruri hale gelmektedir. Aslında Allah Resûlü (sav)'nün yaptığı şey, dünyada Allah'ın kulu gibi yaşamasıdır. Böylece o hem dünyanın, hem de âhiretin Rabbi olan Allah'ın buyruklarına uyarak insanın hem dünyayı hem de âhireti kazanabileceğini göstermiştir.³¹⁷

Böylece Hz. Peygamber sahabe arasında ibadetlerde aşırı gidenleri uyarak İslam'daki ibadet anlayışının doğru bir şekilde kavranmasını ve zihinlere yerleştirilmesini sağlamıştır. İnsan fıtratına aykırı hareket edilmesine asla izin vermemiştir.³¹⁸

Hz. Peygamber'in bir başka yönü, her statüdeki insana, insanlığını hatırlatmış ve onlara insanca muamele yapılması hususunda örnek davranışlar sergilemiştir. Toplumda hor görülen ve değer verilmeyen insanları kollayıp gözetiyor, en asgari seviyedeki aile ihtiyaçlarının

³¹⁷ Sandıkçı, *a.g.m.*, s. 69-70.

³¹⁸ Sancaklı, Saffet, "Hz. Peygamber'in İbadetlerde Gördüğü İtidal ve Kolaylık Anlayışı", *UÜİFD*, Bursa, 2000, Sayı, 9; c. 9; ss. 381-382.

ötesindeki fazlalıkları, hiç bekletmeden ihtiyaç sahiplerine ulaştırıyordu.³¹⁹

Konuya bir başka yönüyle baktığımızda dünya malına değer vermeyen, olabildiğince sade bir hayat tarzını tercih eden Peygamber (sav)'in hayattan koptuğunu da söylemek mümkün değildir. Ona göre insan hayatın içinde olmak, çalışmak, helalinden kazanmak, başkalarına yük olmamak zorundadır. Keza "*İki günü birbirine eşit olan ziyandadır.*"³²⁰ uyarısını yapan Peygamberimiz, mânevî gelişme yanında maddi gelişmenin de ihmal edilmemesine işaretle müslümanların hem manen hem de madden güçlü olmalarını ve sürekli bir biçimde ilerleme kaydetmelerini istemiştir.³²¹

Bu yönüyle Resûlullah (sav)'ın zühd anlayışında sosyal ve ekonomik hayatın içinde bulunmanın, çalışıp kazanmanın, insanlara infak etmenin önemli bir yeri vardır. Onun sosyal boyutlu bu tutum ve davranışları, nimetleri elde etmeye çalışan kimsenin gösterdiği olumlu bir zahitlik örneğiydi. O, bu konumuyla sosyal ve ekonomik hayatın

³¹⁹ Sancaklı, *Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi*, s. 171.

³²⁰ Deylemî'nin zayıf bir senedle rivayet ettiği bir hadistir. Aclûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 208, H. No: 2404.

³²¹ Yetik, *a.g.m.*, s. 132.

bizzat içerisinde, merkezinde bulunuyordu. Hz. Peygamber (sav)'in zâhidliği, Hint felsefesinden esinlenerek elde edilen mahrumiyet zâhidliği değildi. Bu zâhidlik, başkasını nefesine tercih edebilme (Îsâru ale'n-nefs), başkaları için çalışıp kazanan kimsenin zâhidliği idi. Onun zâhidliği, manastırlara kapanan râhiplerin zâhidliğine benzemiyordu. Aksine o, hayatın bütün alanlarında uğraş veriyor ve bu ruhu çevresindeki insanlara aşılama çalışıyordu.³²²

Bu ilke gereği Hz. Peygamber, ümmetine dengeli ve itidalli bir dini hayat tavsiye etmiş, devamlı yapılan ibadetlerin Allah nezdinde amellerin en hayırlısı olduğunu belirtmiştir. Onun kulluk ve ibadetindeki dikkat edilmesi gereken asıl önemli nokta, dünya ve âhîret işlerini en güzel şekilde bağdaştırmasıdır. Günlerini üçe ayırırdı. Birinci kısmını ailesi ve istirahatı için, ikinci kısmını ümmetiyle meşgul olmak için, üçüncü kısmını da ibadet için ayırırdı.³²³

Bütün bunlardan özet olarak ortaya şu çıkmaktadır: Hz. Peygamber'in ruhu, yaşayışı İslam rûhâniyatının kaynağı, Kur'ân ise bu kaynağı en güzel biçimde şekillendiren, besleyen ilahi bir kitaptır. Hz. Peygamber (sav)'in bizzat özünden çıkan rûhâni yolun tamamı varlığını,

³²² Muhammed, Ebû Zehrâ, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, (trc. Mehmet Keskin), Kitabevi, İstanbul, 1997, 3. Baskı, c. I, s. 318-319.

³²³ Polat, *a.g.m.*, s.274.

ilâhi kelama borçludur.³²⁴ Bundan dolayı Hz. Peygamber'in zühd anlayışı, dünyayı ve maddeyi aşmayı, her türlü lüks ve israftan uzak bir yaşayışı, çalışmayı, hayatın içinde olmayı, dünyanın imar ve intizamı için gayret göstermeyi gerekli ve zorunlu kılmaktadır.³²⁵ Resûlullah (sav) efendimiz, yaşadığı hayat tarzıyla dünya ve nimetleri konusunda takınılması gerekli tavrın nasıl olacağını göstermiştir. Onun zühdî unsurlar içeren bu tavır ve davranışları tamamen islâmî yaşamaktan ibaretti. O bu konuda en güzel örnekleri vermiş, aynı zamanda maddeye kul olmayan örnek bir nesil yetiştirmiştir. O daima mütevazî sade ve basit bir hayat sürmüştür.

III) Sahâbe'nin Zühd Hayatından Örnekler:

Hz. Peygamber (sav)'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan sünnetinin sonraki nesillere ulaştırılmasında en büyük hizmeti gören; Kur'ân-ı Kerim'in, Allah'a iman, iyiliği emredip kötülükten sakındırma ve insanlar arsından seçilmiş en hayırlı ümmet olma gibi vasıflarını zikrederek

³²⁴ Nasr, Seyyid Hüseyin, "İslâm Rûhâniyetinin Kaynağı Olarak Kur'ân", (trc. Himmet Konur), *Türkiye Günlüğü*, Temmuz-Ağustos, 1994, sayı, 29, s. 94.

³²⁵ Yetik, *a.g.m.*, s.135.

övdüğü;³²⁶ Resûlullah (sav)'ın da: *Ashâbıma sövmeyin. Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, sizden biriniz Uhud dağı kadar altın infak etse onlardan birinin verdiği bir ölçek, hatta yarım ölçek derecesine ulaşamaz.*"³²⁷ diye medhettiği ilk nesil olan ashâb, her konuda kendilerine Hz. Peygamber (sav)'i örnek almışlardır.

Ashâb-ı Kirâm, Resûl-i Ekrem (sav) gibi, kılık-kıyafete, yeme-içmeye önem vermemekte, ibadet ve tefekkür için تنها yerleri tercih etmekte, tam bir teslimiyet ve tevekkül yaşantısı sürmekte, Hz. Peygamber (sav)'in sohbet meclislerinde o konuşurken, başlarını önlerine eğmekte, derin bir huşu' ve sükûta dalmakta, kendilerinden geçmekte, gözleri yaşarmakta, kalpleri titremekte, Hz. Peygamber (sav)'in huzurundan ayrıldıkları zaman, aynı rûhî hâlî sürdüremedikleri için üzülmemekte, bundan dolayı kendilerinin münafık olduğunu zanneden sahâbeler bulunmaktaydı.³²⁸ Kısaca, onun sahâbileri de kendisi gibi

³²⁶ Bkz. Âl-i İmrân, 3/110.

³²⁷ Buhârî, *es-Sahîh*, Fezâilü Ashâbı'n-Nebi 5, c. IV, s. 198.; Müslim, *es-Sahîh*, Fezâilü's-Sahabe 54, c. II, s. 1967, H. No: 2540, 2541.; Tirmizî, *es-Sünen*, Menâkıb 58, c. V, s. 695, H. No: 3861.

³²⁸ Sahâbeden Hanzala'nın durumu şöyleydi: Biz Allah Resûlünün yanında bulunurken o bize cennet ve cehennemi anlatıyor, biz adeta gözlerimizle onu görür gibi oluyoruz. Ancak çocuklarımızın yanına gidince durum değişiyor. Ben bu halim için insanlara Hanzala münafık oldu diyordum. Nihayet Hanzala, Hz.

zühd ve takvâ yolunu seçmişlerdi ve zühd onların döneminde cemiyet halinde yaşanan bir haldir.³²⁹

Kur'ân'ın insanlık için en güzel örnek olarak sunduğu³³⁰ Allah elçisinin, insanlığın önüne koyduğu hayat, gerçeği ve hikmeti arayan her insan için örnek alınacak bir hayattır. Özellikle O'nunla birlikte olma bahtiyarlığına eren sahabilerin onu örnek alma ve ondan etkilenme dereceleri, karakter ve yetenekleri ölçüsünde farklılıklar göstermiştir.

Bununla birlikte Ashâb-ı Kirâm arasında hem zühd anlayışı, hem de zühdi farklılıklar bulunduğu da gerçektir.

Günlük yaşantısını zühd yaşantısına uygun sürdürme hususunda, sahâbiler arasında belli kişiler örnek gösterilse de, sahâbilerin genelinin bu anlayışla yaşadıklarını söylemek fazla abartılı olmayacaktır. Zühd ve tasavvufla ilgilenenlerin, ilk örnekleri olarak Hz. Peygamber ve ashâbı olduğu hususunda ısrarcı bir tavır sergiledikleri göz önünde bulundurulması gerekir.³³¹

Peygamber'in yanına gitti. Durumu ona da anlatınca, Peygamber (sav) buyurdu ki; *"Ya Hanzala! Siz evlerinizde benim yanımda olduğunuz gibi olsanız, melekler yataklarınızda sizinle el sıkışırdı. Fakat bazen öyle, bazen böyle."* Bkz. İbn Mâce, *es-Sünen*, Zühd 28, c. II, s. 1416, H. No: 4239.

³²⁹ Özköse, *a.g.m.*, s. 178

³³⁰ Ahzâb, 33/21.

³³¹ Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yay., 2001, Konya, s. 30.

Hz. Peygamber (sav) zamanında çeşitli eğilimlere sahip olan sahâbiler vardı. Sahâbenin bir kısmı, hem din hem dünya ilişkileriyle meşgul olmuştur. Dünya ve nimetlerine karşı müspet tavır alıp servet edinmeyi sakıncalı görmeyen ve onu İslam için kullanmayı benimseyen, bununla birlikte kalplerinde dünyaya yer vermeyenler. Dört halife, Abdurrahman b. Avf (ö. 31/651), Talha b. Ubeydullah (ö. 36/701), Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/7001), vb. sahâbiler bu grubu oluşturmaktadır.

Zenginlik içerisinde bulunan bu sahâbiler de, mallarını hayır ve iyilik işlerinde, ordunun savaşa hazırlanmasında, fakir ve ihtiyaç sahiplerine tasaddukta harcadılar. Şahsi ve aile hayatlarında ise zenginlerin yaşadığı gibi nimetleri saçıp savurarak yaşamadılar. Gayet sade, gösteriştan uzak bir hayat yaşadılar.³³²

Yukarıdaki özelliklere sahip sahâbenin yanında bir kısmı da bütün mesailerini din yoluna hasretmişlerdi. Bununla beraber bir kısmı ilim öğrenmeye, bir kısmı dini tebliğe, bir kısmı cihada, bir kısmı yöneticiliğe daha fazla ilgi duyuyor, bir kısmı da ibadete daha fazla önem veriyor, uhrevî kurtuluş üzerinde yoğunlaşıyorlardı.

³³² Medkûr, *a.g.m.*, s. 282-283.

Ebû Zerr el-Gıfârî (ö. 32/653), Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652) ve Ebû Hureyre³³³ (ö. 58/678) gibi dünyaya kalplerinde yer vermeyen, aza kanaat eden, daha ziyade kendilerini ilim ve ibadete adayan, Hz. Peygamber (sav)'in ilim meclisini kaçırmak istemeyen fakir sahâbiler ikinci kısma dahil olanlardandır.

Bunların dışında bir önceki bölümde anlatıldığı gibi, zühdde aşırılığa kaçmak istemeleri sebebiyle Resûl-i Ekrem tarafından uyarılan birkaç sahâbi vardır. Ancak sahabenin hayatına bakıldığında, dünyaya karşı zâhidane bir hayat sürdükleri dikkat çekmektedir. İster zengin veya fakir, isterse güçlü veya zayıf olsun, sahâbilerin kendi anlayış ve temayüllerine göre dünya ve nimetlerine karşı az-çok farklı tavır sergiledikleri, çoğunlukla da zühd ve takvâ yolunu tercih ettikleri görülmektedir.³³⁴

Ancak Hz. Peygamber (sav), Ashâb-ı Kirâm arasında bütün dikkatini zühde ya da ibadet hayatına veren sahâbileri uyarmıştır. Kur'ân ve Hz. Peygamber (sav)'in dünyaya karşı zühde işaret etmelerine rağmen, Resûlullâh'ın ashâbı uyarması, onları mesihi ve budist anlamda sosyal hayatın içerisinde çekilen zühd anlayışıdır. Çünkü İslam her şeyden

³³³ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd ez-Zührî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâr-Sâdr, Beyrût, 1957, c. IV, s. 219.

³³⁴ Tatlı, *a.g.e.*, s. 112-113.

önce, sosyal ve ameli bir dindir. Ancak Sünnî ve basit zühd anlayışını teşvik etmiştir.³³⁵

Ashâbın içinde zâhidane bir hayat yaşamasına rağmen fazla dünya malından rahatsızlık duymayanlarında varlığı bilinmektedir. Nitekim Abdullah İbn Ömer (ö.73/692) "*Uhud dağı kadar altınım olsa ve zekatını versem buna aldırmam.*"³³⁶ dediği nakledilmektedir. Ticaretle geçimini sağlayan İbn Ömer elinde bulunanları bekletmekten hoşlanmaz, onu Allah için dağıtmayı severdi. Bir defasında bir mecliste otururken kendisine on iki bin dinar para gelmiş, hepsini dağıtmadan ayağa kalkmamıştı.³³⁷

Resûlullâh ve Ashâbı Kirâm'ın zühdünün temelini, Allah sevgisi, ibadetlerle meşgul olma, Allah'a yönelme, dünyanın süslerinden yüz çevirme, mal-makam arzusu taşımama oluşturmaktadır.³³⁸

Bir kısım sahâbinin dünyaya karşı zâhidane bir hayat sürmeleri ön plana çıkmış olmasına rağmen, ister zengin veya fakir olsun, ister güçlü yahut zayıf olsun, sahâbilerin

³³⁵ Affî, Ebu'l-Alâ, *a.g.e.*, s. 61-67.

³³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'z-Zühd*, c. II, s. 287, H. No:1081.

³³⁷ Ahmed. B. Hanbel, *a.g.e.*, c. II, s. 283, H.No: 1060.

³³⁸ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn Hadramî, *Mukaddime*, (trc. Halil Kendir), Yeni Şafak Yay., Ankara, 2004, c. II, s. 677.

kendi anlayış ve temayüllerine göre dünya ve nimetlerine karşı mesafeli bir tutum içerisinde olmuşlardır.

Ashâb-ı Kirâm arasında zühd ve takvâsıyla temayüz eden sahâbilerin bazılarında burada daha detaylı bahsetmek istiyoruz.

A) Hz. Ebubekir ve Zühd Hayatı:

Hz. Peygamber (sav)'in en yakın arkadaşı olan Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Kureyş'in en büyük tüccar ve servet sahiplerinden biri olmasına rağmen oldukça sade ve mütevazî bir hayat sürmüştür. Sünnî tasavvuf telakkisinde o, zühd ve vera'î ile zühdi hayatın ashâb içerisindeki önderlerinden sayılır.

Servetini Allah yolunda harcıyıp mütevazî elbiseler giydiği için "Zü'l-Hilâl," çok şefkatli ve merhametli olduğu için "Evvâh" lakaplarıyla anılmıştır. Ancak onun en meşhur lakabı "Sıddîk"'tır. Çok samimi çok sadık anlamına gelen bu lakap, kendisine, mi'raç olayı başta olmak üzere gaybla ilgili haberleri hiç tereddütsüz kabul ettiği için bizzat Resûl-i Ekrem tarafından verilmiş ve İslam Tarihinde bununla meşhur olmuştur.³³⁹

³³⁹ Fayda, Mustafa, "Hz. Ebû Bekir", *TDVİA*, İstanbul, 1994, c. X, s. 103.

Serveti onun zâhidane bir hayat yaşamasına engel olmamış, aksine o dünya malını en verimli bir şekilde kullanarak bütün varını yoğunu Allah Resûlü (sav)'nün önüne sermiştir. Çünkü o, dünyanın ve dünyaya ait şeylerin, kendisiyle meşgul olacak kadar değeri olmadığını, İnsan fâni ile meşgul olduğu zaman ebedî olanın kendisine perdelenmiş olacağını biliyor hayatını ona göre tanzim ediyordu.³⁴⁰

Vâsıtî der ki: Bu ümmet içerisinde sûfiyye lisanıyla ve işaretle ilk konuşan Hz. Ebû Bekir (ra)'dır. Vâsîtî bu sözüyle Hz. Ebû Bekir (ra)'in şu sözüne işaret etmiştir. Bir savaşta Allah Resûlü'ne malının tamamını getirdiğinde; "*çoluk çocuğuna ne bıraktın?*" sorusuna; "*Allah'ı ve Resûlü'nü bıraktım.*" cevabına işaret etmiştir.³⁴¹ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Hz. Ebû Bekir'in bütün malını sadaka olarak vermesi Hz Peygamber'in onu bundan men etmemesi istisnâî bir durumdur. Ya da Hz. Ebû Bekir ve ailesinin sabırlı ve kuvvetli bir tevekkül sahibi olmasındandır. Onun bu özel hali ümmet için bağlayıcı bir

³⁴⁰ Hucvirî, Ali Osman b. Cüllâbi, *Keşfu'l-Mahcûb*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1982, s. 156.

³⁴¹ Tûsî, *a.g.e.*, s. 129.

örnek değildir. Zira Allah Resûlü ifade ettiği gibi
*"sadakanın iyisi ihtiyaç fazlası maldan verilendir."*³⁴²

Hz. Peygamber (sav); *"Ebû Bekir hariç, her kimin iyiliği dokunmuşsa mutlaka kendisine karşılığını vermişizdir. Ancak, bizim nezdimizde onun öyle bir iyiliği var ki, bu iyiliğin karşılığını, ona, kıyamet günü Allah-ü Teâlâ verecektir. Hiç kimsenin malı, Ebû Bekir'in malı kadar beni faydalandırmamıştır. Birisini dost edinecek olsaydım, mutlaka Ebû Bekir'i edinirdim."*³⁴³ demiştir.

Hz. Ebû Bekir (ra)'in şüphelilerden sakınma konusunda gösterdiği özen, ondaki vera' ve takvâ duygusunun tezahürü olduğu gibi, tasavvuftaki *"helal lokma"* inceliğinin de esasıdır. Nitekim bir gün kendisine ikram edilen bir yemeğin şüpheli olduğunu öğrenince ağzına parmağını sokup kusmuş ve şunları söylemişti. "Eğer bu lokma, canım çıkmadan çıkmayacak olsa yine de zorlardım. Çünkü ben Allah Resûlü'nü şöyle buyururken duymuştum:"
*"Haramla beslenen vücuda yakışan cehennemdir."*³⁴⁴

³⁴² Buhârî, *es-Sahîh*, Zekat 18, c. II, s. 118.; Müslim, *es-Sahîh*, Zekat, 32, c. I, s. 717, H. No: 1034.; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Zekat 39, c. II, s. 310, H. No: 1673.; Nesâî, *es-Sünen*, Zekat 53, c. V, s. 62, H. No: 2533.

³⁴³ Tirmizî, *es-Sünen*, Menâkıb 15, c. V, s. 607, H. No: 3659-3660.

³⁴⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, Cuma 38, c. II, s. 426, H. No: 542.

Cömertliği takvâda, zenginliği tam inançta, şerefi alçak gönüllülükte bulduğunu söylerdi.³⁴⁵

Hiz. Ebû Bekir sünni tasavvuf telakkisinde zühid, vera' ve takvâsı ile, zâhidliğin ve tasavvufî hayatın ashâb içindeki en önde gelenlerinden sayılır. Yaşamının her safhasında dünyanın fâni olduğunu göz önünde bulundurarak hayatını devam ettirmiş, sahip olduğu malî mülkü Allah yolunda harcama hususunda kesinlikle tereddüt göstermemiştir. Hiz. Ebû Bekir de bütün zenginliğine rağmen Hiz. Peygamber gibi, ihtiyârî fakirliği tercih etmiştir.

B) Hiz. Ömer ve Zühid Hayatı:

Hakkında Resûlullah (sav)'ın *"Sizden önceki ümmetlerde muhaddesûn (İbn Vehb'e göre ilham verilenler) vardı. Eğer bu ümmette de böylesi varsa, o da Hiz. Ömer'dir."*³⁴⁶ buyurarak övdüğü, Hiz. Ömer (ö. 43/642)'in, dünyaya ve dünyalığa önem vermediği, son derece zâhidane bir hayata sahip olduğu bilinmektedir. O, dünya ile âhiretten birisinin tercihi söz konusu olduğu zaman, hiç tereddüt

³⁴⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 90.

³⁴⁶ Buhârî, *es-Sahîh*, Fezâilü Eshâbi'n-Nebî 6, c. IV, s. 198.; Müslim, *es-Sahîh*, Fezâilü's-Sahâbe 2, c. II, s. 1863, H. No: 2398.

etmeden âhireti tercih etmiştir.³⁴⁷ O, dünya hiçbir zaman hak dostları için zevk ve safa yeri olmaz, diyor, bela ve musibet temeli üzerine kurulmuş olan bir evin içinde bela ve musibetin eksik olmayacağını ifade ederek dünyaya karşı bel bağlamamayı ve daima tedbirli olmayı öğütlüyordu.³⁴⁸ Halifelik yıllarında üzerinde on iki yama bulunan bir gömlekle halka hutbe okuduğu rivayet edilen Hz. Ömer (ra)'ın, bir Cuma günü mescide gecikerek geldiği için cemaatten özür dilemesi ve:

*"Beni ancak şu elbisenin yıkanması alıkoymuştur. O yıkanıyordu ve benim ondan başka giyecek hiç elbisem yoktu."*³⁴⁹ demesinden lüks ve ihtişamlı bir hayat yerine sade bir hayatı tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Onun böyle basit ve sade bir hayatı tercih etmesi, Resûlullâh (sav)'ı ve Hz. Ebû Bekir (ra)'i örnek almayı arzu etmesindendir.³⁵⁰ Kızı Hafsa'nın ona: "Allah'ın bol rızık ve hayır ihsan etmesi sebebiyle daha yumuşak elbiseler giymesini, daha güzel yemekler yemesini" teklif etmesi üzerine Hz. Ömer, Resûlullah (sav)'ın çektiği geçim

³⁴⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 91.

³⁴⁸ Hucvirî, *a.g.e.*, s. 158-159.

³⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 182, H. No: 653.

³⁵⁰ Duman, Mustafa, *Ömer b. Abdü'l-Aziz ve Zühd Anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Bünyamin Solmaz), Konya, 2003, s. 23.

sıkıntısından bahsetmiş ve: *"Allah'a yemin olsun ki şayet başarabilirsem Hz. Peygamber (sav) ve Hz. Ebû Bekir (ra)'e bu konuda ortak olup onların yaşadığı gibi yaşayacağım. Belki bu sayede, o ikisinin âhirette elde ettikleri güzel hayata ulaşabilirim."*³⁵¹ demiştir.

Halifeliği zamanında pek çok köleleri bulunmasına rağmen, sırtına yüklediği odun destesini taşır ve bunu "niye adamlarına taşıtmıyorsun?" diyenlere, "nefsimi denemek ve onu ıslah etmek istiyorum" cevabını verir, nefsinin mal ve mevkiye güvenmesine fırsat vermezdi. Onun bu sözleri mutasavvıfların nefis mücahedesine örneklik edebilecek özelliktedir.³⁵²

Ebû Musa el-Eşâri'ye yazdığı bir mektupta da "dünya hayatında âhireti kazandıracak amellere nail olabilmek için, zühdden daha faziletli bir şeyin olmadığını" ifade etmiştir.³⁵³

Ancak şunu da ifade edelim ki, bütün bunlar onun dünya ve nimetlerinden yüz çevirip onlardan istifade etmediği anlamına gelmemelidir. Bilakis o sahip olunan nimetlerin âhîret hayatına fayda sağlayacak şekilde kullanılmasını öğütlemektedir.

³⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 183, H. No: 658.

³⁵² Yılmaz, *a.g.e.*, s. 92.

³⁵³ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 180, H. No: 645.

Nitekim bir gün adamın birinin fitneden Allah'a sığındığını duydu. Bunun üzerine ona "ben senin duandan rabbime sığınıyorum. Sen Allah Teâlâ'ya sana mal ve çoluk çocuk vermemesi için mi dua ediyorsun? Fitneden Allah'a sığınmak istediğinizde, onun insanı sapıklığa ve kötü yola sevk edenlerinden sığınınız."³⁵⁴ diyerek, evladın ve sahip olunan malın bizzat kötü değil, sahip olunan şeylerin kullanılma biçiminin önemli olduğuna işaret etmiştir.

C) Hz. Osman ve Zühd Hayatı:

Hz. Osman (ö. 35/656) Kur'ân okumaya düşkünlüğü, ağlaması, sehâveti, gece ibadeti, hayası ve sabrı nedeniyle sûfilerin örnek aldığı sahabidir. Hz. Osman'da Hz. Ebû Bekir gibi servet sahibi olduğu halde zühd ve takvâ içinde nasıl yaşanılmasını gerektiğini gösteren sahâbîlerdendir.

Hz. Ali, (ö. 40/661) onun: *"Onlar ki iman ettiler, sâlih ameller işlediler, sonra ittikâ ettiler. İnandılar, sonra ittikâ ettiler ve ihsan ettiler. Şüphesiz Allah ihsan edenleri sever."*³⁵⁵ zümresinden olduğunu söyler.³⁵⁶ Abdullah İbn Ömer de onun: *"Yoksa o kimse mi ki gece saatlerinde secde*

³⁵⁴ Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayatü's-Sahabe*, (trc: Ali Arslan), Akçağ Yay., Ankara, 1995, c. IV, s. 74.

³⁵⁵ Maide, 5/93.

³⁵⁶ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfîyâ*, Dâru kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, T.siz., c. I, s. 56.

etmekte ve ayakta ibadet etmektedir. Âhiretten korkar ve Rabbinin rahmetini umar."³⁵⁷ diye âyeti kerîmenin bahsettiği özelliklere sahip zümreden olduğunu söyler.³⁵⁸

Halka imaretten yemek dağıttığı halde evine gidip sirke ile zeytin yağı yediği rivayet edilen Hz. Osman (ra)'ın³⁵⁹, malıyla ve canıyla Allah yolunda cihad ettiği, dünyaya karşı zühd ve takvâ sahibi olarak yaşadığı görülmektedir.³⁶⁰

Hz. Osman (ra)'ın en önemli özelliği biriktirmiş olduğu malı, serveti kendi nefsi için değil de İslam için veya ihtiyacı olan müslümanlar için harcamasıdır. Çünkü o şöyle derdi: *İslam'da açılan bir gediği kendisiyle kapamaya yarayacağını bilmesem bu malı biriktirmezdim.*"³⁶¹ Bunun alameti, malı dağıtmayı elinde tutmaktan daha çok sevmesiydi. Nitekim Resûlullah (sav), müslümanların zorluk ordusuna (Ceyşü'l-Üsre/Tebük ordusu) bağışta bulunmalarını isteyince Hz. Osman, Allah yolunda tam techizatlı üç yüz deve vermeyi üzerine almıştı. Yine müslümanların susuzluk çektiği dönemde Rûme kuyusunu satın alıp vakfetmişti. Bu olaylar üzerine Hz. Peygamber: *"Bu bağışlarından sonra ne yapsa Osman'a zarar*

³⁵⁷ Zümer, 39/9.

³⁵⁸ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. I, s. 56.

³⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c. I, s. 188, H. No. 682.

³⁶⁰ Tatlı, *a.g.e.*, s. 121.

³⁶¹ Tûsî, *a.g.e.*, s. 135.

vermez."³⁶² buyurarak onun bu fedakarlığı karşısında çok memnun olduğunu ifade etmiştir.

Osman b. Affân (ra), tahkik ehli mertebelerinin en yücelerinden olan temkin ile özdeşleşmiştir. Pek çok kölesi ve hizmetçisi varken bahçesinden odun destesini sırtıyla taşıdığını görenler kendisine: "Niye bu işi kölelerine yaptırmıyorsun?" diye sormuşlar. Şöyle cevap vermiş: "Evet bunu onlara yaptırabilirim, Fakat nefsim bundan acizlik duyacak mı diye denemek istedim." Bu olay topladığı mala aldanmasın diye nefsinin riyâzatla eğittiğini gösterir.³⁶³

Hz. Osman'ın temkin, sebat ve istikamet özelliklerinden biri de şu olayda ortaya çıkmaktadır: Katl olunup şehit düştüğü gün hiç yerinden ayrılmamış ve ümmetin fitnesine sebep olmamak için kimsenin savaşa girmesine izin vermediği gibi, odasında öldürülünceye kadar Kur'ân'ı elinden düşürmemiştir.³⁶⁴

Hz. Osman (ra) şöyle buyurmuştur: "Ben hayrı dört şeyde buldum:

- 1- Nafilelerle çok meşgul olup Allah'ın sevgisine ermeye çalışmak,

³⁶² Tirmizî, *es-Sünen*, Menâkıb 18, c. V, s. 625, H. No: 3700.

³⁶³ Tûsî, *a.g.e.*, s. 136.

³⁶⁴ Hucvirî, *a.g.e.*, s. 159.

- 2- Allah'ın emrettiklerinin yerine getirilmesinde, yasakladıklarından kaçınılması hususunda sabır,
- 3- Allah'ın takdirine rıza,
- 4- Nazar-ı ilahîden haya." ³⁶⁵

Sahabe arasında zühdü, takvâsı, yumuşak huyluluğu, haya³⁶⁶ ve edebiyle önde gelen sahabelerden olan Hz. Osman, müslüman olduğu zaman Mekke'nin hatırı sayılır zenginlerinden biri olmasına rağmen, İslam'a girdikten sonra bu malı müslümanların hizmetinde kullanmış, kendisi de gayet sade bir hayat sürmüştür.

D) Hz. Ali ve Zühd Hayatı

Hz. Peygamber'in "*İlim şehrinin kapısı*"³⁶⁷ diye tanıttığı Hz. Ali (ö. 40/661), Ashâb-ı Kirâm arasında Kur'ân, Hadis ve özellikle Fıkıh alanındaki bilgileriyle kendini kabul ettirmiş bir otoritedir. Hz. Peygamber'e ilk inananlardan biri olması, Hz. Peygamber (sav)'in evinde ve himayesi altında büyüüp yetişmesi, en sıkıntılı günlerinde yanı başında bulunması, ayrıca hem amcazadesi hem de damadı olması gibi sebeplerle ilim sahasında derin bir

³⁶⁵ Tûsî, *a.g.e.*, s.137.

³⁶⁶ Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur. "*Haya konusunda ümmetimin en şiddetlisi Osman b. Affândır.* Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. I, s. 56.

³⁶⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, Menâkıb 20, c. V, s. 637, H. No: 3723.

bilgiye sahipti. Âyetlerin nerede ve ne zaman nazil olduğunu çok iyi bilir ve bu konuda bilgisinden faydalanmak isteyenleri kendisine soru sormaya teşvik ederdi.³⁶⁸

Cüneyd-i Bağdâdî, Hz. Ali hakkında şöyle demiştir: *"Hz. Ali eğer harplerle meşgul olmasaydı tasavvuf ilmiyle ilgili pek çok hususu bizlere öğretirdi. Çünkü o, Allah'ın kendisine ledünnî ilim verdiği kâmil bir insandı."*³⁶⁹ Bu özellikleriyle o, Allah Resûlü'nün ashâbı içerisinde ma'na, işaret, lafzi tevhid, marifet ve iman gibi hususlarda özel bir yeri vardır.³⁷⁰

Hz. Ali (ra) zühd ve takvâ sahibiydi. Kaynakların bildirdiğine göre o, fazla servet sahibi bulunmamasına rağmen, son derece cömert olup devamlı muhtaçlara yardım ederdi. Hz. Ali'ye ait olduğu rivayet edilen şu söz onun zühd anlayışını ortaya koymaktadır. *"Sizin için en korktuğum iki şeyden birisi tûl-i emel, diğeri ise hevâyâ tabi olmaktır. Tûl-i emel (dünyaya ait tükenmek bilmeyen arzu ve istekler) size âhireti unuttururken, hevâyâ tabi olmanız da sizi Allah'tan uzaklaştırır. İyi bilin ki dünya geçip gitmekte, âhiret ise size*

³⁶⁸ Kandemir, M. Yaşar, "Hz. Ali". TDVİA., İstanbul, 1989, c. II, s. 375 vd.

³⁶⁹ Tûsî, Luma, s.137.

³⁷⁰ Tûsî, Luma. s. 137.

doğru yönelip gelmektedir..."³⁷¹ Görüldüğü üzere Hz. Ali'ye göre tûl-i emel ve hevâya tabi olmak, insanın zâhid olmasını engelleyen iki kötü sıfattır.

Yine kendisine "en temiz kazanç nedir"? diye soran kişiye; Hz. Ali'nin cevabı "*Kalbinin Allah sevgisiyle zengin olması (yani gönül zenginliği)*" dır.³⁷² Gönline Allah'ı yerleştirip onunla zengin olan kalp, dünyanın maddi olan şeylerinin elinde bulunmaması sebebiyle fakir hale gelmez. Dünya malının eline geçmesi de kendisinde o mal dolayısıyla gereksiz bir güvene sebep olmaz. Çünkü o, kalbindeki Allah (cc) sevgisiyle asıl zenginliği tatmıştır. Hz. Ali'ye "zühd nedir?" diye sorulduğunda o şu cevabı verir: 'Dünyayı ister müslüman, ister kafir yesin buna aldırmamandır.'³⁷³

Namaz vakti geldiği zaman sarsılır, rengi değişirdi. Niçin böyle olduğunu soranlara: "*Allah'ın, göklere, yere ve dağlara arz edip onların kabul etmekten çekindikleri, insanın yüklenmiş olduğu emaneti*"³⁷⁴ ödemenin zamanı geldi. Bilmem ki üzerime aldığım emaneti güzelce eda

³⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'z-Zühd*, c. I, s. 191-192, H. No: 692.

³⁷² Hucvirî, *a.g.e.*, s. 161.

³⁷³ Kelâbâzî, *Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1979, s. 142.

³⁷⁴ Ahzab, 33/72.

edebilecek miyim, edemeyecek miyim?"³⁷⁵ diyor ve ekliyordu: "Bütün hayır şu dört şeyde toplanmıştır: Susmak, konuşmak, bakmak ve hareket etmek. Her konuşma ki Allah'ı anmıyor, o boş konuşma demektir. Her susma ki tefekkürle değildir, o unutma (sehv) dır. Her bakma ki ibretli değildir, o bakma gaflettir. Her hareket ki Allah'a ibadet değildir, fetrettir. Allah bir kulun hayrını murat ettiği zaman; konuşmasını zikir, susmasını fikir, nazarını ibret, hareketini ibadet yapar."³⁷⁶

İman hususundaki sözü Tasavvufî bir mana taşır: "İman, kalpte beyaz bir nokta peyda eder. İman arttıkça kalbin beyazlığı da artar. İman kamil olunca kalp tam beyazlanır. Nifakta kalpte siyah bir nokta peyda eder. Nifak arttıkça kalbin siyahlığı da artar. Nifak tamamlanınca kalpde tamamen kararır."³⁷⁷

Bu ve buna benzer haberler gösteriyor ki Hz. Ali'nin ashâb arasında ayrı bir yeri vardır. Tasavvuf tarihine bir bütün olarak bakıldığında da, sûfilerin genellikle, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'yi ve ona atfedilen rivayetleri belli düşünce ve uygulamalarında dayanak olarak benimsedikleri görülür. Onlar, diğer râşid halifeler ve

³⁷⁵ Tûsî, *a.g.e.*, s. 181.

³⁷⁶ Tûsî, *a.g.e.*, s. 182.

³⁷⁷ Tûsî, *a.g.e.*, s. 180.

ashabın önde gelenlerini saygıyla anmalarına ve yer yer belli konularda örnek göstermelerine rağmen Hz. Ali'ye ve Ali evladına farklı bir konum tayin etmişlerdir.³⁷⁸ Hz. Peygamber'e olan yakınlığı, ilimde derin bir anlayışa sahip olması, hem Hz. Peygamber zamanında hem de O'nun vefatından sonra, ihlas ve takvâ üzere yaşaması, mutasavvıfların onu baş olarak görmelerine neden olmuştur.

Allah Resûlü ve hulefâ-i râşidinin hayatında zühd, takvâ, sabır, tevekkül, cömertlik, feragat şeklinde yaşandığını gördüğümüz rûhânî hayatın diğer sahâbilerce de benimsendiğini ve en güzel örneklerin onlar tarafından yaşandığını görüyoruz. Nitekim Allah Resûlü'nden önceleri dünyalık isteyen hanımları bile, nazil olan ayetten sonra bundan vazgeçerek Allah Resûlü'nün gösteriştan uzak sade hayatını gönül rahatlığıyla benimsediler.

E) Ashâb-ı Suffe ve Zühd Hayatı:

Suffe, sözlüklere göre ev ve konaklarda bulunan eyvan, sedd, seki türü yüksekçe oturma mekanları için kullanılan bir tabirdir.³⁷⁹ Ashâb-ı Suffe ise, vakitlerinin

³⁷⁸ Çift, Salih, "Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali", *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa, 2005, ss. 117-148.

³⁷⁹ Asım Efendi, *a.g.e.*, Suffa md., c. III, s. 644.

tamamını Hz. Peygamber'in mescidinde ilim öğrenmekle geçiren ve orada barınan ashâba verilen isimdir. Bunlar çiftçilik, hayvancılık, ya da ticaret gibi bir işle meşgul olmazlar, Mescid-i Nebevî'de yiyip içer, orada yatıp kalkarlardı. Bunların genellikle muhacir ve ensarın fakirlerinden oluşan, sayıları, sayıları 70 ilâ 300 arasında değişen sahâbilerden meydana geldiği bilinmektedir. Bu sahâbiler hem hadis ve sünnet hem de tasavvuf ve İslam medeniyeti açısından özel bir önem taşımaktadır.³⁸⁰

Onların dünya hayatına bakışları, Allah'a tevekkül ederek O'na sonsuz bir güven duymak, Allah için dünya nimetlerinden yüz çevirerek ibadet ve tâata devam etmek, Allah yolunda nefsi kontrol etmek, duaya ve Resûlullâh'ın sünneti seniyyesine yapışmak³⁸¹ şeklinde özetlenebilir.

Sahâbe nesli içerisinde hulefâ-i râşidin, aşere-i mübeşşeri ve ashâb-ı bedirden sonra ashâb-ı suffanın özel bir yeri vardır. Aslında sahâbe nesli bir kadro hareketi, suffadaki sahâbeler ise bu kadronun ilmî, mânevi ve askeri

³⁸⁰ Yılmaz, H. Kamil, "Tasavvufî Açından Ashâb-ı Suffa", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı 7, Eylül-Aralık 2001, Ankara, ss. 9-27.

³⁸¹ Yılmaz, "Tasavvufî Açından Ashâb-ı Suffa", Üsküdârî, İsmail b. Abdullah'ın "Suffa Ehli ve Halleri", adlı risalesini 27-31 sayfaları arasında tercüme etmiştir. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, sayı 7, Eylül-Aralık 2001, Ankara, s. 30.

konulardaki hazır kıtası konumundaydı.³⁸² Bu özellikleri dolayısıyla suffa İslam'ın ilk üniversitesi olarak adlandırılmıştır.³⁸³ Çünkü onlar dinin kaynağına en yakın, Hz. Peygamber'in meclisinin müdavimi durumundaydılar. Bunun neticesi olarak ilmi bakımdan daha hızlı yetişiyorlar ve ilimleri de daha kalıcı oluyordu. Nitekim ashâb arasında en çok hadis rivayet etmekle tanınan sahabiler (muksirûn) genellikle bu toplumun içinden çıkmıştır. Bunların başında gelen Ebû Hureyre şunları söyler:

Benim çok fazla hadis rivayet etmiş olmam fazla abartılmasın. Çünkü muhâcir kardeşlerimiz çarşıda, pazarda ticaretle; ensâr tarlada, bahçede ziraat ve hayvancılıkla meşgulken ben boğaz tokluğuna Allah Resûlü'nün nasihatlarını dinliyor, ezberliyor ve onların şahit olmadığı olaylara şahid olma imkanını elde ediyordum."³⁸⁴ Hz. Peygamber (sav)'e yakın olma özelliği sebebiyle sadece fakirler değil, Abdullah b. Ömer³⁸⁵ gibi ilme düşkün olan sahabilerden de suffada kalmayı baba evinde kalmaya tercih edenler çıkmıştır.

³⁸² Yılmaz, "Tasavvufî Açıdan Ashâb-ı Suffa", s. 13.

³⁸³ Hamîdullah, *a.g.e.*, c. II, s. 768.

³⁸⁴ Buhârî, *es-Sahîh*, İlim 42, c. I, s. 38.

³⁸⁵ Tûsî, *Luma*, s. 144.

Suffa ashâbının öğrendiklerinin başında okuma-yazma, Kur'ân okuma, hadis ezberleme ve diğer dini bilgiler gelir. Ahlâki konularda ise onlar, Allah Resûlü'yle aynîleşecek bir ortamdaydılar. Müslümanlar arasında ilk tasavvuf yoluna düşenler onlar arasından çıkmıştır.³⁸⁶ Suffa ehlinin dünyalık bir şeye sahip olmamaları, hayatlarını mescidde geçirmeleri, dünya meşgalesini tamamen terk edip ilim ve ibadetle meşgul olmaları, daha sonra tasavvuf döneminde ribat ve tekkelerde yaşayan sûfilerin örnek alması bakımından önemlidir.³⁸⁷ Suffa ehli dünyayı tamamen terk ettikleri için, ekip dikecek tarlaları, bakıp sağlayacak sürüleri ve ticaret yapacak ticarethaneleri yoktu. Bu sebeple içlerindeki kin ve düşmanlık zail olmuştur. Tekke ve ribatlarda yaşayan sûfilerin durumu suffa ashâbına benzetilmiştir. Çünkü onlar da aynı dava, aynı gaye ve aynı hal için bir araya gelmişlerdir.³⁸⁸

Ebû Hureyre, Ebû Zerr, Selman Fârisî, Ebû Musa el-Eşâri, Abdullah b. Mesûd, İbn Ömer ve Süheyb Rûmî gibi ârif ve zâhid sahabiler onlardandır. Ebû Hureyre'nin ashâb-ı suffa ile ilgili şu sözleri, onların hallerini en güzel şekilde

³⁸⁶ Hamîdullah, *a.g.e.*, c. II, s. 770.

³⁸⁷ Sühreverdî, Şihâbuddîn, *Avârifü'l-Meârif*, (trc. Dilaver Selvi), Umran yayınları, İstanbul, 1995, II. Baskı, s. 136.

³⁸⁸ Yılmaz, Tasavvufî Açından Ashâb-ı Suffa, s. 23.

ifade etmektedir. *"Suffa ashâbından yetmiş kadarını gördüm, giydikleri elbise namaz kılarken diz kapaklarına ulaşmıyordu. Bu yüzden rukûa vardıklarında avret yerleri açılmasın diye elbisenin eteğini çekiştiriyorlardı."*³⁸⁹

F) Ebû Zerr ve Zühhd Hayatı:

Mekke'de müslüman olanların dördüncüsü veya beşincisi olan Ebû Zerr Cundûp bin Cunâde el-Gıfârî (ra) zühhd konusunda ashâb-ı suffenin, en önde gelen sahâbilerindendi. Ebû Zerr, Hayatının sonuna kadar zühhd ve takvânın, kanaat ve istiğnanın temsilcisi olmuştur. O, Resûlullah vefat edinceye kadar onunla beraber oldu. Hz. Ebu Bekir'in vefatından sonra Şam'a gitti ve Hz. Osman'ın hilafetine kadar orada yaşadı.³⁹⁰

Ebû Zerr'i yalnızlığa ve inziva hayatına sevk eden şey, Hz. Osman döneminde özellikle Şam'ın fethinden sonra servetin bollaşması ve müslümanların lüks içinde yaşamaya başlamalarıdır. İşte bu dönemde Hz. Peygamber, (sav), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminin sadeliği ve basitliği yerine aşırılık ve gösteriş hakim olmuştu. Buna karşılık Şam'da bulunan Ebû Zerr, Hz. Peygamber devrinin sade

³⁸⁹ Buhârî, *es-Sahîh*, Salât 58, c. I, s. 113.

³⁹⁰ Erkan, Arif, *İslam'da Zühhd ve Tasavvuf*, Bahar Yay., İstanbul, 1972. s. 138.

yaşayışını devam ettiriyordu. Mal ve servete karşı meyli yoktu. Günlük rızkını temin eden müslümanın fazla mal toplamasının caiz olmayacağı kanaatindeydi. Müslümanların mallarının zekata tabi tutulmasını istiyor ve bu konuda o kadar ileri gidiyordu ki, bu yüzden tartışmalar ortaya çıkmaya başlamıştı. O ise korkmadan çekinmeden valilerin yaşayışlarına itiraz ederek lüks içinde yaşayışlarına karşı çıkıyordu.³⁹¹

Nitekim o, fakirlerin durumunun düzeltilmesi talebiyle, Halife Hz. Osman (ra)'dan, zenginlerin malından zekatın dışında bir vergi alarak fakirlere dağıtmasını, fakirlerle zenginleri ekonomik açıdan eşitlemesini istemişti. Onun bu yaklaşımı, sosyalist araplar tarafından kendisine ilk sosyalist yakıştırmasına sebep olmuştur.³⁹² Halbuki onun bu hassasiyeti Hz. Peygamber, (sav), Hz. Ebû Bekir (ra) ve Hz. Ömer (ra) döneminin sadeliği ve basitliği yerine aşırılık ve gösteriş hakim olmasından dolayıcıydı. Hz. Peygamber döneminde yaşanan saf ve duru hayata bir özelemdi.

Hicretin otuzuncu yılında, ihtiyaçtan fazla mal biriktirmeyi doğru bulmayan bu sahâbi ile, Şam valisi Muâviye arasında sürtüşme oldu. Ebû Zerr Muâviye'nin bazı

³⁹¹ Aydın, Abdullah, "Ebû Zerr el-Gıfârî", *TDVİA*, İstanbul, 1994, c. X, s. 267.

³⁹² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 98.

icraatlarını beğenmiyor, yiyeceğinden fazla mal biriktiren insanları kınıyor, zaruri ihtiyaçtan fazla olan azıgın tasadduk edilmesi gerektiğini belirtiyor: "*Altın ve gümüşü yığıp da, onları Allah yolunda harcamayanları, elem verici bir azap ile müjdele!*"³⁹³ ayetini kendi görüşüne delil getiriyordu. Muâviye ise onu, bu düşüncesini yaymaktan menediyor, fakat Ebû Zerr bu uyarılara aldırılmıyordu. Muâviye, Hz. Osman'a mektup yazıp Ebû Zerr'i şikayet etti. Hz. Osman'ın, Medine'ye gelmesini bildiren mektubu üzerine Medine'ye dönen Ebû Zerr, Halife'nin uyarısına rağmen de görüşünden dönmedi.

Nitekim bu konudaki eleştiri ve ikazların ardı kesilmeyince halkı kıışkırtmaması için Rebeze denilen تنها bir yerde yaşaması uygun görüldü. Fakat hicret etmiş iken bir bedevî Arap durumuna dönmemesi için ara sıra Medine'ye gidip gelmesi de kendisine emredildi.³⁹⁴

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Osman, Ebû Zerr'i vaaz ve fetvadan menetmiştir; Ebû Zerr'e bir adam gelip: "Osman'ın tahsildarları bizden çok vergi alıyorlar. Biz de onlardan vergi kaçırabilir miyiz?" diye sordu. Ebû Zerr: "Hayır malını vakfet, siz hakkınız olanı alın, hakkınız

³⁹³ Tевbe, 9/34.

³⁹⁴ İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. IV, s. 221.

olmayanı bırakın, de. Buna mukabil yine haksızlık eder, fazla alırlarsa, aldıkları kıyamet gününde senin terazine konulur." dedi.

Orada bulunan Kureyşli bir genç: "Halife senin fetva vermeni yasaklamadı mı?" dedi. Bunun üzerine Ebû Zerr: "Sen benim başıma bekçi misin? Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin olsun ki keskin kılıcı buraya koysanız, kellemin uçurulacağını bilsem, Peygamber (sav)'den duyduğum sözü yerine getirebileceğime kanaat getirirsem, onu yaparım." dedi.³⁹⁵

Ebû Zerr (ra)'in Halife Osman yönetimine karşı olmasının kendince en önemli sebebi, bu yönetimin zenginleri koruduğuna inanmasıdır.³⁹⁶ Ali ibn Zeyd, bir adamdan Ebû Zerr'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

"Emeviler, beni yoksullukla öldürmekle tehdit ediyorlar. Benim için yerin altı, üstünden iyidir." Biri ona: "Ey Ebû Zerr, Sen bir cemaatin yanına oturunca neden onlar kalkıp gidiyorlar?" dedi. Ebû Zerr: "Ben onları fazla mal biriktirmekten menediyorum da ondan" dedi.³⁹⁷

Hiz. Osman döneminde, Hiz. Peygamber, (sav), Hiz. Ebû Bekir (ra) ve Hiz. Ömer (ra) döneminin sadeliği ve

³⁹⁵ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. I, s. 160.

³⁹⁶ Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, s. 32.

³⁹⁷ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. I, s. 162.

basitliği yerine aşırılık ve gösteriş hakim olmuştı. Buna karşılık Ebû Zerr, Hz. Peygamber devrinin sade yaşayışını devam ettiriyordu. İnsanların mal ve servete karşı meyli onu rahatsız ediyor. Müslümanları bu konuda uyarma ihtiyacı hissediyordu.

Görüldüğü kadarıyla genelde sahabenin, özelde ashâb-ı suffanın yaşam tarzı incelendiğinde genellikle onların vera', takvâ ve zühd yolunu tercih ettikleri görülmüştür. Onlar, dünyaya bel bağlamadan onu kullanmak suretiyle âhiretleri için hazırlık yapmışlardır. Zengin olanları, varlık içinde nasıl zâhid olunabileceğini ortaya koyarken, fakirleri de yoksulluk içinde zühd hayatını nasıl yaşanacağını ortaya koymuşlardır. Ashâb-ı Kirâm dünya hayatını sürdürürken âhiret mutluluğunu elde etmenin esas gaye olduğunu hatırlarından çıkarmamışlardır.

IV) İlk Dönem Zâhidlerinden Örnekler:

Hz. Peygamber (sav) ve sahâbe döneminde müslümanların yaşadıkları hayat yukarıda tasvir edilen manevî bir atmosferde cereyan etti. Bu neslin dindarları dünyaya nazaran âhirete öncelik veriyor, bütün davranışlarda Allah'ın rızasını gözetiyorlardı. Bu tür hayat Kur'an'ın istediğı bir hayattı. Bunun en güzel örneğı de Hz.

Peygamber (sav)'dir. Hz. Peygamber (sav)'in döneminden sonra zühd hareketinin hızlanması şöyle açıklanmaktadır. Resûl-ü Ekrem'in saadet çağından sonra kendilerine "tâbiûn" adı verilen bir kısım insanlar, ilmi sahabeden öğrendiler. Resûlullah'tan sonra peygamberlik dönemi artık geride kaldı. İlâhi vahiy kesildi. Çeşitli görüşler ve muhtelif arzular ortaya çıktı. Şahsi düşünceler ilmin tadını kaçırdı. Takvâ ehlinin oluşturmaya başladığı çevre ve fikirler sarsılmaya başladı. Zühd sahiplerinin azim ve gayretleri zayıfladı. İnsanları cehalet kapladı. Cahilliğin ördüğü ağ ve oluşturduğu perdeler hakikati gizledi. Dünya ve dünyaya ait değerler kıymetlendi. Dünyanın süsüne talip olanlar arttı.

Bütün bu olumsuzluklar içinde, insanlardan bazıları sâlih amelleri, yüce halleri, azımete sarılmaları, niyetlerindeki sadakatları ve dini emir ve yasaklara kuvvetli bağlılıkları ile ayrı bir grup oluşturdu. Bunlar dünya ve dünyevî değerlere karşı zühdü benimsediler.³⁹⁸ Tâbiîler devrinde İslam zühdü yeni bir şekle girmiş ve bu hareket sırf bir zühd hareketi olması bakımından kemale ermişti. Tâbiîler zamanında doğan ve gittikçe kuvvetlenen bu zühdün esasını havfullah ve haşyetullah dediğimiz Allah korkusu teşkil ediyordu. Tasavvufun doğuşuna

³⁹⁸ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 79-80.

(sistemleşmesine) kadar devam eden bu dönem zâhidlerinin en belirgin özellikleri, Allah korkusunun tesiri ile çok ağlamaları, çok mahzun olmaları ve dünyaya hiçbir değer vermemeleri idi.³⁹⁹

Bu aşamada tâbiûn döneminde farklı özellikleriyle tanınan, zühdî hayatları sembol haline gelmiş bulunan, aynı zamanda tasavvuf dönemine kaynaklık teşkil eden, zühd döneminin son temsilcileri olarak kabul edilen şahıslardan bahsedeceğiz.

A) Üveys el-Karanî ve Zühd Hayatı:

Hiz. Peygamber döneminde yaşadığı ve müslüman olduğu halde O'nunla görüşme şerefine erişmediği için sahabi sayılamamıştır. Ancak hadisçiler Hiz. Peygamber (sav) hayatta iken müslüman olan, O yaşarken veya vefatından sonra sahabileriyle görüşen müslümanlar için "muhadram" diye yeni bir terim ihdas etmişlerdir. Muhadramların en meşhuru Veysel Karânî'dir (ö. 37/658).⁴⁰⁰ Annesine çok hizmet ile meşgul olduğundan, Peygamber (sav)'i görememiştir. Veysel gündüzleri çobanlık yapıyor, aldığı ücretle kendisinin ve annesinin masraflarını

³⁹⁹ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 47.

⁴⁰⁰ Başaran, Selman, Sönmez, M. Ali, *Hadis Tarihi ve Usulü*, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa, t.siz. s. 64.

karşılıyordu. Yırtık elbise giydiği, Allah korkusundan çok düşündüğü, yılda ancak sayılı defalar halkın arasına çıkıp görüldüğü rivayet edilir. Peygamber (sav)'i gördüğü, hatta Uhud'da bulunduğı rivayet edilse de bu rivayetin güçlü bir dayanağı yoktur. Hayatının ayrıntıları kapalıdır. Hz. Peygamber (sav)'in onu ashâbtan saydığı ve Hz. Ömer (ra)'e onu vasiyet ettiğı de rivayet edilir.⁴⁰¹

Resûlullah (sav)'ın vefatından sonra Hz. Ömer, Veysel Karânî'yi ziyaret etmiş ve peygamber (sav)'in selamını ilettikten sonra, son nefesinde kendisine hediye etmiş olduğı hırkayı takdim etmiş ve ümmet için dua etmesini talep etmiştir.⁴⁰²

Savaş ve fitne zamanında Hz. Ali'nin yanında bulunmuş ve Sıffin'de şehit düşene kadar onunla birlikte savaşmıştır. Veysel Karânî, fakir zâhid ve tenhalarda dolaşmayı, yalnızlığı seven, ibadet ve riyazatla çok meşgul olan bir kişi olarak tavsif edilir. Ancak ona göre, bir kimsenin gönlü üzerinde, nefis hakimiyet kurduğı, kalbi, şeytanla sohbet ettiğı, dünya ve âhiret, aklından geçtiğı sürece yalnızlığı tek başına ve münferiden yaşamakla elde

⁴⁰¹ Şa'rani Abdülvehhâb b. Ahmed, *Tabakat'ül-Kübrâ*, Kâhire, 1374/1954, c. I, s. 24.

⁴⁰² Attâr, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (trc. Süleyman Uludağ), Mavi Yay. İstanbul, 2002, c. I, s. 58.

edemez. Ancak kalbi Allah'la meşgul olan kimsenin halkla içli dışlı olması onun yalnızlığına zarar vermez. Zira yalnızlık (vihdet)la sohbet bir arada bulunabilir.⁴⁰³

Veysel Karânî, Üveysîlik meşrebinin sembolü olmuştur. Üveysîlik bir mürşidden, görüşmeden mânevî yolla; rüya tarikıyla feyz almaktır. Üveysîlik; Hz. Peygamber devrine yetiştiği halde onunla görüşme şerefine eremediği için sahâbi ünvanını alamayan Veysel Karânî'ye nispetle ortaya çıkmış bir kavramdır. Çünkü o zâhiren peygamberler efendisini görememişti. Ama o Peygamber tarafından terbiye ve irşad edilmiştir. Daha sonra mürşidini görmeden mânevî yolla feyz alanlara bu zatın adına nispetle "Üveysî" denmiştir.⁴⁰⁴

Veysel Karânî Hakk'la ilgili görevlerini yerine getirme hususunda, fenâ derecesine ulaşan, Allah'ın muhafazası altında bulunan sâlikler arasında sayılmıştır. Çünkü o, Allah'tan korktuğu ve utandığı için başını semaya kaldırmaz, daima çenesi göğsüne bitişik olarak gezerdi.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Hucvirî, *a.g.e.*, s. 177.

⁴⁰⁴ Tûsi, *a.g.e.*, s. 470.

⁴⁰⁵ Attâr, Feridüddin, *a.g.e.*, c. I, s. 60.

B) Ömer b. Abdülaziz ve Zühd Hayatı:

Doğum yeri ve tarihi konusunda değişik rivayetlerin bulunduğu Ömer b. Abdülaziz'in Medine'de doğduğu rivayeti kuvvetli görüşlerdendir. Babasının Mısır valisi olması münasebetiyle hayatının büyük bölümünü orada geçirmiştir. Emevi halifelerinin sekizincisidir. Annesi tarafından Hz. Ömer'in torunudur.

Tâbiîn neslinin zühd ve takvâ açısından en önemli isimlerinden birisi de Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720)'dir. Emevî soyunun hilâfeti saltanata çeviren ve dünyaya fazlaca rağbet eden halifeleri arasında Ömer b. Abdülaziz'in devleti idare etmede gösterdiği basireti ve adaleti ile ikinci Ömer ve beşinci halife unvanına kavuşturmuştur. Allah'a karşı günlük ibadetleri yerine getirmede gösterdiği titizliği, ilmi, zühdü ve takvâsı ile müceddit diye anılmıştır. Her şeyi Allah'ta gören bir insanın neler yapabileceğinin en güzel örneğini veren Ömer b. Abdülaziz, hadis ilminin tedvininde oynadığı rol de takdire şayandır.

Ömer b. Abdülaziz, âhireti göz ardı etmedikçe ticaretle meşgul olmanın kişiye zarar vermeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁰⁶ Bu görüş etrafında zâhidler tarafından zaman

⁴⁰⁶ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. III, s. 259.

zaman farklı görüşler ortaya konmuştur. Bir kısım zâhidler yukarıdaki görüşe katılırken, zâhidlerden bir kısmı da ticaretin zamanla kişiyi yozlaştırabileceğini, onda bulunan hasletleri ortadan kaldıracağını hesaba katarak zâhidin mümkün mertebe ticaretten uzak durmasını tavsiye etmişlerdir. Konu bu açıdan değerlendirildiğinde her iki görüş sahiplerininde haklılık payı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Onun varlık ve saltanat içindeki zâhidliği, yokluk ve fakirlik içindeki zâhidlikten daha değerli sayılmıştır.⁴⁰⁷

Ömer b. Abdülaziz dünya nimeti konusunda şunları söylemiştir: Allah-ü Teâlâ bir kuluna verdiği nimeti alıp da karşılığında sabrı ona nasip ederse, nimete karşılık olarak verdiği sabır o nimetten daha efdaldir.⁴⁰⁸ Bu anlayışıyla o, dünyada sahip olduğu mala mülke değer vermediğini, hatta sahip olduğu devlet başkanlığı makamının bütün imkanlarına rağmen, dünya malı sevgisini gönlünden uzak tutmayı başarabilmiştir. Bu yönüyle kendisinden sonra gelen sûfîler tarafından örnek olarak gösterilmiştir.

Sehl b. Abdullah: "Bazen kul dünyaya sahip olarak zamanındaki insanların en zâhidi olabilir." diye konuştu.

⁴⁰⁷ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, c. IX, s. 272.

⁴⁰⁸ Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmiddîn*, c. IV, s.138.

Kendisine "kimin gibi?" diye sordular. "Ömer b. Abdülaziz gibi." dedi. Nitekim Ömer b. Abdülaziz, kendisi için yaktığı kandilin yağı ile halk işleri için yaktığı kandilin yağını ayırırdı. Elinde yeryüzünün hazineleri bulunduğu halde kandiline üç boğum üzere yağ koyardı. Sûfiler genelde şu görüşü benimser: Sûfiler dünya metayı ile zengin değillerdir, fakat olmayan zenginliğe de ihtiyaç duymazlar. Çünkü Allah onları kendisiyle zengin kılmış ve kendinden başkasına muhtaç bırakmamıştır.⁴⁰⁹

İki sene beş aydan fazla sürmemiş olan hilafeti esnasında, gerek İslam toplumu içerisinde gerekse dış siyasette fevkalade hayırlı işler yapmıştır. Hicri 101 yılının recep ayında vefat etmiştir.

C) Hasan Basrî ve Zühd Hayatı:

Ebû Saîd Hasan b. Ebi'l-Hasan Yesar el-Ensârî (ö. 110/729), tâbiîn'in büyüklerindendir. Hicrî 21 (m. 642) tarihinde Medine'de doğdu. Basra'da tahsil yaptı. Hicri 110 yılında Basra'da öldü.⁴¹⁰ Hasan Basri, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra yani Hz. Ali zamanında Medine'den Basra'ya gitmiş ve Basra'ya bağlı bir kasaba olan Meysan'a

⁴⁰⁹ Tûsî, *a.g.e.*, s. 136.

⁴¹⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*, Bilmen Yay. İstanbul, 1973. s.280.

yerleşmişti. Bundan sonra Hz. Ali'ye biat etmiş, onun ashâbından ve öğrencilerinden olmuş ve onun nezaretinde yetişmiştir. Tâbiinden olan Hasan Basrî, tarikatta da Hz. Ali'nin halifesidir. Bundan dolayı tarikatların çoğu Hasan Basri vasıtasıyla Hz. Ali'ye dayanır.⁴¹¹

Hasan Basri'nin dini fikirleri ehli sünnet akidesine sahip bir fakihin veya müfessirin fikirlerinden hiç farklı değildir. Kendisini zamanının ulemâ zümresinden saymak gerekir. O'nun Kur'ân hükümleri arasındaki yorumları çoğunlukla realist ve hatta rasyonalisttir.⁴¹²

Hasan Basri'nin ayırt edici özelliği kalbe önem vermesi, nefis muhasebesi yoluyla günahlardan kaçınmayı öğütlemesi, fâni olan dünyaya aldanmamaları için insanları devamlı şekilde uyarmasıdır. O'na göre dünya saadeti için âhireti satan her iki dünyayı kaybeder. Ancak âhireti için dünyayı satan her ikisini birden kazanır.⁴¹³ O'nun hareket noktası, geçici olan bu dünya hayatından yüz çevirip yalnız Allah'a yönelmek ve dayanmak ve ondan korkmak idi.

⁴¹¹ Uludağ, Süleyman, "Hasan Basrî" md. *TDVİA*, İstanbul, 1997, c. XVI, s. 292.; Sunar, Cavit, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara. 1978. s. 14.; Erkan, a.g.e., s. 208.

⁴¹² Güngör, a.g.e., s. 56.

⁴¹³ Güngör, a.g.e., s. 56.

Çünkü, bu dünya hayatından Peygamberler de yüz çevirmiştir.⁴¹⁴

Hasan Basri, daima korku ve kaygı içinde idi ve sürekli korku ve kaygının da iyi işler işlemekte büyük rolü olduğuna inanırdı. Bu yüzden Hasan Basri korkuya dayanan zâhidliğin mümessili olarak tanımlanmıştır. H. 340 yılında ölen Ebû Nuaym el-Isfehânî Hasan Basri'yi ruh hayatının kemali içinde şu şekilde tasvir eder: "Daima korku ve kaygı içerisinde, dertli ve üzüntülü idi. Uyku uyumazdı. Adı Ebû Saîd Hasan b. Ebi'l-Hasan'dı. Fakihdi, zâhiddi, ibadet için daima kolları sıvalı bir âbiddi. Hasan Basrî'ye "Fukahâ şöyle söylüyor denildiğinde," siz hiç fakih gördünüz mü? "Fakih dünyaya karşı zâhid, dininde basîret sahibi ve Allah'a ibadette devamlı olan kimsedir."⁴¹⁵ derdi. Bir başka ifade ile Hasan Basrî'nin gözünde fakih ile zâhid aynıdır. Fakih, fıkıh bilen değil; zâhid, ibadete devamlı olan, dini işlerde basiretli, ibadetlerin dayanağı rûhî hayatın inceliklerini idrak eden, İslam öğretilerine uygun yaşayan kimsedir.⁴¹⁶

Hasan Basri dünyanın bütün süslerini, göz kamaştıran hallerini bertaraf etmiş ve nefsinin bütün

⁴¹⁴ Sunar, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, s.24.

⁴¹⁵ Şa'rani, *a.g.e.*, c. I, s. 26.

⁴¹⁶ Afîfî, Ebu'l-Alâ, *a.g.e.*, s. 38.

ihiraslarını kırmıştı.”⁴¹⁷ O, ömrünü korku içinde geçiriyor ve bunun, takvâsını azami derecede beslediğine inanıyordu. Şa’rânî onun bu hali hakkında derki: cehennem ateşinden o kadar çok korkardı ki, Cehennem’in yalnız kendi için yaratılmış olduğunu sanırdınız.⁴¹⁸ Hasan Basri, daima cenneti ve cennetin nimetlerini arzulardı ve şöyle derdi: ”Ey Adem oğlu! Senin dini hayatın! İşte ekmeğin ve işte kanın! Ey adem oğlu! Yalnız başına öleceksin, yalnız başına mezara gireceksin, yalnız başına tekrar diriltileceksin ve yalnız başına muhakeme olunacaksın! Ey Adem oğlu! Nefsinden sakın, nefsinden sakın! Nefsi emmârelerinizi daima tahkir ediniz, zira nefis şahlanmaya meyaldir. Cennetin gerisinde olan her nimet hürdür ve cehennemden başka her imtihan kolaydır.”⁴¹⁹

Öğütlerinde insanları çok defa korkutmakta olduğuna dair ileri sürülen itiraza karşı: “Emniyete kavuşuncaya kadar korkmak, emniyete kavuştuktan sonra korkmaktan daha hayırlıdır.” derdi.⁴²⁰

Hasan Basri, yalnız zühd ve riyazete değil, tefekküre de büyük önem vermiştir. Zira ona göre tefekkür, insana

⁴¹⁷ Isfehânî, Ebu Nuaym, *Hilyetü’l-Evliya*, c.II, s.131-132.

⁴¹⁸ Şa’rânî, *a.g.e*, c. I, s. 41-42.

⁴¹⁹ Sunar, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, s. 15

⁴²⁰ Erkan, Arif, *a.g.e.*, s.208.

iyinin ve kötünün ne olduğunu gösteren bir aynadır ve insanı her zaman kötülük yapmaktan korur.⁴²¹

Bütün kaynaklar, Hasan Basrî'nin Allah'tan ve O'nun azabından korkmayı din anlayışına esas aldığını, bundan dolayı hüznü ve gözü yaşlı olduğunu bildirir. Hem yaşayışında hem tavsiyelerinde korkuya dayalı bir zühd anlayışı ortaya koymuştur. Zühdü ahlak kurallarına uyulmasını kolaylaştıran ve dini görevlerin yerine getirilmesini sağlayan bir unsur olarak görmüştür.⁴²²

Kısaca, Hasan Basri'nin yolu, korkuya ve kaygıya dayanma, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye suretiyle Allah'ın rızasına kavuşma ümididir. O, sırf şekli ibadetle yetinmeyip, ibadetlerin özünü ruhunun doldurulması gerektiğine inanırdı.

Tâbiûn döneminde İslam zühdü yeni bir şekle girmiş ve zühd hareketi olarak kemale ermişti. Tasavvufun doğuşuna kadar devam eden bu dönemdeki zâhidlerin en önemli özellikleri zühd ve rızada son merhaleye varmış olmaları, Allah korkusunun tesiri ile çok ağlamaları, çok mahzûn olmaları dünyaya ve dünyevî şeylere hiç değer vermemeleri idi. Tabiiler zamanında doğan ve gittikçe

⁴²¹ Sunar, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, s. 15.

⁴²² Uludağ Süleyman, "Hasan Basri" md., *DİA*, c. XVI, s. 292.

kuvvetlenen bu zühdün esasını havfullah ve haşyetullah dediğimiz Allah korkusu teşkil ediyordu. Bu dönemin zâhidlerinde Allah korkusu, Allah sevgisinden çok idi. Allah sevgisi bu zâhidleri Allah'ın iradesine mutlak teslimiyete götürdü. Bunlar zühd ile marifet arasında bulunuyorlardı. En önemli vasıfları rıza idi.⁴²³ En ufak günah işlediklerinde uzun müddet onun üzüntüsü içinde kıvranıyorlardı.

İslam toplumunun zenginleşmesi, fethedilen yerlerle beraber farklı kültürlerle karşılaşması ve Emevilerin devlet yönetiminde taassub içerisinde bulunmaları ve dünyevî şeylere fazla rağbet göstermeleri, o dönemde yaşayan müslümanların gönlünde Hz. Peygamber (sav) ve asrı saadet devrinin sade yaşantısına özlem oluşturdu. Dört halife, Aşere-i Mübeşşere, Ebu'd-Derda, Ebu Zerr, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ömer, Ebu Hureyre, Bilâl-i Habeşî, Huzeyfe, Selmân-ı Fârisî, Suhayb, Mus'âb b. Umeyr, Abdullah İbn Mes'ud, Abdullah İbn Abbas, Osman b. Maz'ûn, Ammâr (ra) gibi meşrep ve mizaçları itibari ile fakr, zühd ve takvâyı şiar edinen sahâbeler, tâbiilerin model olarak benimsedikleri örneklerdir.

⁴²³ Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 47.

D) Râbiatü'l-Adeviyye ve Zühhd Hayatı:

Tâbiûndan sonraki dönemde Basra mektebinde İmam Hasan Basri'den sonra ikinci önemli kişi Râbia Adeviyye' (ö. 185/801) dir. Bütün hayatını Basra'da yaşadı. Sırf sevgiye dayanan zühhdün temelini attı. Münzevî bir hayat yaşadı ve Basra'da vefat etti. Râbia devrinde İslam tasavvufu henüz basit ve sade olduğu için muhabbet vadisinde söz söylemek, tasavvuf bakımından yepyeni bir çılgır idi. Bu kadın devrinin en bilgili, en faziletli, en yüksek ruhlu ve derin duygulu ve yalnız ilahi aşk içinde yüzen ve ilahi aşk şiirleri terennüm eden şair kadını idi. Râbia aşk kelimesini kullanan kişidir.⁴²⁴

Râbia, Hasan Basri ile çağdaşları nezdinde temeli cehennem'den korkmak ve cennet'i özlemek olan tasavvufu, daha başka bir temele dayamıştır. Zira onun hareket noktası korku, kaygı ve cehennemden kaçıp cenneti arzulamak değil, Allah sevgisi ile itaat ve Allah'ı özleyerek varlığını O'na vermektir. Cehennem korkusu ve cennet arzusu olmaksızın sadece ve sadece Allah'ı, Allah olduğu için sevmek ve varlığını Allah'ın varlığında eritmektir. İnsanın en büyük gayesi, cennet nimetlerine ulaşmak değil, Allah'ın

⁴²⁴ Erkan, *a.g.e.*, s. 208.

cemaline kavuşmak olmalıdır. Râbia da, Hasan Basri gibi sürekli kaygı içinde yaşardı ve durmadan ağlardı. Fakat onun kaygısının sebebi cehennem kaygısı değil, Allah sevgisi idi.⁴²⁵

Kendisine şeytandan nefret ediyor musun? diye sorduklarında;

-Rahmanın sevgisi içimi öyle doldurmuştur ki, şeytandan nefret etmeye zaman ve imkan bulamıyorum. Lakin Resûlullâh (sav)'i rüyamda gördüm, bana:

Ya Râbia beni seviyor musun? dedi, dedim ki;

-"Ya Resûlullâh! seni kim sevmez ki! Fakat Hakk'ın sevgisi gönlümü öylesine tuttu ki başkasının dostluğuna ve düşmanlığına yer kalmadı."⁴²⁶ diyecek kadar gönlünde coşkun bir Allah aşkı duymuş ve yaşamıştır.

Râbia, tasavvuf tarihinde ilk defa aşk kelimesini kullanmış olandır. O bu hususta Kur'ân'ın Maide sûresinin 56. ayeti ("*Kim Allah'ı Peygamberini ve inananları dost edinirse...*") ne dayanmış ve bu ayeti şöyle tefsir etmiştir:

"Seni iki muhabbet ile severim: Birisi, sana karşı aşk ile bağlanışımın ifadesi olan muhabbet ile; diğeri de senin sevilmeğe layık oluşunun içimde yarattığı muhabbet ile.

⁴²⁵ Sunar, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, s.16; Erkan, *a.g.e.*, s.209.

⁴²⁶ Attâr, *a.g.e.*, c. I, s. 102.

Sana aşk ile bağlanışım yüzünden yalnız seni düşünüyorum. Senin sevgiye layık oluşuna gelince, bu da yüzündeki örtüyü kaldırman arzumdur ki seni göreyim. Benim için ne beriki ne öteki muhabbet hususunda hiçbir hamd yoktur. Fakat sana hamd olsun.⁴²⁷

Râbia iki çeşit sevgiye işaret ediyor ve birini diğerine üstün tutuyor. Sevginin biri insanı Allah'tan başka bir şeyle meşgul olmaktan alıkoyan sevgi; diğeri de Allah'ın zatına ait sevgi, yani Allah'ı sırf Allah olduğu için sevmek. İşte, esas sevgi, sırf Allah'ın cemaline olan sevgi bu ikinci sevgidir. Bunun için o şu münacatta bulunuyor: İlahî, sana cehennemden korkarak ibadet ediyorsam, beni cehennem ateşinde yak. Eğer cenneti özleyerek ibadet ediyorsam, cennetini bana haram kıl. Eğer yalnız seni sevdiğim için sana ibadet ediyorsam, beni ezeli cemalinden yoksun bırakma.⁴²⁸

Kısaca, Râbia, Allah'a aşk ve dostluk, tecelli ve tafdîlü'l-velî⁴²⁹ gibi kavramlar üzerinde durmuş ve bunları işlemiştir. O'na göre insan, kendi içine kapanmakla İlâhi sırra ulaşabilir. Her çeşit varlık, Allah'da birleşir, zira yalnız

⁴²⁷ Sunar, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, s.17.

⁴²⁸ Şahin, Hasan, Sevim, Seyfullah, *Tasavvuf Tarihi Ders Notları*, Kayseri, 1991, s. 38.

⁴²⁹ Sunar, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, s. 17.

Allah vardır. Kâinat O'nun sıfatlarının tecellilerinden ibarettir. Allah'a varmanın tek yolu da sevgidir, aşktır.

Râbiatü'l-Adeviyye'nin Allah'a olan ibadeti ne cennete girme, ne cennetin katlarında iyi bir mevki ve makam kazanma ümidiyledir. Onun Allah'a olan ibadeti, kulluğu; Allah'ın muhabbetine vasıl olmak ve rızasını kazanmak içindir. Zühd ve rızada son dereceye ulaşmış ayrıca ilahi aşkın sembolü olmuştur. Râbia'nın yolu korku ve kaygıdan uzak sevgi yoludur. Sırf Allah'a aşk ve muhabbettir. Allah'ı Allah olduğu için sevmek, varlığını Allah'ın varlığında eritmektir. Ne cennet arzusu ne de cehennem korkusu olmadan Allah'ın cemaline ulaşmaktır.

SONUÇ

Kur'ân ve hadis açısından incelemeye çalıştığımız zühd hayatı hakkında bir çok değerlendirmeler yapılmıştır. Zühd, kişinin helali haram kılması, malı mülkü terk etmesi değil, Allah'ın elinde olana, kendi elindekinden daha fazla güvenmesi, hırstan sıyrılıp arzularını azaltması, en geniş manasıyla Allah'ın dışındaki bütün isteklerden kişinin kalbini boşaltmasıdır.

Zühd anlayışının ortaya çıkışını hazırlayan sebeplerin başında İslami öğretilerin geldiği görülmektedir. Her ne kadar zühd kavramı terim anlamıyla Kur'ân'da yer almasada, geçici şeylere önem vermemek, âhireti dünyaya tercih etmek şeklindeki anlayışa Kur'ân'da çokça yer verilmektedir. Konuyla ilgili vurgulanması gereken önemli bir husus şudur ki, âyetlerde bizzat dünya nimetleri, zenginlik, evlat vb. şeylerden ziyade insanın bunlarla ilişkisi sorgulanmakta, kişinin dünya hayatı uğruna âhireti terk etmesi yerilmektedir.

Allah'ın emirlerini insanlara iletmekle görevli olan peygamberler dünya ile ilişkilerini zühd ölçüsü dahilinde

sürdürmüşlerdir. Onların sonuncusu olan Hz. Peygamber (sav), her hususta olduğu gibi zühd ve dünyaya bakış konusunda bize en güzel örnekleri sunmuş, verdiği zühd eğitimiyle de maddeye kul olmayan örnek bir nesil yetiştirmiştir. Hz. Peygamber (sav) hayatın her safhasında bulunmuş ticaretle iştigal etmiş, mal-mülk sahibi olmuş, ancak hayatının hiçbir safhasına maddeperest olmamış, parayı, altını, gümüşü amaç olarak görmemiştir. Ayrıca o, hayatın içinde bulunarak herkes gibi yemiş, içmiş, evlenip çocuk sahibi olmuş, ordular sevk etmiş, savaşlar yapmış, elçiler göndermiş, deve çobanlığından peygamberliğe varıncaya kadar beşerî hayatın her safhasını yaşamıştır.

Yaşadığı hayat itibariyle dünya karşısında takınılması gereken tavrın nasıl olması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda dünya nimetlerine tamamen yüz çevirenleri, aşırılığa kaçanları menetmiş, beşeri yönlerini hatırlatarak uyarmıştır. Onun hayatı daima aynı standart içerisinde olmuş, mütevazi, sade ve basit bir hayat sürdürmüştür. Bu sade hayatı sırf kendisi yaşamamış, aile ve yakınlarına da öğretmiş, ashâbı da onun yolun takip etmiştir. Hz. Peygamber (sav)'in hayatından anlıyoruz ki, zühd mal-mülk edinmemek değil, harama karışmamak, servetin kulu kölesi olmamak demektir.

Sahâbenin hayatına bakıldığında onların, dünyaya karşı zâhidâne bir hayat sürdükleri dikkat çekmektedir. İster zengin veya fakir, isterse güçlü veya zayıf olsun sahâbîler kendi anlayış ve temâyüllerine göre dünya ve nimetlerine karşı az-çok tavır sergiledikleri görülmektedir.

Hz. Muhammed (sav)'in vefatından sonra İslam'ın ilk yüzyılında başlayan siyasi, kültürel ve ekonomik değişimler İslam toplumunun sosyal yapısında çeşitli buhranlara sebep olmuştur. Bu dönemde Emevîler'in fetihleri sayesinde İslam topraklarının kısa sürede genişlemesi, ganimetlerin artması, refah seviyesinin yükselmesi, müslümanların giderek Allah'ı ve âhireti unutup dünyaya daha çok meyletmelerine sebep olmuş; bu durum bir çok müslümanın Hz. Peygamber döneminin sadeliğine özlem duymasına yol açmıştır. Zühd bu dönemde yaşanan buhranlara karşı bir tepki hareketi olarak zühd ortaya çıkmıştır.

Bu dönem zühd hayatının özelliği, Allah ve azabından şiddetli korku duygusu, cennete ve ilahi rızaya kavuşma ümidi, günahlardan kaçınma ve sade bir hayat sürme idi. Zühd İslam'ın bu ilk dönemlerinde dini bir hareket, bir mezhep ve sosyal bir olgu haline gelmemiştir. Çünkü amacı Kur'ân'a tâbi olmayı, Peygamber'in sünnetine tâbi olmayı hedefleyen ferdî bir dini eğilimden ibaretti.

İslâmî hayatın oluşmasında büyük bir etkiye sahip olan zühdi ahlâkî hadisler, daha doğru ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak için Kur'ân'ın verileriyle birlikte bütüncül bakış açısıyla ele almanın daha doğru yol olacağı düşüncesindeyiz. Çalışmamızda yer alan zühdle ilgili hadisler, muteber kabul edilen hadis kaynaklarında yer aldığı gibi, zayıf ve mevzû rivâyetlerle ilgili eserlerde de yer almaktadır. Bu bağlamda Kur'ân ve sahîh sünnete uygun zühde dair hadislerin ön plana çıkartılması, zayıf ve mevzu olanların ayıklanması gerekmektedir. Bilhassa zühd hadislerini ele alan daha geniş ve muhtevalı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Diğer önemli husus Âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflerde dünya ve nimetlerinin çok yönlü değerlendirmelere tâbi tutulduğu ve bu değerlendirmelerin birbirine zıt iki grupta yoğunlaştığı görülmektedir. Biri dünyanın kötülenmesini ve ona iltifat edilmemesini ve hatta terkinin tavsiye eden, diğeri ise onda bulunan nimetleri Allah'ın bağışı olmaları sebebiyle talep etmenin uygun olduğunu ortaya koyan "nass"lardır. Bu âyet-i kerîmelerin nüzûl sebabini, hadis-i şeriflerin vürûd sebabini ortaya koyan çalışmalara ihtiyaç vardır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULBAKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul, 1987.
- ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed (ö. 1162/1652), *Keşfi'l-Hafâ* (I-II), (thk. Muhammed Abdu'l-Aziz), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrût, 2001.
- AFÎFÎ Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf İslam'da Manevî Hayat*, (trc. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal), İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- AHMED b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/855) *Kitâbu'z-Zühd*, (I-II), (trc. M. Emin İhsanoğlu), İz Yay., İstanbul, 1993.
- ALTINTAŞ, Ramazan, "İtikadi Açından İbnü'l-Cevzî'nin Tasavvufa Yaklaşımı", *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, sayı 7, Eylül-Aralık, Ankara, 2001.

- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, (I-VI), Yeni Ufuklar Neşr., ys., ts.
- _____, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, 1992.
- ATTÂR, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (I-II), (trc. Süleyman Uludağ), Mavi Yay. İstanbul, 2002.
- ASIM Efendi, *Kâmus Tercümesi*, (I-IV), Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305.
- AVCI, Seyit, *Sûfîlerin Hadis Anlayışı*, Ensar Yay., Konya, 2004.
- AYDEMİR, Abdullah, *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV. Yay., Ankara, 1992.
- AYDIN, Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay., İstanbul, 1991.
- AYDINLI, Abdullah, "Ebû Zerr el-Gıfârî", *TDVİA.*, c. X, İstanbul, 1994.
- BARDAKÇI, Mehmet Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2000.
- BAŞARAN, Selman, SÖNMEZ, M. Ali, *Hadis Tarihi ve Usulü*, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa, ts.
- BERKİ, Ali Himmet, KESKİOĞLU, Osman, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, DİB Yay., Ankara, 2000, 20. Baskı.

- BİLMEN, Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*, Bilmen Yay., İstanbul., 1973.
- BOLAT, Ali, "Muhasibi'nin el-Mekasib'i Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakiki Zühd Anlayışı", *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, Temmuz-Aralık, sayı 11, Ankara, 2003.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, (ö. 256/869), *es-Sahîh*, (I-VIII), Mektebetü'l-İslâmî, İstanbul, 1979.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, (ö. 1137-1728) *Rûhu'l-Beyân*, (I-X), Damla Yay., İstanbul, ts., III. Baskı.
- BÜREYD, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan, *Cemheratü'l-Lüga*, (I-III), Dâru's-Sadr, Beyrût, ts.
- CEBECÎ, Lütfullah, *Kur'ân'a Göre Takvâ*, Seha Neşr., İstanbul, 1991, II. Baskı.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd (ö. 393/1002), *es-Sihah Tâcu'l-Lüga ve Sihahu'l-Arabiyye* (I-VI), (thk. Ahmed Abdülğafûr Atâr), Dâru'l-İlim, Beyrût, 1990.
- CERTEL, Hüseyin, *Kur'ân'da İnsan*, Isparta, 2000.
- CEVZİYYE, İbn Kayyim Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, (ö. 751/1350), *Medâricu's-Sâlikîn* (I-III), (trc. İbrahim Tüfekçi ve diğerleri), İnsan Yay., İstanbul, 1990.

- _____, *Fevâid*, Dâru'n-Nefâs, Beyrût, 1406/1986.
- COŞKUN, Ahmet, "Kur'ân-ı Kerim'in Dünya ve Âhirete Bakışı", *EÜİFD.*, sayı 4, Kayseri, 1987.
- CÜRCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed (ö. 816/1413), *et-Ta'rîfât*, (trc. Arif Erkan), Bahar Yay., İstanbul, 1997.
- ÇAKAN, İsmail Lütî, *Müslümanca Yaşamak*, İstanbul, 2003, 4. Baskı.
- ÇANKI, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe lügatı*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1954.
- ÇİFT, Salih, "Dönemsel Gelişimi Bağlamında Tasavvuf Kültüründe Hz. Ali", *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, Bursa, 2005.
- ÇİFTÇİ, Adil, *Fazlur Rahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek*, Kitâbiyât, Ankara, 2001, II. Baskı.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Âgah, "İslamda Tasavvuf", *AÜİFD.*, Ankara, 1961.
- DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255/869), *es-Sünen*, (I-II) Çağrı Yay., İstanbul, 1992, II. Baskı.
- DUMAN, Mustafa, *Ömer b. Abdü'l-Aziz ve Zühhd anlayışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Doç. Dr. Bünyamin Solmaz), Konya, 2003.

- EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as (ö. 275/888), *es-Sünen*, (I-V), Çağrı Yay., İstanbul, 1992, II. Baskı.
- EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî (ö. 4300/1039), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, (I-X), Dâru kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, ts.
- ECE, Hüseyin K., *Takvâ Bilinci*, Denge Yay., İstanbul, 2000, V. Baskı.
- EKÎN, Yunus, "Dünya-Âhiret Dengesi Açısından İnfakın Önemi", *Yeni Ümit Dergisi*, Temmuz, Ağustos, Eylül, 2003, Sayı 61, yıl 16.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜİF Yay., İstanbul, 1997, 5. Baskı.
- ERKAN, Arif, *İslam'da Zühd ve Tasavvuf*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1972.
- ESED, Muhammed (ö. 1992), *Kur'ân Mesajı (I-III)*, (trc.Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul, 1999, V. Baskı.
- FAYDA, Mustafa, "Hz. Ebû Bekir", *DİA*, c. X, İstanbul, 1994.
- FAZLURRAHMAN (ö. 1988), *Ana Konularıyla Kur'ân*, (trc. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998, IV. Baskı.

- _____, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, (trc. Adil çiftçi), Ankara Okulu Yay., Ankara, 1997.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b.Yakup (ö. 817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1987, II. Baskı.
- GAZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed (ö.505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (I-IV), (trc. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yay., İstanbul. ts.
- _____, *El-Munkızu Min'ed-Dalâl*, (trc. Ahmet Davudoğlu, Sâlih Şeref), Cağaloğlu Yay., İstanbul, 1970.
- GOLDZİHER, Ignaz (ö. 1921), "İslâmiyetin İlk Dönemlerinde Zühhd", (trc. Hayrânî Altıntaş), *AÜİFD.*, c. XXIV, Ankara, 1981.
- GÜNGÖR, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1996, 6. Baskı.
- GÜRER, Dilaver, "İslam Tasavvufunun Temelleri, Zuhuru ve Kısaca Tarihi Seyri", *Mehir Dergisi*, 2002/2 , Konya.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (I-II), (trc. Sâlih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul, 1995, 5. Baskı.

- HEYSEMÎ, Nurettin Ali b. Ebî Bekr, (807-1404),
Mecmau'z-Zevâid ve Menbeu'l Fevâid, (I-X), Beyrût,
Dâru'l-Fikr, ts.
- HUCVİRÎ, Ali Osman b. Cüllâbi, (ö. 470-1077), *Keşfu'l-
Mahcûb*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergah Yay.,
İstanbul, 1982.
- ISFAHÂNÎ, Râğıb (ö. 502/1108), *Müfredât li Elfâzı'l-
Kur'ân*, (thk. S. Adnan Dâvûdî), Dâru's-Şâmiyye,
Beyrût, 1996.
- IZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (trc.
Süleyman Ateş), Kevser Yay, Ankara, ts.
- _____, *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, (trc.
Selahattin Ayaz) Pınar Yay., İstanbul, 2003, III.
Baskı.
- İBN FÂRÎS, Ahmed b. Zekeriya (ö. 395/1004), *Mu'cemu
Mekâyisi'l-Lüga* (I-IV), (thk. Abdusselam
Muhammed Harun), Kahire, 1972, II. Baskı.
- İBN MÂCE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini
(ö. 275/888), *es-Sünen*, (I-II) Çağrı Yay., İstanbul,
1992, II. Baskı.
- İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin (ö. 711/1311),
Lisânü'l-Arab (I-XV), Dâr Sâdr, Beyrût, 1990.

- İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd ez-Zührî, (ö. 230/844) *Tabakatü'l-Kübrâ*, (I-VIII), Dâr-Sâdr, Beyrût, 1957.
- İBN TEYMİYYE, Ahmed b. Abdulhalim (ö.728/1327), *Takvâ Yolu*, (trc. Muzaffer Yıldız), Pınar Yay., İstanbul, 2002, III. Baskı.
- İBNU'L-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Telbîsü İblîs*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 1405/1985,
- İZ, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi, İstanbul, 1990, 5. Baskı.
- KANDEHLEVÎ, Muhammed Yusuf,(1384-1965) *Hayatü's-Sahabe*, (I-IV), (trc. Ali Arslan), Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Hz. Ali md.", *TDVİA*, c. II, İstanbul, 1989.
- KARAKUŞ, Abdulkadir, *Kur'ân'ın Dünya Hayatına Bakışı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Danışman: Doç. Dr. İsmet Ersöz), Konya,1992.
- KARDÂVÎ, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (trc. Bünyamin Erul), Rey Yay., Kayseri, 1998. III. Baskı.
- KEMİKLİ, Bilal, "Bir Milletin Rûhî Serencâmı", *Türk Tasavvuf Edebiyatı*. (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca.), V, Ankara, 2002.

- KELÂBÂZÎ, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, (ö. 380/990) *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (trc. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1979.
- KISTER, M.J., "et-Tehannüs: Kelime Anlamı Üzerine bir Araştırma, (trc. Ali Aksu), *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, sayı 4, Eylül 2000.
- KUŞEYRÎ, Abdilkerîm (ö. 465/1073), *Risale fî İlmi't-Tasavvuf*, (thk. Ali Abdülhamit Baltacı, Maruf Zorlu) Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1990, II.Baskı.
- KÜÇÜK, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, Nükte Kitabevi, Konya, 2004, II. Baskı.
- MEDKÛR, Abdülhamid, "İslam'da Tasavvuf", (trc. Mehmet Necmettin Bardakçı), *SDÜİFD.*, sayı 1, Isparta, 1994.
- MEKKÎ, Ebû Tâlib,(ö. 389-986) *Kûtu'l-Kulûb*, (I-IV), (trc. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi), Semerkand Yay., İstanbul, 2004.
- MUHAMMED, Ebu'z-Zehrâ, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, (I-III), (trc. Mehmet Keskin), Kitabevi, İstanbul, 1997, 3. Baskı.
- MUHÂSIBÎ, Hâris b. Esed (ö. 243/857), *er-Riâye* (trc. Şahin Filiz, Hülya Küçük), İnsan Yay., İstanbul, 1998.

- MÜBÂREKFÛRÎ, Ebu'l-Alâ Muhammed abdurrahman b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l Ahvezî bi Şerhü Câmi't-Tirmizî, (I-X)*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, ts.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin b. Haccâc, (ö. 261/875) *es-Sahih (I-III)*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, II. Baskı.
- NASR, Seyyid Hüseyin, "İslam Rûhâniyetinin kaynağı olarak Kur'ân", (trc. Himmet Konur), *Türkiye Günlüğü*, Temmuz-Ağustos, sayı 29, 1994.
- NESÂÎ, Ebu Abdurrahman Ahmet b. Şuayb (ö. 303/916), *es-Sünen (I-VIII)*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, II.Baskı.
- ÖZALP, Ahmet, "Tasavvuf md.", ŞİA., Şamil Yay. İstanbul, 1994.
- ÖZEK, Ali, ve Diğerleri, *Kur'ân'ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, TDV Yay., Ankara, 1997, II. Baskı.
- ÖZKÖSE, Kadir, "Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam", *CÜİFD.*, c. IV, sayı 1, Sivas, 2002
- ÖZSOY, Ömer-İlhami GÜLER, *Konularına Göre Kur'ân*, Fecr Yay., Ankara, 2003, VI. Baskı.
- ÖZTÜRK, Osman, *Tasavvufta İslami Hassasiyet*, Rağbet Yay., İstanbul, 2003, II. Baskı,.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, "Zühd md.", *İA*, (I-XIII), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986.

- _____, *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1995, 6. Baskı.
- _____, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1997, 5. Baskı,
- POLAT, Selahattin, "Hadislerle Resûlullah'ın Ahlakından Örnekler", *Diyanet Dergisi*, sayı 5, Eylül-Ekim 1997.
- RÂZÎ, Fahrüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, (ö. 606-1210), *Mefâtîhu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr)*, (I-XXIII), (trc. Suat Yıldırım ve diğerleri), Akçağ Yay., Ankara, 1992.
- SANCAKLI, Saffet, *Hadislerde Zenginlik ve Fakirlik Problemi*, Elif Yay. İstanbul, 2004.
- _____, "Hz. Peygamber'in İbadetlerde Gördüğü İtidal ve Kolaylık Anlayışı", *UÜİFD.*, sayı 9, Bursa, 2000.
- SANDIKÇI, Kemal, "Hz. Peygamber'in Dünya Hayatına Bakışı", *Dünden Bu Güne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu*, Bursa, 1990.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay. Ankara, 2004, II. Baskı.
- SERRÂC Ebû Nasr et-Tûsi (ö. 378/988), *el-Luma*, (trc. H. Kamil Yılmaz), Altınoluk Yay., İstanbul, ts.

- SUNAR, Cavit, "Tasavvuf ve Kur'ân", *AÜİFD.*, Ankara, 1966,
- _____, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara, 1978.
- SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs Şihabuddîn Ömer (ö. 632/1234), *Avârifü'l-Meârif*, (trc. Dilaver Selvi), Umran Yay., İstanbul, 1995, II. Baskı.
- ŞAHİN, Hasan, SEVİM, Seyfullah, *Tasavvuf Tarihi Ders Notları*, Kayseri, 1991.
- ŞA'RÂNÎ Abdülvehhâb b. Ahmed, *Tabakat'ül-Kübrâ*, (I-II), Kâhire, 1374/1954.
- TATLI, Alican, *Zühd Açısından Dünya ve Nimetleri*, Erkam Yay. İstanbul, 2005.
- TAYÂLÎSÎ, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd el-Cârûd, (ö. 204/819) *el-Müsned*, Beyrût, ts.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali (ö. 1158/1745), *Mevsûatü Keşşâfi Istılâhâtî'l-Funûn ve'l-Ulûm*, (I-II), (thk. Ali Dehrûc), Mektebeti Lübnan, Beyrût, 1996.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, (ö. 279/892), *es-Sünen* (I-V), Çağrı Yay., İstanbul, 1992, II. Baskı.
- TOPRAK, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)*, Tekin Kitabevi, Konya, 2005, IX. Baskı.

- TOPRAK, Süleyman, GÖLCÜK, Şerafeddin, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya, 1998, IV. Baskı.
- TÜRER, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşr., İstanbul, 1998.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, Marifet Yay. İstanbul, 4. Baskı.
- _____, "Hasan Basri md"., *TDVİA*, c. XVI, İstanbul, 1997.
- _____, "Tasavvuf", *İman ve İbadetler*, (I-II), DİB. Yay., Ankara, 2006, 10. Baskı.
- USEYMİN, Muhammed Sâlih, *Hadis Usulüne Giriş*, (trc. M. Bekir Eryarsoy), Guraba Yay., İstanbul, ts.
- UYSAL, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yay., Konya, 2001.
- ÜLGENER, Sabri, F., *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Derin Yay., İstanbul, 2006.
- ÜSKÜDÂRÎ, İsmail b. Abdullah, "Suffa Ehli ve Halleri", (trc. H. Kamil Yılmaz), *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, sayı 7, Eylül-Aralık, 2001, Ankara.

- ÜVEYS, Abdül Halim, "Peygamber (s.a.v.)'in Cahiliyet dönemi yaşayışı", (trc. Ali Serter), *Diyanet Dergisi*, sayı 1, Ocak-Şubat 1977.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (I-X) (Sadeleştiren: Karaçam, İsmail, ve diğerleri), Azim Dağıtım, İstanbul, ts.
- YETİK, Erhan, "Hz. Muhammed (sav)'in Zühd ve Takvâsı", *OMÜİFD.*, sayı 7., 1993.
- YILDIRIM, Ahmet, *Din Dünyevîleşme ve Zühd*, Araştırma Yay., Ankara, 2005.
- _____, "Hz. Peygamber'in Zühd hayatı", *SDÜİF. I.Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta, 1998.
- YILMAZ, Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşr., İstanbul, 1998, 3. Baskı.
- _____, "Tasavvufî Açıdan Ashâb-ı Suffa", *İlmi ve Akademik Araştırma Tasavvuf Dergisi*, sayı, 7, Eylül-Aralık 2001, Ankara.
- ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî (ö. 1205/1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevheri'l-Kâmûs* (I-X), Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire, 1306.
- ZEMAHŞERÎ, Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1143), *Esâsü'l-Belâğa*, Dâr Sadr, Beyrût, 1979.